
HARVARD LAW LIBRARY
3 2044 057 011 553

VE
RI
TAS

Stefan Savvov Bobchev

С. С. БОБЧЕВЪ.

СТАРОБЪЛГАРСКИ ПРАВНИ ПАМЕТНИЦИ.

v. 1

ЧАСТЬ I.

(Историко-юридически бѣлѣжки. а҃. Законъ соудный людьмъ. — в҃. Еклогата. — г҃. Хрисовули).

СОФИЯ,
Печатница на П. М. Бѫзайтовъ
1903.

Прѣдговоръ.

Изданието на тая книга е извикано отъ една належаща нужда, която се почувствува при изучването историята на старобългарското право и нашитѣ правни паметници.

Съставительтъ се принуди, поради тая нужда, да прибѣгне къмъ едно колкото се може по-бързо приготвяне, както прѣдварителнитѣ бѣлѣжки и обяснения, тъй и самия текстъ на вмѣстенитѣ тукъ паметници.

Това наложено прибързване се обяснява съ обстоятелството, че съставительтъ, хонор. професоръ по историята на българското право въ Висшето училище, като завърши курса си (за първи пжть четенъ въ това училище — отъ началото на 1902 год. до 1903 год. лѣт. сем.) поиска да запознае учащитѣ се съ тия паметници, а не намѣри рѣшително никакво помагало.

При такива условия на приготвяне настоящето издание, ставатъ понятни нѣкои пропускания и погрѣшки, които ще се забѣлѣжатъ въ тоя трудъ. Съставителю ще бжде, прочее, драго да чуе бѣлѣжкитѣ на вѣщитѣ по прѣдмета лица върху труда си изобщо и върху недостатъцитѣ му, за да ги има прѣдъ видъ.

Като има намѣрение да продължи това издание на правни старобългарски паметници, съставительтъ се е задоволилъ въ първата часть на тоя си сборникъ да даде само най-необходимитѣ за първо изучване паметници, а именно: 1. Законъ соудный людьмъ, въ кратката му редакция (по текста на Румянц. музей и по печатната Кърмчая); 2) сжщия ЗСЛ. въ обширната му редакция; 3). Еклогата на Лъва Исаврянина и Константина Копронима (както се срѣща въ печатната Кърмчая) и 4) текста на 7-тѣ познати хрисовули на българскитѣ царье.

По тоя начинъ, за изучващитѣ историята на старото българско право се дава възможность не само да иматъ достжпни найважнитѣ правни паметници, но относително ЗСЛ. прѣдставено е и голѣмото улеснение да се изучва той сравнително съ първоизточника му — Еклогата.

При това, направени сж и голѣмъ брой бѣлѣжки и обяснения, отъ които едни прѣдшедствуватъ текстоветѣ и обясняватъ произхождението, историята, развитието, задачата и значението имъ, други придружаватъ самитѣ текстове. Тѣзи послѣдни бѣлѣжки служатъ като единъ коментарь къмъ непонятнитѣ мѣста на текста, и сж, при това, отъ естество да извикатъ самодѣятелностьта на учащия се било въ прѣвеждането, било въ тълкуването и историкосравнителното изучване на паметницитѣ.

При печатане на текстоветѣ съставительтъ се е задоволилъ само съ грижата да се възпроизведатъ тѣ вѣрно по сжщество

и съдържание. Той не е ималъ въ видъ да издава нѣкой трудъ за филологическо-езикословни цѣли. За това текстоветѣ не сж възпроизвеждани съ палеографическитѣ имъ, езиковни и други особности. Но това нищо не врѣди на поставената цѣль: да се даде леснина на юриститѣ студенти и други желаещи да се запознаятъ съ точното съдържание на нѣкои отъ най-раннитѣ писани *правни* документи на българската старина.

При четенето на паметницитѣ ще се забѣлѣжи, че тѣ не сж съ еднакво правописание. ЗСЛ. въ кратката си редакция е съобразѐнъ съ списъка въ румянцовския музей, като се гледаше да бжде най-близко до текста, безъ да се пазятъ палеографическитѣ му особенности и, като се употрѣби едно съврѣменно пунктирование, което би улеснило четенето и тълкуванието му. Относително пунктированието се е постжпяло все така въ повечето мѣста и за всички паметници.

Други паметници, като напр., обширната редакция на ЗСЛ., заета отъ печатни издания, въ които не сж пазени твърдѣ особеноститѣ на правописа и дору на езика, сж възпроизведени съ недостатъцитѣ на оригинала, отъ гдѣто сж заемани.

На много мѣста съставительтъ, слѣдъ сравнения и сличавания съ разни списъци и текстове, е приелъ по-близкитѣ до смисъль думи или изречения. За тѣзи включвания на варианти, както и за това по кой списъкъ или текстъ се е водилъ той, има посочвания въ всѣки особенъ случай.

Най-послѣ, трѣбва да се забѣлѣжи, че въ тая часть първа се даватъ само най-належащитѣ за изучване правни паметници. Въ една втора и третя часть ще се дадатъ други не по-малко важни за изучване старобългарски актове, каквито сж:

1. Земледѣлческитѣ закони;
2. Градскитѣ закони;
3. Нѣкои допълнителни извадки изъ Кърмчаята: избрание отъ закона Моисеевъ и др.
4. Договоритѣ на българскитѣ господари съ чуждитѣ държави.
5. Нѣкои записи, надписи, хроники съ правно значение.
6. Нѣкои отъ другитѣ славянски законници (правди) изцѣло или въ извадки. Това е толкозъ повече необходимо, че за изучване на старитѣ славянски правни паметници нѣма никаква сбирка освѣнъ станалата вече библиографическа рѣдкость книга на Херменгилдъ Иречекъ: Svod zakonuv slovanskych. (Сводъ законовъ славянскихъ; v Praze 1880).

София, 6 ноемврий, 1903 год.

СЪДЪРЖАНИЕ:

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

Хрисовули.

ГЛАВА ПЕТА.

Литература и пособия по изучване старобългарскитѣ правни паметници.

ТЕКСТОВЕ НА ПАМЕТНИЦИТѢ

I.

Изъ „Кърмчаята“.

*) Въ текста е погрѣшка мд, да се чете мѳ.

II.

Хрисовули.

Прибавка.

СЪКРАЩЕНИЯ:

ЗСЛ.	означава	Законъ Соудный Людемъ.
ПСРЛ.	„	Полное собраніе русскихъ лѣтописей.
РП.	„	Русская Правда.
сПС.	„	Периодическо списание на Бълг. Кн. Д-во.
МСб.	„	Сборникъ за народни умотворения.

СТАРОБЪЛГАРСКИ ПРАВНИ ПАМЕТНИЦИ.

ЧАСТЬ ПЪРВА.

ИСТОРИКО-ЮРИДИЧЕСКИ БѢЛѢЖКИ.

ВЪВЕДЕНИЕ.

Цѣлиятъ организмъ на българския юридически животъ въ неговитѣ отдѣлни наредби, постъпенното му развитие, съ други думи, вѫтрѣшната история на българското право може да бѫде прѣдметъ на изучване само откакъ се иматъ на лице, избродятъ, наредятъ и разгледатъ източницитѣ. Прѣгледътъ на тѣзи източници и изучването имъ е външната история на правото.

Богато е въ дѣйствителность съкровището отъ източници по историята на българско право, при все че тѣ сѫ твърдѣ малко избродени, а още по-малко—разработени отъ домашната филология, история и археология. Таквизъ сѫ всички паметници, които се отнасятъ до България или до земи, съ които тя е прѣкарвала единъ общъ животъ, имала е близки сношения въ миналото. Като пò-главни източници би могли да се посочатъ: законницитѣ, правнитѣ сбирки и книги, хрисовулитѣ, писма и актове отъ държавни или частно-юридически характеръ, жития на светиитѣ, лѣтописни записки, описания на пѫтешествия, свидѣтелства на съврѣменници и пр. Къмъ тѣзи може да се прибавятъ разнитѣ надписи по каменни зидове и плочи, печати, монети и т. н.

За стара България не липсватъ нѣкои отъ подобнитѣ източници по историята на правото. Законодателството на Крума, записанитѣ питания на Борисовитѣ пратеници при папа Николая и неговитѣ отговори, Кърмчаята съ нейнитѣ за мѣстни нужди приготвени „Прохиронъ,“ „Еклога“ и особно „Законъ соудный людьмъ,“ малкото златопечатлѣни слова—повели или хрисовули, които сѫ запазени отъ българскитѣ царье, надписи, лѣтописи, печати и монети—всичко това е цѣненъ низъ отъ източници и спомагателни срѣдства за цѣлитѣ на едно всеобщо изучване историята на старото българско право, та и самото това право.

Въ тази сбирка, като се даватъ за образци нѣкои късове отъ тѣзи източници — изъ Кърмчаята, Законъ соудный людьмъ, Еклогата, хрисовулитѣ—то нѣколко обеснителни думи за произхождението и историческата сѫдба на тѣзи стари паметници ставатъ належащи. Тъй като ще се говори за нашата стара българска Кърмчая — става необходимо по-напрѣдъ да се хвърли макаръ единъ най-бѣгълъ погледъ върху произхождението и сѫдбата на гръцкитѣ канони и номоканони, и отъ гдѣто се почватъ историко-юридическитѣ ни бѣлѣжки.

Слѣдъ прѣгледа на гръцкия номоканонъ, и старобългарската кърмчая, специална глава се посветява на ЗСЛ., като всепризнатъ български най-старъ правни паметникъ. Най-сетнѣ бѣлѣжкитѣ ни се завършватъ съ нѣколко думи за най-неразработенитѣ у насъ юридически старини — хрисовулитѣ.

---

[1]) Литературата за главнитѣ отъ тѣзи източници—текстове и история—сѫ посочени по-долцѣ, както въ бѣлѣжкитѣ подъ черта, така и отдѣлно. Желающиятъ, по този начинъ, ще е упѫтенъ въ срѣдствата, рѫководства и пособия за едно самостоятелно работене надъ тия паметници. За посоченитѣ непълно подъ черта съчинения читательтъ ще намѣри подробно и пълно изложение въ отдѣла на литературата. Всички посочвания на печатната кърмчая иматъ прѣдъ видъ Екатерининската кърмчая, московско издание отъ 1787 год.—Съкращението ЗСЛ. обозначава Законъ Соудный людьмъ.

ГЛАВА ПЪРВА.

Гръцкиятъ номоканонъ.

§ 1.

Произхождение на канонитѣ. — Първитѣ канони. — Сбирки отъ канони — синтагми.

I. Християнитѣ отъ най-ранни врѣмена, прѣзъ течение на първитѣ три вѣка слѣдъ РХ., не сѫ знаяли писани черковни правила. Въ това врѣме тѣ се съобразявали за своитѣ отношения съ Божественното откровение, т. е. съ Свещенното Писание на ветхия и новъ завѣтъ, съ обичаитѣ и прѣданието.[1]) Първитѣ християни живѣли въ областьта на тогавашната римска империя, и, като се намѣрвали подъ дѣйствието на римскитѣ закони, мирогледътъ на тия послѣднитѣ не е могълъ да не се отрази и върху образуващия се черковенъ редъ. Скоро се почнало свикването на събори — вселенски и помѣстни — и въ тѣхъ се уредили норми, които почнали да се обличатъ въ писано право.[2])

---

[1]) За значението на обичаитѣ и прѣданието въ черковнитѣ правни отношения, вж. *Никодимъ*, епископъ, Православное церковное право (руски прѣводъ) Спб. 1897, на стр. 43—46; 49—53. Ср. Сувуровъ, Учебникъ церк. права стр. 208 и слѣд.

[2]) *Вселенскитѣ събори* сѫ били слѣднитѣ:

1. Никейски първи, 325.
2. Цариградски първи, 381.
3. Ефески, 431.
4. Халкидонски, 451.
5. Цариградски втори (който обаче не е издавалъ канони) 553.
6. Цариградски трети (тоже безъ канони) 680.

Като допълнение на тѣзи два събора служи Трулскиятъ (691 г.), нареченъ така защото е билъ въ сводната стаия на самия императорски дворецъ (trulla— сводъ) и наричанъ още пето-шести, защото билъ продължение на събора отъ 680.

7. Никейски втори, 787.

Помѣстнитѣ събори сѫ били:

1. Картагенски, станалъ при Киприяна;
2. Анкирски, 314.
3. Неокесарийски, 314.
4. Гангрский, ок. 340.
5. Антиохийски, 341.
6. Сардикийски, 347.
7. Лаодикийски, между 344—381.
8. Цариградски, 394.
9. Картагенски, 419.
10. Пакъ Цариградски—въ храма Св. Апостолъ, нареченъ двукратенъ, 861.

Тѣзи норми почватъ да се прилагатъ съгласно отъ всички. Въ това всеобщо приложение се е заключавала здравината за истинностьта и за съвършенството на черковния редъ; и самиятъ този редъ, като истински нормаленъ и съвършенъ, се е наричалъ *канонъ* (κανών, regula). **Канонитѣ сѫ черковни правила. Тѣ** обемали: 1) **канонитѣ на Св. Апостоли;**[3]) 2) **на вселенскитѣ събори; 3) на помѣстнитѣ събори; 4) на светитѣ отци.**[4])

II. Въ дохристиянския си смисълъ *канонъ* щѣше да каже, буквално тълкувано, права пръчица (линейка), която служи за подпиране или измѣрване и прѣтегляне, както е показалката въ кѫпонитѣ, или за прокарване права черта, както е правило̀то у зидаритѣ; въ прѣносна смисъль канонъ е обозначавалъ образецъ на искуството и критерий на съвършенството, както въ физическо, тъй и въ духовно отношение. Напр. статуята на Поликлета старитѣ наричали κανών τοῦ καλοῦ т. е. образецъ на красотата; Цицеронъ е наричалъ Тирона „канонъ на неговитѣ съчинения", като съ това искалъ да каже, че Тиронъ е лицето, на което сѫждението служало за автора като мѣрило при опрѣдѣляне достоинствата на неговитѣ съчинения. Сѫщо така и за закона (νόμος) гръцкитѣ оратори и философи, а слѣдъ тѣхъ и римскитѣ юристи говорили, че той, като управлающъ човѣческитѣ дѣйствия даръ на божеството, е канонъ на правото и кривото (κανών δικαίων και ἀδικων, fr. 2 Dig. I. 3). Въ частность римското право наричало още канонъ оня нормаленъ, що не подлежалъ на произволни измѣнения, оброкъ, който билъ плащанъ отъ емфитевта на ступанина на земята.

Въ първоначалното врѣме на християнството канонъ щѣло да рече норма, правило, нормаленъ редъ на християнския животъ. Така, апостолъ Павелъ въ своето послание до галатянитѣ, като ги наставлява, казва имъ въ заключение, че „елицы правиломъ (кано-

---

11. Пакъ Цариградски — въ храма Св. София, 879.

За вселенскитѣ събори най-добро съчинение е „Историята на съборитѣ" отъ ротенбургския епископъ Хефеле въ 12 тома, вж. френското издание (Paris, 1869—1878), което обема врѣмето отъ началото на черковата. Специално за канонитѣ на вс. събори на руски соч. на *Т. Барсовъ*, О вселенскихъ соборахъ, въ Христ. Чтеніе за 1869 год. II. 191 и слѣд.; 4. *Лебедевъ*, Вселенскіе соборы IV и V в. в. М. 1879. Hefele, Concilien geschichte, I. 84. — Voelli et Justelli, II. 1161—1166. На български: С. Станимировъ, Истор. на прав. хр. черкова. Ч. I. Пловдивъ, 1898 г.

[3]) Mortreuil, I. 188; — Неволинъ, VI, 395 и слѣд.; Сувуровъ, Курсъ ц. пр. 94—118.

[4]) Канонитѣ на Св. Отци сѫ тѣзи: 1. Дионисия Александрийски, 206; 2. Григория Неокесарийски, 262; 3. Петръ Александрийски, 304; 4. Атанасий Велики, 326—371; 5. Василий Велики, 368—370; 6 Григорий Богословъ, 370—391; 7. Григорий Ниски, 372—394; 8. Тимотей Александрийски, 380—385; 9. Теофилъ Александрийски, 385—412; 10 Амфилохий Иконийски, около 394; 11 Кирилъ Александрийски, 412—442; 12. Генадий Константинополски, 459; 13. Тарасий Константинополски; 14. Къмъ тѣхъ се прибавятъ каноническитѣ опрѣдѣления на Василия Велики, Иоана Златоустъ и Атанасия; 15. Синодалнитѣ отговори на папа Николая Константинополски; 16. Канонитѣ на Никифора Исповѣдника и сборника отъ канони на Иоана Постника.

номъ) симъ жителствуютъ, миръ надъ нихъ и милость". (Къ галатомъ, глава 6, ст. 16.—Ср. Къ филип. 13—16).

Въ други случаи ап. Павелъ подъ думата „канонъ" означава *мърката или нормата на властьта*, дадена му отъ Бога надъ новообърнатитѣ християни, съразмѣряване съ неговитѣ трудове: „Мы же не въ безмѣрная похвалимся, но по мѣрѣ правила (канона), егоже раздѣли намъ Богъ мѣру, достизати даже и до васъ" и т. н. (Къ Коринтяномъ, Посланіе 2. Глава I; ст. ст. 13—16).

Въ произведенията на старата християнска книжнина *канонъ* се употрѣбява не въ смисъль на нѣкоя наредба, а като съвършененъ редъ на животъ, съобразенъ съ Св. Писание. За това, наредбитѣ, приети на съборитѣ, като съобразни съ прѣданието и Св. Писание, се нарекли *канонически*.

На славянски езикъ думата κανών още въ най-старо врѣме е прѣведена съ думата *правило*, а пъкъ — νόμος съ *законъ*. Отъ тукъ и *номоканонъ* съ думата, не толкозъ ясна и изразна, *законоуправило*, както е билъ нареченъ най-стария прѣводъ на Схоластиковия номоканонъ.

III. Най-раннитѣ сборници на канони сж се появили слѣдъ първитѣ събори. Тѣ не били уредени. Има данни, че единъ такъвъ сборникъ на гръцки отъ между 315 и 375 година е послужилъ за прѣводъ на латински. Той съдържалъ канонитѣ на анкирския и неокесарийски събори.[5] Отъ началото на V в. се поменава и за втори гръцки сборникъ, и тъй нататъкъ. Така на халкидонския съборъ (451 г.) прочели канонитѣ на прѣдишнитѣ три събори отъ *„особенна книга"* до тогава непозната.[6]) — Първиятъ канонически сборникъ, дошелъ до насъ, е *Каноническия Синопсисъ*, приписванъ Стефану Ефескому, и той се отнася къмъ началото на VI в. Други слѣдъ него е билъ сборника по името на *Симеона*, *магистръ* и *логотетъ*. Първиятъ опитъ на пó-уреденъ сборникъ се е появилъ VI ст. съ шестдесеть титли, но той не дошелъ до насъ. За него поменава съставительтъ на втория систематически сборникъ *Иоанъ Сxоластикъ*, адвокатъ, сетнѣ цариградски патриархъ (556—578) който се възползувалъ отъ първия съ 60 титули или рубрики сборникъ и го раздѣлилъ на 50, като размѣстилъ почти цѣлия канонически материялъ, вѣроятно по подражение на 50-тѣ книги на Юстиниановитѣ Дигести. Каноническиятъ материалъ, който се е съдържалъ подъ петдесеть заглавия, съставляватъ

---

[5]) Никодимъ, l. c. 182.

[6]) Concil. Chalced. — Actio IV, XI, XIII и XIV ap. Harduin; Acta Concil. Томъ II. Collectio 433, 551, 568, 673.—Този сб. тукъ е нареченъ по гръцки βιβλίον, а по латински—codex.

правилата отъ десетьтѣ събора, които сж били въ хронологическитѣ сборници на това врѣме, и които самъ Схоластикъ изброява така: канонитѣ на I вселенски, анкирски, неокесарийски, сардински, гангрски, антиохийски, лаодикийски, II вселенски, III вселенски и IV вселенски (само 27 канона). Къмъ тѣзи канони самъ Схоластикъ прибавилъ: първо, 87 правила, „издадени отъ апостолитѣ чрѣзъ Климента," като ги поставилъ на чело на всички канони, и, второ, 68 правила на Василия Велики, заети отъ двѣтѣ му канонически послания къмъ Амвилохия.[7])

IV. Не много, види се, слѣдъ Схоластика се срѣща новъ опитъ за систематизирване на канонитѣ. Незнаенъ авторъ се залавя и подвежда цѣлия канонически материялъ подъ 14 рубрики или титули, като раздѣля всѣки титулъ на глави и като поставя на всѣка глава особно заглавие. Но съставительтъ не вмѣстилъ цѣлото съдържание на канонитѣ, а обозначилъ само съ броеве канонитѣ, що се отнасятъ на заглавието. По тоя начинъ, третиятъ опитъ билъ само единъ показалецъ, който прѣдполагалъ други сборникъ или кодексъ на канонитѣ, гдѣто би могли да се намѣрятъ текстоветѣ, и то по показалеца. Съставительтъ приготвилъ единъ такъвъ кодексъ — *синтагма*,[8]) така, че неговиятъ трудъ вече обемалъ и систематически показалецъ, и текстъ.

Този систематически трудъ по-късно билъ възпроизведенъ въ четвъртия сборникъ — тъй наричания номоканомъ съ 14 титула, който въ 883 г. при патриарха Фотия билъ допълненъ.

Около това врѣме сж се появили и *синопсиситѣ* т. е. съкратени изложения на канонитѣ.[9])

---

[7]) У Питра, Hist. et mon., тоя сборникъ носи насловъ: Συναγωγὴ κανώνον ἐκκλησιαστκων εἳς 50 τὶτλους διηριμένη. — у Voelli et Justelli, II. 499: Ιωάν πρεσβυτέρου 'αντιοχέιας τόυ 'από Σχολαστικων, οὕτος συντάττει τοὺς ὅλους κανώνας εις 50 τὶτλους. У Питра е напечатанъ само броя на канонитѣ, а у Вель и Юстель има пълния текстъ на всички канони. У Розенкамфа, „Обозрѣніе к. книги" е напечатанъ сборника на Схоластика въ старославянския му прѣводъ, (Примѣч. 106—107), послѣдванъ отъ текстоветѣ по гръцки и латински (113—124). Въ 1897 г. „Собраніе каноновъ Іоанна Схоластика въ 50-ти главахъ" се появи въ посмъртно издадения трудъ на И. Срезневски „Обозр. древн. р. к." по румянцовската кормчая № 230.

[8]) ***Синтагма*** гръцка дума и ще каже сбирка. Подъ тази дума гърцитѣ сж разбирали винаги сбирка отъ канони или номоканонъ. Вж. ***Mortreuil***, Histoire du dr. byz., II. p. 484. Ср. ***Дьяченко***, Церковно-славянскій словарь, думата: Синтагма, с. 1104.

[9]) Канонитѣ, изброени по-горѣ, на св. апостоли, на св. събори, на св. отци съ допълненията имъ (вж. бѣлѣжка 3), сж били и оставатъ задължителни и до днесъ за православната черкова. Тѣ сж вмѣстени: — въ ***Атинската синтагма***, официаленъ общецърковенъ сборникъ, редактиранъ отъ Рали и Потли, за-

§ 2.

Произхождение и развитие на номоканонитѣ. — Двата прототипа гръцки номоканони.

I. *Номоканонитѣ*[10]) сж се появили, извикани отъ практическата нужда на духовнитѣ лица да имать въ видъ не само духовнитѣ правила, но и дѣйствуващитѣ свѣтски закони. Найраненъ по врѣме номоканонъ е тоя извѣстенъ по името на Иоана Схоластика. Той е билъ съставенъ като къмъ систематическия неговъ сборникъ отъ канони съ 50 титули билъ прибавенъ сборника му съ граждански закони отъ 87 глави, събрани и съставени изъ *нувелитѣ* на Юстинияна.[11]) Въ печатната кърмчия тоя черковно-граждански сборникъ отъ Схоластика е напечатанъ въ втора часть, 42 глава, но кой е съставилъ тоя най-първи и най-старъ Номоканонъ, — още е неизвѣстно.[12]) Съставянето на тоя номоканонъ отнасятъ къмъ първитѣ години слѣдъ смъртьта на Юстинияна, именно къмъ врѣмето на правлението на императора Юстина II (565—578 г.) По-късно той е билъ допълненъ, особно въ каноническия си отдѣлъ, съ по-сетнѣшнитѣ канони. Въ този допълненъ видъ тоя номоканонъ, както ще видимъ по-долѣ, е билъ прѣведенъ на старобългарски още въ IX вѣкъ, веднага слѣдъ покръщението на българския народъ.[13])

дължителенъ за гърцитѣ; въ *Кърмчията* — за славянитѣ православни; въ *Пидалиона*, който има сжщото значение за гръцката черкова и въ Indreptarea legei — за ружмнитѣ.

[10]) Това наименование първоначално се е употрѣблявало само за каноническитѣ сборници, въ които не е имало граждански закони; сжщо—и за разнитѣ законници за покаянията (епитемии), какъвто е така наречения номоканонъ при Голѣмия Требникъ. Мисли се, че названието номоканонъ въ тоя смисълъ (канони и гражд. закони) е дадено по-късно отъ любоугодничество къмъ императоритѣ Leo Allatius, De perpet. cons. eccles. L 1—15. s. P. 221. — Pitra, II. 433; — Biener. Gesch. der Nov. S. 197.

[11]) Първи го е описалъ Бинеръ, Geschichte der Nov. Just. s. 117-584. Ср. Mortreuil, Histoire du droit byz., I. 207—208; Никодимъ, Пр. ц. пр. 192—193. Най-добро, критическо и съ сравнителни бѣлѣжки е издадено това „Собраніе постановленій въ 87 главахъ“ пакъ у Срезневски, Обозрѣніе. (Прилож. 66—103).

[12]) Велъ и Юстелъ го прѣписвали Схоластику. Но то не се оправдава съ нищо. — Ср. Mortreuil, I. 220—221. — Еписк. Никодимъ, о. с. 196.

[13]) Въ печ. Кърмчая той носи заглавие: „Отъ свитка божественныхъ новыхъ заповѣдей иже въ божественномъ наслѣдіи царя Іустиніана различны заповѣди, сходяще ся подобно съ божественными и священными правила, и отъ обилія свою крѣпость дающе. Имъ же чинъ нѣкій и число положихомъ, да вскорѣ обрящется искомая глава: понеже яко речено есть, отъ различныхъ заповѣдей быти сочтаными якоже писано есть здѣ справили соборными, лежащихъ заповѣдей, и главъ.“

II. Слѣдъ така наречения Схоластиковъ номоканонъ се явява други — тоя съ XIV титули. До скоро мнѣнието бѣше, че той е дѣло на знаменития цариградски патриархъ Фотия, поради това той се е наричалъ и „Фотиевъ номоканонъ.“[14]) Едно обстоятелствено изучване на самия номоканонъ, особно на неговото прѣдисловие доказа, че той е отъ по-ранно врѣме и че при Фотия той е билъ само допълненъ. Такива учени изслѣдователи като Цахарие, проф. Суворовъ,[15]) епископъ Никодимъ[16]) и др. вече положително твърдятъ, че не само Фотия не е вземалъ участие въ редакцията на тоя номоканонъ, но че той е непричастенъ и въ допълненията къмъ него.

III. Номоканонътъ съ XIV титули има двѣ редакции: едната отъ първата половина на VIII в. и, споредъ еп. Никодима, тя е работа или на цариградския патриархъ Сергия,[17]) или пъкъ на нѣкое духовно лице работило подъ негово ржководство.[18]) По съдържанието си тоя номоканонъ се отличава отъ прѣдишния Схоластиковъ по това, че той е раздѣленъ на 14 т. съ пълна армоническа по между имъ връзка, а всичкитѣ титули се дѣлятъ на глави, отъ които къмъ всѣка сж приведени нумерата на канонитѣ, които говорятъ за извѣстенъ прѣдметъ, а послѣ и—съотвѣтнитѣ закони отъ гръко-римското законодателство. Гражданскитѣ

---

[14]) Твърдѣ богата е литературата по този канонически трудъ. който е послужилъ за прѣвеждането на князь Светисловоaвата Кърмчая, изпроводена изъ България въ Русия, по искането на Киевск. митроп. Кирила II. Ние ще посочимъ тукъ по-важнитѣ съчинения, които засѣгатъ прѣдмета: *Розенкамфъ*, Об. 42 - 49; 50—65. *Павловъ*, Первонач. славян. номок., стр. 25 и слѣд.—Архим. Иоанъ, Курсъ церк. законовѣд. 1. 91. 98.; *Заоверскій*, Синтагма въ XIV титловъ (Чтенія въ Общ. И. Д. Пр. 1883. I. 327—371);—*Суворовъ*, Уч. церк. пр. 190—193;—*Неволинъ*, Соч. VI. 403; — *Никодимъ* Милаш, Зборник 2-о изд. Введение, LXI — LXXIV и отъ сжщия: „Номоканонъ патріарха Фотія,“ Кіевъ, 1871;—Mortreuil, Hist. du droit byzantin, I. 222—230; III. 416—421; Zacharia fon Ligenthal, Die griechisch. Nomok. S. 5—14; — Heimbach, Anecdota, Proleg. G. p. XLVII—LIII. Издания на номокамона: Voelli et Justelli, Biblioth. Juris can. II 185 1140.

Migne, Patrologia graeca, томъ CIV. p. 441—476; — *Pitra*, Juris Stl. r. Hist et monument. II. 445—640. — Рали и Потли, Синтагма. 1·5 — 335. Слав. прѣводъ въ печ. Кърмчая; а на сърбски е прѣведенъ отъ Епископъ Никодима, Зборник, стр. 3—22. По-подробно литературата ср. у Никодимъ, Прав. ц. пр. (р. прѣводъ), стр. 97.

[15]) Суворовъ, Уч. ц. права, 191—193. Ср. Яновскій, *Византія* у Брокхауза и Ефрона, Словарь.

[16]) Никодимъ, l. c. (рус. прѣв.) 197. Най-сериозното доказателство за това е, че въ тоя номоканонъ, редакцията на която се види, че е работена въ врѣмето на Фотия (383), нийдѣ не се поменава името му. Едва слѣдъ 300 години коментатотрътъ Валсамонъ го нарича Фотиевъ, (Атонската Синтагма, 32).

[17]) Никодимъ. o. c. 198. Сравн. Γεδεών, Πινακες, Σελ. 238—242.

[18]) Biener, Das Kan. Recht der Griec. Kirche. S. 195—196;—Heimbach, Gr. Röm. Recht, 86, 295.—Сравн. Никодимъ, l. c. 188.

закони сж заети главно изъ така наречената Collectio tripartita —която съдържа всички закони на държавната власть, изложени въ Юстиниановитѣ сборници.[19])

Още първиятъ римски императоръ, който прие християнството, почна да издава закони, νομοί, νομιμα, които засѣгаха черковата и бѣха обязателни за нея, до колкото тѣ се считаха, че не само сж изложени въ духа на черк. канони, но още и придаваха особно значение на тия канони въ държавата. Черковата намѣрваше въ тия закони сила, подкрѣпа и миръ, които тя дирѣше.[20]) По-късно дори импер. Юстинианъ съ законъ отъ 530 год. прѣдписа, че това което се запрѣтява отъ канонитѣ, запрѣтява се и отъ държавнитѣ закони.[21]) По тоя начинъ държ. закони бѣха считени като източници на черковното право. При стълкновението, което по-късно могло да се случи между канонитѣ и законитѣ, изтълкувано било отъ учения патриархъ Валсамона, че законитѣ трѣбва да отстжпятъ прѣдъ канонитѣ, които иматъ двояката санкция на св. отци и на императоритѣ.[22])

V. Втората редакция на номоканона съ XVI титли е извършена въ 883 г. Въ нея е запазена външната страна на първата редакция, само въ втората се поменаватъ канонитѣ на трулския (въ Цариградъ станалъ) съборъ и Никейския II съборъ.[23]) Колкото за гражданския отдѣлъ на тоя номоканонъ, той останалъ сжщия съ нѣкои съвършенно дребни измѣнения.[24])

Отличителната черта на тоя номоканонъ е била тая, че той е обемалъ, освѣнъ единъ систематически показалецъ на канонитѣ, още сборникъ съ пълния текстъ на самитѣ канони. Тая систематичность и пълнотата му е правила номоканона съ XIV т. много удобенъ за употрѣбление и за това на голѣмия цариградски съборъ, въ 920 година, при участието на прѣдставителитѣ на цѣлата черкова, той е билъ тържественно утвърденъ и прогласенъ като общезадължителенъ за всички християнски черкови. И, наистина, *той е номоканонътъ, който*

---

[19]) Collectio tripartita или collectio constitutionum ecclesiasticarum и още Paratitla се дѣли на три отдѣли: първиятъ обема първитѣ 13 титли на Иустиниановия кодексъ; втория—6 титли изъ Дигеститѣ и Институциитѣ, които се отнасятъ до священнитѣ прѣдмети; третиятъ е съставенъ изъ 34 новели за духовнитѣ, за еретицитѣ, за самарянитѣ. Мисли се, че сжщиятъ авторъ, който е съставилъ първата редакция на номоканона съ XIV т., ще е уредилъ и тоя сборникъ. Никодимъ, l. c. 193—194.

[20]) Никодимъ, l. c. 53—54.

[21]) Никодимъ, l. c. Тази новела отъ сетнѣ влѣзе и въ Василикитѣ.

[22]) Ibid.—Ср. Номоканона съ 14 отдѣла, I т., 3 гл.;—Ат. Синтагма, I. 18.

[23]) 861 и 879 година.

[24]) Zacharia. f. L., Die griec. Nomok.; отъ сжщия Ueber den Verfasser и пр.

и сега съставлява основния кононически сборникъ на православната черкова.[25])

§ 3.

Канонически сборници на западъ: Corpus juris canonici.

I. На първо врѣме, когато черковата не бѣше раздѣлена, номоканонътъ бѣше общъ. Съ раздѣлянето на черковитѣ *папското законодателство* става единственъ източникъ на черковно за католицитѣ право. Папитѣ сѫ издавали constitutiones (закони), rescripta (повелѣния) и bullae (разрѣшения). Освѣнъ това, станаха и особни за зап. черкова събори, които имаха за нея характеръ на вселенски; сѫщо така имаше събори помѣстни, национални и дору областни. Западната черкова доби, по тоя начинъ, свой отдѣленъ сборникъ на канонически правила (corpus juris canonici), първиятъ отъ които е частна работа, принадлежаща на болонския монахъ Грациано, (около половината на XII вѣкъ той бѣ прѣподавателъ на канон. право въ Болонската Школа). Най-напрѣдъ тоя сборникъ носѣлъ название Concordantia discordantium Canonum, а послѣ почнали да го наричатъ Декретъ на Грациана. Грациановътъ Декретъ има три части: 1. за източницитѣ на черковното право и черковно-правит. органи; 2. за черковния сѫдъ и 3. за богуслужебнитѣ дѣйствия. Най-напрѣдъ, тоя сборникъ е билъ приготвенъ съ цѣль на прѣподаване, а послѣ той е послужилъ и за каноническа практика. На него почнали да гледатъ като на общъ източникъ на черковното право за цѣлия католически свѣтъ. Конституциитѣ или декреталитѣ, които слѣдъ това сѫ издавали папитѣ, се наричали extravagantes.

По-късно се появяватъ нѣкои компилации, отъ които двѣ официални: на Инокентия III и Хонория IV. Тѣзи компилации били измѣстени отъ сборника на папа Григорий IX 1234 г. въ петь книги. Въ 1298 г. папа Бонифаций VIII, въ 1313 г. папа Климентъ V, издали нови автентически сборници. Тѣ били сѫщо така, както и Грациановиятъ сборникъ, прѣподавани въ университетитѣ. Прѣподаването състояло въ четенето на текста, при което се правили добавки т. н. paleae (отъ името на Грационова ученикъ Palea, който първи направилъ добавка) и обяснения — glossae. Глоситѣ сѫ пишали въ полята на книгата — gl. marginales и между редушки — gl. interlineares. Отъ тѣхъ се съставлявали цѣлъ редъ книги — т. н. apparatus и по-сетнѣ глоситѣ съставили единъ цѣль коментаръ — glossa ordinaria. При това, правяли се съкращения отъ текста въ цѣлата книга — Summae. Въ XV вѣкъ четиритѣ сборници: на Грациана, Григория IX, Бонифация VIII и Климентъ V, почнали да се наричатъ Corpus juris canonici.[26])

---

[25]) Никодимъ, l. c. 200;—Ср. неговия Зборник, Введение, стр. XIX, LXXIII.
[26]) Суворовъ, l. c. 206.

II. Corpus juris canonici, ако и до сега да е останалъ като правни кодексъ на запад. католическа черкова, въ много отношения загубилъ силата на дѣйствующе право. Причинитѣ сж нѣколко: една е обстоятелството, че по-късно сж се появили нови папски узаконения и постановления на вселенски събори, друга — се крие въ отношенията къмъ черковата на съврѣменната държава, която не намѣрва за възможно да допуска прилагането на всички норми отъ остарѣлото каноническо право.

III. Но за нашата прѣка цѣль тукъ не сж важни подробноститѣ по тия канонически сборници, както и тия по черковното право на евангелическата черкова. Ще поменемъ само, че за лютеранския клонъ отъ тази черкова, като символически книги служатъ: 1. Голѣмия и малкия Катихизисъ на Лютера; 2. Аусбургското изповѣдание, съставено подъ редакцията на Меланхтона (1550); 3. Апологията отъ сжщия; 4. Членоветѣ ни Христ. учение отъ Лютера (1537). — Евангелическата реформатска черкова нѣма символически книги, които да сж получили общо признание.[27])

Символическитѣ книги нѣматъ юридическо значение и непосрѣдственно не се прилагатъ въ практика, но тѣ сж ржководства при черковното устройство и управление. Въ XVI в. въ разни земи на Германия били сж издадени при съдѣйствието на реформаторитѣ отъ мѣстнитѣ князе разни черковни устави. Въ нѣкои отъ тѣхъ сж обеснени главнитѣ точки на евангелическото вѣроучение (credenda). Къмъ тѣхъ сж се присъединили и разни юридически наредби (agenda) за строя, управлението, дисциплината, длъжноститѣ, брачнитѣ дѣла, черковни имоти и др. Освѣнъ това, при все че Лютеръ изгори Corpus juris canonici, юриститѣ-канонисти намѣриха, че безъ тоя сборникъ не може и лютеранската черкова. И до сега, прочее, той остава като спомагателенъ източникъ на евангелическото черк. право.[28]) Той е въ сила първо, до колкото свѣтското или черковно законодателство не го е отмѣнило; второ, до колкото наредбитѣ му не сж въ противорѣчие съ евангелския догматъ и съ евангелистическото обичайно право.

Въ германскитѣ земи сжществуватъ и тъй нареченитѣ *черковни закони,* каквито има още отъ XVI ст. Сега черк. закони сж тѣзи, които чрѣзъ черковнитѣ синоди отиватъ на утвърждение господарю на страната. *Държавнитѣ пъкъ за черковата закони* сж тѣзи, които се гласуватъ отъ парламента. Черковнитѣ закони, които би трѣбвало да дѣйствуватъ като обязателни не само за черковата, но и за държавата, вънъ отъ черковната имъ публикация, се издаватъ отново въ видъ на държавни закони.[29])

---

[27]) Schulte, Gesch. d. quellen III. 2, § 3. — Sohm, Kirchenrecht § 35; — Суворовъ, l. c. 201—208.

[28]) Суворовъ, l. c. 209; — Kahl, Lehrsystem des Kirchenr. § 13; — Friedberg, Lehrb. § 43. II.

[29]) Сурововъ, 211; — Kahl, l. c. § 18—15.

§ 4.

По-късни гръцки канонически сборници (слѣдъ основния номоканонъ).

I. Въ тоя периодъ се срѣщатъ вече редъ сборници съ тълкувания, на които задачата е била да се помогне на развитието на черковното право, както отъ практическа, така и отъ теоритическа страна. Тѣзи сборници могатъ да се раздѣлятъ на три разрѣди: А. Съкратени, общедостѫпни сборници; Б. Сборници съ тълкувания; В. Сборници систематически.

А. Къмъ първия разредъ принадлежатъ а) Краткиятъ Канонически Синописисъ на *Михаилъ Пселъ* отъ XI в., който обема канонитѣ на първитѣ вселенски и 6 помѣстни събори въ хронологически редъ и послѣ правилата на св. отци и апостоли;[30]) б) Номоканона на Григорий Доксапатра, отъ първата половина на XII в., който е по-пространенъ и обема съкратено всички канони отъ номоканона съ XIV титули.[31])

Б. *Тълкуванията* сѫ ставали или на синопсиситѣ, или на пълния текстъ на номоканонитѣ.

1. На *синопсиса на канонитѣ* съставенъ отъ Стефана Ефески, попълненъ съ всички статии, съставилъ тълкувания дияконътъ и законовѣдецътъ на съборната черкова въ Цариградъ, *Алекси Аристинъ*.[32]) Тълкуванията на Аристина състоятъ въ това, че подъ съкратения текстъ на канона той перифразиралъ пълния текстъ; ако пъкъ нѣкадѣ самия пъленъ текстъ му се виждалъ ясенъ и понятенъ, той го просто прѣписвалъ безъ всѣко тълкувание, като прибавялъ само думата ясно.[33])

2. На пълния текстъ на законитѣ най-голѣмо и най-пълно тълкувание е написалъ *Иоанъ Зонара*.[34]) Канонитѣ у него сѫ

---

[30]) По гръцки той е нареченъ Σύνοψὶς του νομοκανωνου. Mortreuil, Ш. 447; Heimbach., Gr. r. R. 86. 419. За Доксапатра, вж. Mortreuil, III. 447.

[31]) Никодимъ, 202 и 201.

[32]) За Аристина виж. *Розенкамфъ* Об., Прим. 151; *Mortreuil*, Ш, 485; — *Doujat*, p. 310; — Азаревичь, Ист. виз. пр. II. 332—335.

[33]) Гръцкото название на тоя сборникъ е: Νομοκάνον συν Θεω ερμηνευθέυ παρὰ τοῦ θεοφιλεστάτου νομοφύλακς κυροῦ 'Αλέξιου — του 'Αριστινοῦ. Mortreuil, Ш. 413. Както въ Беверегиева Synodicon, така и въ Атинската Синтагма, гдѣто се срѣщатъ Аристиновитѣ тълкувания, тѣ не сѫ приведени, като отдѣленъ самостоятеленъ сборникъ, а сѫ поставени при всѣки канонъ подиръ тълкуванията на Зонара и Валсамона. Тълкованията на Аристина се намѣрватъ и въ печатната Кърмчая и въ влашката Indreptarea legii.

[34]) За Зонара вж. Mortreuil, Ш. 480—481. Атинска Синтагма, П. 1., — *Никодимъ*, Пр. ц. Пр. 202; *Азаревичъ*, Ист. виз. пр., II. 331.

наредени според важностьта на източницитѣ и то по номоканона отъ XIV титули. Зонара се е грижилъ да намѣри смисълътa на всѣка дума на канона. Това негово дѣло е счетено по справедливость за велика заслуга отъ най-авторитетнитѣ канонисти на източната черкова, името му е станало популярно и много сборници, които никакъ не му принадлежатъ, носятъ неговото име. Както Валсамонъ, така и Властаръ, по-късно, се позовавать на сполучливитѣ обяснения, дадени отъ Зонара. До тамъ сж важни тия тълкувания, че за каноническото право на православната черкова тѣ служатъ като източникъ, а за науката на каноническото право и изобщо за правната история тѣ иматъ дълбоко значение.[35])

3. Номоканонътъ съ XIV титули е билъ честитъ да има цѣлъ редъ тълкуватели, първиятъ отъ които е непознатъ. Други е на *Теодоръ Вестесъ*. Но най-забѣлѣжителенъ е *Теодоръ Валсамонъ*, най-напрѣдъ хартофилаксъ на цариградската черкова, а по-сетнѣ, отъ 1193 г., патриархъ антиохийский, много познатъ между канониститѣ на врѣмето си.[36])

Валсамону било поржчано да извърши това свое дѣло, до гдѣто билъ още хартофилаксъ, отъ императора Михаила Комнена и цариградския патриархъ Михаила Ангела (1169—1177). Той си поставилъ за цѣль, както се вижда и отъ прѣдисловието къмъ труда му, да изтълкува номоканона съ XIV титула въ пълния му съставъ — канони и закони — като приведе въ съгласие опрѣдѣленията на канонитѣ съ наредбитѣ на Василикитѣ, които въ това врѣме сж имали задължителна за всички сила.[37]) Въ първия отдѣлъ, за канонитѣ, В. върви по пжтя на

[35]) Тѣзи тълкования на Зонара се намѣрватъ въ Беверегиева „Синодиконъ", на второ мѣсто слѣдъ всѣки канонъ, а въ Атинската Сингама на Рали и Потли, както и въ московското издание „Правила съ тълкованіями" — тѣ сж поставени на първо мѣсто. Въ печатната Кърмчая има тълкованията на Зонара редомъ съ Аристиновитѣ или пъкъ на мѣсто.

[36]) За Валсамона — Mortreuil, Ш. 488—491. — За трудоветѣ му: Mortreuil, П. 143—164; Ш. 432—446. 451—453. — Biener, De Collect. can. p. 30, 39. — Отъ сжщия Geschicht. der Nov. 210—218; Heimbach, 463—467; Bevereg., Synodic. 16—17; Азаревичь, II. 216, 327; Суворовъ, 42, 216.

[37]) Никодимъ, l. c. 204; — Атинската Синтагма, 1. 31—33. Номоканонътъ съ Валсамоновитѣ тълк. на Василикитѣ съставя първия томъ на Атинската Синтагма; тълк. на канонитѣ се намѣрватъ слѣдъ текста на всѣки отдѣленъ канонъ и тълкуванията на Зонара. Гръцкиятъ текстъ на Валсоманова сборникъ е изданенъ първень у Велъ и Юстелъ, Bibliotheca. П. 785—1138; — въ лат. прѣводъ — Gentiano Herveto interprete въ Парижъ 1561 и въ Базелъ (Henr. Agylae) — сжщата година. Критически тълк. само на канонитѣ сж приведени у Беверегиевия Синодиконъ и въ московското издание „Правила съ толкованіями."

Зонара; въ втория — за законитѣ, той е самостоятеленъ. Собственно Валсамонъ се е постаралъ да посочи въ каква часть отъ Василикитѣ е внесена извѣстна новелла отъ Юстинияна и така да обозначи да ли тя има дѣйствующа сила или не. Той се е държалъ о възгледа, че черковнитѣ канони се прѣдпочитатъ отъ законитѣ, а отъ Юстиниановитѣ Кодексъ, Дигести и Новелли иматъ сила само влѣзлитѣ въ Василикитѣ.

В. — *Общи юридически и канонически сборници.* **Прѣзъ това врѣме се появиха нѣколко: най-напрѣдъ тѣ сѫ доста солидни, послѣ отслабватъ и въ XIX в. пакъ се засилватъ отъ новия духъ на изслѣдвания старитѣ паметници.**

II. Редомъ съ чисто духовнитѣ *канони* византийското право знае —*законитѣ* (номима), каквито почна да издава още първиятъ римски императоръ, — Константинъ Великий—щомъ прие християнството и прѣнесе столицата въ Цариградъ (350 г.) По него продължаватъ и другитѣ. Нѣкои се опитватъ да кодифициратъ това законодателство. Първи опитъ е тоя отъ врѣмето на *Теодосия II,* — нареченъ по името му—Codex Theodosianus, публикуванъ въ 438 г. и признатъ за обязателенъ отъ 1-й ян. 439 г. като единъ единственъ източникъ „juris principalis“ отъ Константина Великий. Теодосиевътъ кодексъ сѫдържа много закони, раздѣлени на 10 книги (libri), отъ които всѣка се подраздѣля на много глави (tituli). Послѣднята 16 книга сѫдържа изключително закони за черковнитѣ работи. Въ врѣмето на второто Юстинианово царуване (527—565) всички сѫществующи до него римски закони се прѣгледаха и изложиха въ *сборници,* които замѣстиха всички прѣдишни. Тѣзи сборници бѣха:

1. Codex constitutionum, който сѫдържа занонитѣ, издадени отъ императоритѣ (отъ Адриана, 117 г. до послѣдния Юст. законъ), прогласенъ въ 529 год., но въ 534 замѣненъ съ нова редакция — Codex repetitae praelectionis. Тоя кодексъ е раздѣленъ на 12 книги, а всѣка има нѣколко титули.

2. Вториятъ Ю. сборникъ на закони е Digesta или Pandectae, раздѣленъ на 50 книги и обнародванъ на 16 дек. 533. Той сѫдържа *наредбитѣ на древното римско право,* запазени въ съчиненията на юриститѣ и имаще практическо значение. Много откъслеци изъ дигеститѣ прѣминаха въ номоканона съ XIV титула, а послѣ, чрѣзъ Василикитѣ, въ схолиитѣ на Валсамона — върху сѫщия номоканонъ.

3. Единъ трети сборникъ за изучване правото бѣше Institutiones. Той съдържаше правото на кодекса и дигеститѣ. Той бѣше обнародванъ наедно съ дигеститѣ и наедно съ тѣхъ влѣзе въ сила. Той е раздѣленъ на 4 книги и всѣка книга на титули, а титулитѣ на параграфи.

4. Откакъ завърши кодификационното си дѣло (534) Юстинианъ издаде пакъ *нови закони* — нареченъ Novellae constitutiones

(Νεαραὶ διατάξεις). съставени повечето на гръцки. Всѣка новела съдържа въ заглавието си, кому е отправена и кой ще изпълнява прѣдписанието ѝ. Тѣ бѣха повечето на името на praefectus pretorio, освѣнъ засѣгващитѣ черковата,—които се отправиха на името на царигр. патриархъ, но се изпровождаха и до другитѣ патриарси. За по-нататъшното имъ разпространение грижеше се самъ патриархътъ. Юст. новели сѫ събрани въ една книга слѣдъ смъртьта му. Историята на правото знае петь сборници съ негови новели.

Черковата се ползувала широко за своето право отъ Юстиан. сборници. По тѣхъ сѫ съставени *сборницитѣ: съ 87 глави, съ 25 глави, номоканонътъ* съ 50 титули и съ 14 титули.

Къмъ този родъ дѣятелность принадлѣжатъ по-сетнѣшнитѣ: *1. Еклогата на Лъва Исаврянина и Константина Копронима,* издадена въ 741 г., за да се събератъ въ едно наредбитѣ на 4-тѣ Юст. сборници; *2. Прохиронитѣ на императоритѣ Василия Македонянина и синоветѣ му Константинъ и Лъва,* издадени между 870—872 г., който съдържа всички до тогазъ излѣзли главни наредби въ сѫществующитѣ законни сборници и се дѣляли на 40 глави. Тази книга е много практическа и се ползувала съ уважение и у юристи, и у канонисти. Прохиронътъ е—Закона Градски на печ. Кърмчая; 3. *Епанагога* е ново издание на прохирона (repetita praelectio), въ което влѣзли и Василеви закони; но тя не била обнародвана; 4. Василикитѣ—сѫ дѣло на императоритѣ отъ Македонската династия. Тѣ сѫ сборникъ отъ гръцко-римско законодателство, прѣдприето отъ Василия Македоняна, съ цѣль да прѣчисти старитѣ закони (ἀνακάθαρσις τῶν παλαίων νόμου, repurgatio veterum legum). Това дѣло довършилъ синъ му Лъвъ Мѫдрий и той издалъ Сборника—Василики въ послѣднитѣ години на IX вѣкъ (между 886 и 892 г.). Този сборникъ се нарича Τα Βασιλικά (νόμιμα, leges imperiales т. е. Царски закони). Той се дѣли на 60 книги, всѣка на титули, тѣ на глави, а главитѣ на параграфи. Източници на Василикитѣ били четиритѣ сборника на Юстиниана и Прохирона. Тукъ наистина законитѣ сѫ приведени въ поправена редакция и сѫ вмѣстени само ония, които иматъ съврѣменна важность.

Черковата, която се ползува съ Юст. сборници отъ самото имъ издание, прибѣгнала до Василикитѣ, когато се примирила съ положението, че юридическа важность има само това, което е минало изъ Юстиниановитѣ сборници.

III. Подиръ императоритѣ отъ македонската династия до падането на византийската империя подъ турцитѣ нѣкои нови кодификационни работи не се появиха. Съставиха се само частни компилации и законни сборници, въ които съставителитѣ туряха за основа нѣкой официаленъ сборникъ и го съкратяваха, допълваха по своему. Така се появиха прѣзъ X—XIII вѣкове—синопсиси на Василикитѣ—голѣмъ и малъкъ, допълнена еклога (aucta), допълненъ прохиронъ, еклога измѣнена по про-

хирона и др. Въ тѣзи сборници влазяха, прочее, не само канонитѣ, но и гражданскитѣ закони, които бѣха признати за дѣйствющи и отъ черковата поменатитѣ по-горѣ — кодексъ на Теодосия, (публик. 438 г.), Юстиниановитѣ закони (1. Кодексътъ; 2. Дигеститѣ или пандектитѣ; 3. Институциитѣ и 4. Новелитѣ му) Еклогата на Лъва Исаврянина и Константина Копронима (отъ 741 г.). Прохирона на императоритѣ Василия Македоняна и синоветѣ му Константина и Лъва (издадени между 870 и 879), — Градския законъ на Кърмчаята, Епанагогата, която е ново издание на Прохирона и най-сетнѣ Василикитѣ (Βασιλικα νόμιμα) или царскитѣ закони, дѣло на Василия Македонянина, довършено и издадено отъ сина му Лъва въ послѣднитѣ години на IX вѣкъ.[38])

Въ XIII в. *Арсений*, който е билъ най-напрѣдъ монахъ на Атонъ, а послѣ, споредъ нѣкои, цариградски патриархъ, съставя *канонически синопсисъ* отъ канонитѣ и гражд. закони по Схоластикова сборникъ въ 89 глави[39]). Той има 141 глава, отъ които всѣка съдържа анализъ на отдѣлни кананически опрѣдѣления.

IV. *Матей Властарь* е обаче лицето, което се отличава прѣзъ това врѣме въ тоя родъ на каноническа дѣятелность съ своята „Алфавитна синтагма“ издадена въ 1335 г.[40]) Въ тоя важенъ трудъ на Властаря сж посочени източницитѣ, слѣдъ които Синтагмата се дѣли на 24 отдѣла по броя на грѫцкото азбуки, а всѣки отдѣлъ има толкозъ глави, колкото имена, почващи съ извѣстна буква. Всичко тя има 303 глави и подъ заглавието,

---

[38]) Подробности за тия граждански законодателни трудове, които иматъ голѣмо съотношение съ грѫцкия номоканонъ и нашата Кърмчая се срѣщатъ въ всички трудове по грѫко-римското или византийско право, отъ които ще посочимъ: цитиранитѣ у насъ въ особната библиография трудове на Мортрейлъ, Бинерь, Цахарие фонъ Лигенталъ, Хаимбахъ, Зисманъ, Азаревичъ и др.

[39]) Арсениевиятъ Канонически синопсисъ се намѣрва печатанъ у Вель и Юстель, II. 749—784. Вж. Mortreuil, Ш. 456—457. Biener, De Coll. 37; — Неговата Gesch. der Nov. 218.

[40]) За Властаря—вж. *Ильинскій*, — Синтагма Матвея Властаря; отъ него и прѣвода на Синтагмата му. 18—92. Mortr.. Ш. 494. Сѫщо въ Беверегиева Синдиконъ, Prol. XXI—XXII. Синтагмата му изцѣло е у Бевер. Синодиконъ, II томъ. У Леунклавия сж вмѣстени два откжслека, I.—За Синтагмата на Властаря свѣдѣния и бѣлѣжки у Mortreuil Ш, 4 7—464, Zacharia f. L. Die gr. Nomoc. 17—18. Heimbach. 467—470. Biener, De Coll. 37—38. — Синтагмата на Властеря е прѣведена на славянски и се употрѣблява въ старата сръбска черкова, за което вж. P. I. Safarik, Gesch. der serb. lit. II. 216: — *Т. Флоринскій*, Памятникъ законодательной дѣятельности Душана, 307—321. Тамъ е напечатано и съкратело издание на тая Синтагма (321—439). Ср. *Азаревичъ*, II. 338—341.

що има всѣка глава, сѫ приведени най-напрѣдъ всички канони, а послѣ съотвѣтнитѣ граждански закони.

V. Арменопуло е издалъ, освѣнъ своето прочуто Шестокнижие — Ἑξάβιβλος отдѣленъ канонически сборникъ.[40]) „Шестокнижието", съставено около 1345 г., е инакъ познато съ название Πρόχειρον τῶν νόμων т. е. Нарѫчникъ на закони (полат. manuale legum). Съ своя „нарѫчникъ" Арменопуло е ималъ за цѣль да допълни „прохирона" (нарѫчника, градски законъ) на Василия Македонянина, Константина и Лъва. Въ основа на „Шестокнижието" е поставенъ прохирона на Василия Македонянинъ, макаръ че редътъ при разположението на материала е измѣненъ. Другитѣ извори, съ които се е ползувалъ Арменопуло сѫ: василикитѣ и синопсиситѣ — голѣмъ и малъкъ, Еклогата на Лъва Исеврянина и Константина Копронима, Епанагогата, Императорскитѣ новели, даже канонитѣ и рѣшенията на патриаршеския синодъ. Въ прибавкитѣ на „Шестокнижието" се намѣрва така нареченото дарение на Константина Велики къмъ папа Силвестра, което се срѣща въ края и на печатната Кърмчая.[42])

Шестокнижието на Арменопуло е дѣйствувало, като законъ, не само на врѣмето си, но и по-късно прѣзъ всичкото турско владичество на Балканския полуостровъ. Въ Гърция къмъ него се отнасяли като къмъ дѣйствующе право и слѣдъ освобождението (Zachariae f. L., Gesch. des Griech R. Rechts, Aufl 9. XVI—XVII). — Въ вѣдомството на гръцката патриаршия и до сега се водятъ по Арменопуло.[43]) Хаймбахъ дори свидѣтелствува, че гърцитѣ на въпроса: какво право дѣйствува въ тѣхната страна, изключително отговаряли: „Арменопуло." Подъ това име гърцитѣ дълго врѣме разбирали цѣлото си законода-

---

[41]) За самия Арменопуло вж. у Mortreuil, III, стр. 495, § 12. Constantin Harmenopoul. Споредъ нѣкои източници, той е роденъ въ Цариградъ отъ видни родители (къмъ 1310). Отъ 40 година той се посвети на каноническото право. Тогава той бѣ върховенъ сѫдия въ Солунъ и номофилаксъ (законопазитель). Той се поминалъ въ Цариградъ къмъ 1380—1389.

[42]) За трудоветѣ на Арменопуло Mortreuil, III, l. c., сѫщо стр. 349—376. Мортреилъ се спира обстоятелствено върху така наречения Promptuarium, Прохиронъ или Шестокнижието му. Тукъ е изброена подробно и литературата за правническата дѣятелность на Арменопуло. Въ Франция първи е далъ едно гръцко и латинско издание на Арменопуло Денисъ Годфроа. Най-новото и добро издание на Арм. Шестокнижие Heimbach, Constantini Harmenopuli, Manuale legum. 1051 г.

[43]) Вж. *Караовкиросъ*, Ключъ на от. з. бълг. издание 1884 год. Ср. „Юр. Прѣгледъ" 1902 г., стр. 268—268, моята крит. бѣлѣжка за „Приданое" отъ О. Пергамента У насъ за турското врѣме дѣйствуването на Шестокнижието е признато отъ Върх. Кас. Сѫдъ. (Рѣш. № 368/901. I. Г О.)

телство; Арменопуло у тѣхъ щѣло да каже *кодексъ*, общъ законникъ. Но любопитно е, че подобно значение е добилъ Арменопуло не само въ Цариградъ и Елада. Той ималъ това значение още въ Молдава и Бесарабия. Както се знае, Молдава дълго врѣме се управляваше отъ гръцки „господари“ — фанариоти, които сѫдяха и разправяха молдаванитѣ по Арменопуло и други византийски законници. Въ 1804 г. Арменопуло е билъ прѣведенъ на влашки. Съ присъединението Бесарабия къмъ Русия, и прѣдъ видъ на дѣйствующето въ страната Шестокнижие и книгата на Донича: „Кратко събрание на закони“, руский сенатъ, като касационна инстанция, намѣрва за необходимо тѣ да се прѣведатъ и напечататъ.[44]) Трѣбва да се прибави само, че съ минаването на Бесарабия къмъ Русия, книгата на Донича, която е една сбирка на василикитѣ, е била доста измѣстена и прѣдпочитание е дадено на Арменопуло (*Пергаментъ*, Приданое, 144. 151).

Колкото за отдѣлния канонически сборникъ на сѫщия Арменопуло и той се дѣли на 6 отдѣла, които се дѣлятъ на отдѣлни заглавия и подъ всѣко подобно заглавие синоптически сѫ приведени всички канони, които съставляватъ нинѣшния гръцки *Пидалионъ*.

VI. Слѣдъ Арменопуло завършва се сѣкашъ нѣкогашната дѣятелность по каноническитѣ сборници, за да се поднови пакъ въ началото на миналото столѣтие. Мѣрнали сѫ се само два такива: 1) *номоканона на Мануила Малакса* 1561 г. и 2) *номоканона съ 228 глави* отъ началото на XV в., който сега се намѣрва въ края на „Голѣмия Требникъ“.[45])

---

[44]) Сенатското издание на Арменопуло носи слѣдното заглавие: Переводъ ручной книги законовъ или такъ называемаго Шестикнижія, собраннаго отовсюду и сокращеннаго достопочтеннымъ номофилаксомъ и судьею въ Θессалоникѣ Константиномъ Гарменопуломъ, причемъ прилагается и ручная книга о бракахъ, сочиненная Алексіемъ Спаномъ, съ изданія, печатаннаго въ Венеціи въ 1766 г. Печатано при Сенатской типографіи въ 1831 г. 2 т. in cfolio. — Друго офиц. издание Спб., 1854 г. въ 2 т. Има и частно издание, печатано въ типографията и „иждивеніемъ“ Акима Попова, 24., Кишиневъ, 1850, но пълно съ погрѣшки. — Книгата на Донича е издадена отъ Сената подъ слѣд. заглавие: „Краткое собраніе законовъ, извлеченныхъ изъ царскихъ книгъ, для руководства обучающихся онымъ, съ указаніемъ на книгу, титулъ, главу и параграфи царскихъ законовъ въ первый разъ напечатанное съ дозволенія его свѣтлости господаря и владѣтеля Молдавіи, Скарлата Александровича Калимаха воеводы, и благословенія высокопреосвященнѣйшаго митрополита Молдавіи, господина Венеамина, трудами и усердіемъ Андронакія Домета, изданное въ Яссахъ 1814. Спб. 1831. — Частно издание отъ сѫщия Акимъ Поповъ, Кишиневъ 1850.

[45]) Тоя „номоканонъ“ е извикалъ прѣкрасното и учено съчинение на А. Павловъ: „Номоканонъ при большомъ требникѣ,“ гдѣто е напечатанъ и гръцкия текстъ по ржкописъ отъ XVIII в. и редомъ съ него славянския текстъ.

Прѣдъ видъ на това, че прѣзъ турското робство се появили нѣкои твърдѣ лоши сборници, въ послѣднитѣ години на XVIII в. двама гръцки учени съставили единъ канонически сборникъ, който би билъ сравнително вѣренъ. Сборникътъ билъ свършенъ въ 1790 г. и нареченъ Пидалионъ (Πηδάλιον) по примѣра на нашата Кърмчая.[46]) Този Пидалионъ получи по-късно одобрѣнието на вселенската патриархия и се печата въ Липиска въ 1800, а по това издание се печата и отсетнѣ. Той съдържа, слѣдъ прѣдисловието си, текстоветѣ на основнитѣ канони т. е. на св. апостоли, на вселенскитѣ и помѣстни събори и на св. отци; послѣ: канонитѣ на картагенския съборъ при Киприяна, канонитѣ на Иоана Постника, на Никифора Изповѣдника и на Николая Цариградски. Редомъ съ текста на всѣки канонъ стоятъ и съставенитѣ закони и, при това, доволно обширно тълкувание на канона. Въ края има статия за родството. Пидалионътъ е приетъ като канонически сборникъ въ гръцката черкова. Въ 1844 той бѣ прѣведенъ и по румънски.[47])

---

[46]) Цѣлото заглавие на Пидалиона е: Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηός τῆς μιας 'αγίας καθολικῆς και 'αποστολικῆς τῶν 'ορθοδόξων ἐκκλησιας. — Думата пидалионъ ще каже кърмило, gubernaculum. За Пидалиона, Biener, 33—43. Zhishman, Eher. 77. Heimbach, Gr. r. R. вж. 87. s. 51; Никодимъ, Зборник, въвед. стр. CV—CXI; Pitra, Des can., 21—22; Zach. f. L. Gesch. des gr. R. 32.

[47]) Никодимъ, Пр. ц. пр. 208.

ГЛАВА ВТОРА.

Старо-българската кърмчая и нейната сждба.

§ 5.

Първоначалната кърмчая и раннитѣ ѝ прѣписи и редакции.

I. Покръстването на българитѣ (864) извика цѣлъ прѣвратъ не само въ тѣхнитѣ вѣрвания, но и въ обществено-държавния имъ битъ. Нѣма никакво съмнѣние, че правнитѣ възрѣния въ обществото сжщо така бѣха спосрѣщнати отъ други, които още отъ по-рано надникваха прѣзъ прага на българския животъ, но въздѣйствуваха слабо и повърхно. Християнството се яви тука придружено отъ едно друго велико събитие: откриване на българското азбуке, благодарение на което скоро се създаде обширна писменность, що закрѣпяваше и ширѣше не само токо що прѣведенитѣ отъ св. равноапостоли братя и сътрудницитѣ имъ богослужебни книги, но още и други законодателни трудове.[1])

Още въ първото врѣме на покръстването, въ България вече се поевяватъ прѣводитѣ на гръцки духовни и свѣтски закони отъ така наречения „номоканонъ,“ който по старобългарски е билъ нареченъ *законоу-правило.* Това название обаче е вървѣло редомъ съ друго, което взело, види се, скоро върхъ: *кърмчая* или *кърмчая книга.*[2])

Кърмчаята е номоканона прѣведенъ на старо-български или славянски и приспособенъ на мѣстнитѣ нужди. Първоначалниятъ

[1]) Въ Панонското житие на Св. Методия е казано: „Тогда же и номоканонъ, рекше законоу правило, и отечьскія книги преложи.“ Safarik, Pamatky. V praze, 1868, Житие Св. Методия, стр. 8. Ср. *Ягичъ*, Ист. српскохорв. лит., 77 и слѣд.;—*И. Смирновъ*, Очеркъ культурной исторіи южныхъ славянъ, въ Ун. Зап. ИКУ. годъ LXX. кн. 7—8, 1903 г., стр. 9.

[2]) Названието на номоканона съ думата „кормчая книга“, „кърмчая“ е обстоятелствено изложено у Розенкамфа (67—70 и въ бѣлѣжкитѣ 60—64). Думата кърмчая принадлежи на св. отци, които сравнявали христовата черкова на корабъ, който се ржководи отъ бож. писание и канонитѣ, като отъ кърмило или кърмчий. Въ нѣкои отъ старитѣ списъци, напр. воскресенския отъ XIII—XIV в. (Моск. синод. библиотека № 131 на пергаментъ) се чете заглавието така: Книгы, глаголамыя кормьчаіа, рекше правило законоу, гречьскимь іазыкомь номоканонъ. *Срезневскій*, Обозр. древн. р. с. к. к., стр. 135.

текстъ на българската кърмчая, както това го доказаха съ своитѣ обширни изслѣдвания Розенкамфъ и А. Павловъ, е заетъ отъ така наречения Номоканонъ на Иоана Схолистика (VI вѣкъ). Мнозина отдаватъ тоя прѣводенъ юридически паметникъ — първи по рода си появилъ се въ България — на самия Св. Методия.[3]) Най-старата българска кърмчая съдържала: 1) 87-тѣ черковно-юридически глави на Иоана Схоластика, извлѣчени изъ различни новели на Юстиниана и които съставляватъ сега 42-та глава на печатната кърмчая; 2. Законъ соудный людьмъ; 3. различни апокрифически статии отъ бълг. произхождение подъ име „заповѣди и поучения на св. отци“, повечето правила за епитимиитѣ и други черковни наказания.

Тази най-стара редакция на кърмчаята ние ще наричаме и Схоластикова за отличие отъ другитѣ по-сетнѣшни кърмчаи. За това пъкъ, че е българска редакцията на най-старата кърмчая нѣма вече прѣпирня у изслѣдователитѣ.

II. У руситѣ старата българска кърмчая е била занесена много рано. Споредъ митрополита Евгений[4]) българската кърмчая била най-напрѣдъ занесена въ Русия наедно съ другитѣ черковни книги—при самото обръщане на руситѣ въ християнство (988). Къмъ това мнѣние сж се присъединили: Филаретъ Черниговскій[5]) Неволинъ[6]) и прѣосв. Макарий[7]). Никой обаче не е така силно аргументувалъ това положение както професорътъ по каноническото право, сега покоенъ, А. Павловъ въ неговото прѣкрасно съчинение „Первоначальный славянорусскій номоканонъ.“[8])

По късно въ края на XIII ст. въ Русия се получава изъ България нова редакция кърмчая. То е кърмчаята, която „митрополитъ всея России Кирилъ“, поискалъ писменно отъ българския деспотъ Якова Светославъ. До насъ се е запазило отвѣтното писмо на Як. Светославъ до митрополита Кирила, съ което му е проводилъ тая Кърмчая. Това писмо е единъ забѣлѣжителенъ

---

[3]) *А. Павловъ*, Первоначальн. славянор. н., 23, 61. Вж. бѣлѣжка първа въ тази глава.

[4]) Първи, който е почналъ научно изслѣдване за произхождението на кърмчаята и за състава на разнитѣ ѝ списъци въ Русия и въ славянскитѣ земи е митрополитъ Киевский и Галицкий—Евгений,—познатъ по научнитѣ си трудове. Вж. Описаніе Киев. Соф. Собора. Кіевъ. 1825. Прил. 42, стр. 235.

[5]) *Филаретъ Черниговскій*, Исторія русск. церкви, 1, § 37. Изд, 4.

[6]) *Неволинъ*, Соч. Т. IV, стр. 415—416.

[7]) *Макарій*, Исторія русск. церкви, стр. 115. Ср. и — *Яновскій*, Византія въ Енцикл. Словарь на Брокхауза, т. II, стр. 217.

[8]) Печатана е въ Казань, 1869, стр. 100.

паметникъ, съ който се охарактеризува за онова врѣме значението на кърмчаята.[9])

Тази втора редакция на кърмчая съ XIV глави (титули) е наречена отъ самия деспотъ Яковъ Светославъ *Зонара*. Така ще я наречемъ и ние за отличие отъ първата — Схоластиковата, най-стара българска, при все, че това название едва ли се оправдава.[10]) Тя се нарича още и Фотиева, защото наистина тя е отъ неговото врѣме, макаръ, по новитѣ изслѣдвания, той и да не е земалъ участие въ съставянето ѝ. Зонара съдържа нѣколко нови нѣща, които не е било възможно да се включатъ въ Схоластиковата, тъй като тѣ сж се появили по-късно.

III. Освѣнъ тѣзи два типа кърмчая, професоръ Павловъ издири, че въ Русия по-рано отъ пристигането на Зонарата е билъ въ най-голѣмо употрѣбление единъ други списъкъ, който до него е оставалъ неизвѣстенъ[11]). Той описва тоя списъкъ подробно, както го нарича по синодалната Кърмчая № 227, и намѣрва, че въ него нѣма ни една статия по късна отъ епохата на издаването на Прохирона (870—878 г.) Отъ тукъ той вади заключение, че прѣводътъ на тоя знаменитъ славянски номоканонъ съ XIV т. се е явилъ едноврѣменно съ тоя на Схоластика, и, може-би, изъ подъ ржката на сжщия Св. Методий.[12]) Въ полза на подобно заключение, говори, види се, и това забѣлѣжено обстоятелство, че първиятъ съ 14 титули отъ казанитѣ номоканони е прѣведенъ отъ такъвъ гръцки списъкъ, въ който той е билъ съединенъ съ Схоластиковия. При това, единътъ е много старъ, а именно отъ врѣмето на първата славянска т. е. българска писменность.

---

[9]) Писмото се е появявало до сега у *Розенкамфа*, Обозрѣніе, изд. 2. с. 52; — у *Евгения* митрополита, Опис. Р. М., 291—292; — у *Востокова*, Опис.; у *Срезневскій*, Свѣдѣнія и замѣтки, 1879, № 41, стр. 12.

[10]) Собственно тая Кърмчая е прѣводъ не по Зонаровата синтагма, а по сборника съ съкратенитѣ правила (Синопсиса по синтагмата на Фотия) съ тълкуванията на Аристина, който сборникъ билъ кратъкъ и съдържателенъ. Тукъ влазятъ: освѣнъ синопсиса на Фотиевата синтагма: 17 правила на ап. Павла, 17 на ап. Петра и 2 — на всички апостоли; каноническитѣ съчинения на Василия В. за врѣмето и мѣстото на черковното покаяние, за причащението, за прѣнебрѣгващитѣ епитемиитѣ; послание на царигр. съборъ къмъ Мартирия, какъ да се присъединяватъ еретицитѣ; булата на императора Юстиниана за робитѣ, прибѣгващи къмъ черковата; на Димитрия, епископъ Кизачки, за яковититѣ, богумилитѣ и пр.; на Петра Антиохийски къмъ епископа на Венеция за опрѣснопцитѣ; на ап. Павла за втория бракъ; най-сетнѣ, отговоритѣ на царигр. патриархъ Николай Граматикъ. Такова е съдържанието и на Номоканона, проведенъ отъ Яковъ Светиславъ. (Biener, De Collectionibus, p. 31—36). — А. Павловъ, перв. н. 66.

[11]) Павловъ, Первон. н., 26.

[12]) Ibid., 54.

Професоръ Павловъ прави разни други догадки, между които и тая, че нѣмало защо да се прѣвеждатъ отъ Св. Методия и двата номоканона,[13] че съвършенно е билъ достатъченъ единия — Схоластикова, който въ IX в. билъ задържалъ първенство въ черковното употрѣбление у гърцитѣ. Обаче номоканонътъ съ 14 титули имал ъ извѣстни прѣимущества въ формално и материално отношение.[14] Додѣто Схоластикъ, споредъ изискванията на своята система билъ длъженъ да развали стария, *исторически* видъ на канонитѣ т. е. да размѣсти правилата отъ едно произхождение по разни титули на сборника си, по-сетнѣшниятъ канонистъ съединилъ сгодитѣ на едното и другото, систематическо и хронологическо, изложение на правилата: той ги сжщо привелъ въ система, но не ги прѣписвалъ изцѣло, а само ги цитовалъ съ цифри и така съставилъ нѣщо като систематически показалецъ къмъ втората и главна часть на сборника—къмъ синтагмата, въ която пъкъ се съдържа самия текстъ на правилата, въ порядъкъ на съборитѣ и св. отци, и която била така твърдѣ практическа. По Схоластиковата система лесно се намѣрвала всѣкоя наредба *по прѣдмета,* но мжчно — *по извѣстенъ съборъ или отецъ.* Другиятъ канонистъ удовлетворявалъ и на двѣтѣ тия нужди.[15] Освѣнъ това, той вече съдържалъ и нѣкои нови правила (на двата събора, картагенски и цариградски, при Нектария и още на нѣкои свети отци), които Схоластикъ още не знаялъ. Поради тѣзи удобства на Кърмчията съ XIV титули, тя се е появила въ прѣводъ при князь Ярослава (978—1054) и дори станала популярна; прѣзъ цѣлитѣ XI и XII вѣкове тя е била въ прѣимуществено черковно употрѣбление въ Русия. Тя е служила и за по-сетнѣшната печатна кърмчая. Схоластиката К. въ Русия е позната само въ единъ прѣводъ и въ единъ паргаментенъ списъкъ, тоя на Румянцовския музей № 230.[16] Розенкамфъ намѣрилъ още два по-късни, книжни списъка, принадлежащи къмъ сжщия разредъ.[17]

IV. Видѣхме (§ 5. I.), че за най-стария, припознатъ отъ всички, списъкъ тоя на Схоластика съ 50-тѣ т., прототипътъ на който е пергаментната Кърмчая въ Румянцовския музей, нѣма прѣпирня: първо, че той е чисто българска редакция, второ, че авторътъ на тоя прѣводъ най-вѣроятно е Св. Методий, трето, че той е попадналъ въ Русия въ най-ранното врѣме, слѣдъ покръстването.

Относително втората съ XIV титула кърмчая — първа и ранна до-Фотиевска редакция — за която А. Павловъ прави

[13]) Ib., 55.
[14]) Ibid., 56.
[15]) Ibid., 56.
[16]) Ibid. 56 — Ср. Востоковъ, Опис. Рум. муз. № 230.
[17]) *Розенкамфъ*, Обозр. Кормч., изд. 2, стр. 4.—Обстоятелството, че въ нея нѣма правилата на Фотиевскитѣ събори нищо не означава, тъй като и сега сж извѣстни списъци на гръцки номоканони отъ това врѣме, които сжщо така не поменаватъ за тия правила. Ср. Розенкамфъ, 16. 57.

догадка, че прѣводътъ ѝ може да е извършенъ въ сама Русия въ врѣмето на Ярослава, ние по скоро сме съгласни да приемемъ първото прѣдположение пакъ на сжщия проф. А. Павловъ, че и тая Кърмчая съ 14 титула трѣбва да е прѣведена отъ Св. Методия или отъ ученицитѣ му.[18]) Ето и нашитѣ съображения:

Първо. Обстоятелството, че въ Русия скоро се забѣлѣжила непрактичностьта на Схоластикова номоканонъ не говори въ изключителна полза на тезата, че поради това именно въ Русия се заловили да прѣведатъ и другия списъкъ съ XIV титули. Сжщата нужда била и по-рано и трѣбвало да извика прѣвода на тоя номоканонъ, който не е можалъ да бжде непознатъ на такива вѣщи по каноническитѣ сборници лица, каквито сж били Св. Методий, и неговитѣ ученици, (особенно Климентъ), работници въ книжовното поле.

Второ. Езикътъ и правописанието на тая кърмчая съ XIV титула, както признава самъ А. Павловъ, носятъ на себе „ясный отпечатокъ самыхъ первыхъ временъ славянской письменности. Здѣсь встрѣчается не мало словъ и оборотовъ, свойственныхъ только первоначальному переводу церковныхъ правилъ съ греческаго на славянскій.“[19]) Освѣнъ това самъ професоръ Буслаевъ е забѣлѣжилъ, че езикътъ на сжщия списъкъ се отличава съ много древни български и сърбски форми.[20]) Въ такъвъ случай, и ако „отъ чисто филологическа точка зрѣния и двата тѣзи прѣвода могатъ да се прѣдставятъ еднакво стари“[21]) и че дори тоя съ 14 титула (синодалниятъ) може да се прѣдстави и по характеръ и езикъ, като по-старъ, тогазъ защо да не се

---

18) Ibid. 54.

19) *А. Павловъ* Первонач. слав. ном. 55. — Като изказва това мнѣние учениятъ покоенъ професоръ привежда нѣколко примѣри: диiачица — дiаконесса (номок., тит. I. гл. 33); разъдора σχίσμα—расколъ; чрѣсьсьмьство—ωαρασυναγογὴ—сборище; (тамъ же, т. 12. гл. 11); жьртвъникъ — алтарь, въ нынѣшнемъ значенiи этого слова (т. 3. гл. 7); тьлiа—φθορὰ—растлѣние дѣвства (т. 13. гл. 5); кжщтьникъ,-ца — σκηνικός,-κὴ—акторъ, актриса (въ позднѣйшихъ спискахъ: кощунникъ, кощунница — ном. т. 13. гл. 21. апостол. правил.; простославный — православный 12 Всел. соб. прав. 6 и др.), сътыница — проценти (трул. 10) и пр.

20) Ibid. 58. Наистина А. Павловъ дири обяснения на това явление въ думитѣ на прѣосв. Макария, който въ своята „История“ като говори за сношенията на руската черкова съ българската въ XI вѣкъ, справедливо забѣлѣжва, че „Ярославу неоткуда было (кромѣ Болгарiи) собрать къ себѣ тѣхъ *писцовъ многихъ*, которые занимались переводомъ книгъ съ греческаго на славянскiй“. Ср. Истор. рус. церкви, т. I, стр. 172.

21) Ibid. 18.

приеме догадката, че и двѣтѣ кърмчии — Схоластикова и съ XIV-тѣ титули (грани) сѫ били прѣведени своеврѣменно или единъ слѣдъ други, защото всѣки отъ тѣхъ е ималъ своитѣ особености, защото и двата еднакво сѫ били нужни? Или пъкъ, слѣдъ прѣвеждането на Схоластиковия н., забѣлѣжило се, че има нужда и отъ другия, като по-систематиченъ и сгоденъ за употрѣбление и сѫщитѣ прѣводачи на първия сѫ го приготвили на старославянски.

§ 6.

Светиславовата Кърмчая и нейниятъ прѣводачь.

I. Относително третята редакция, наречена Зонара, която безсъмнѣнно е била изпроводена изъ България чрѣзъ деспота Яковъ Светислава на „митрополита всея России“ Кирила, А. Павловъ, въ своитѣ изучвания, е дошелъ до заключение не само, че тя е *сърбска* редакция, но че и авторството ѝ принадлежи на св. Сава, архиепископъ[22]) сърбски. Павловъ обосновава така приблизително своето твърдение: Номоканонътъ на Схоластика билъ прѣведенъ собственно за българитѣ, които вече отъ врѣмето на царь Симеона сѫ имали своя уредена черковна иерархия.[23]) Но прѣзъ 167 годишното робство на българитѣ подъ гърцитѣ, той излѣзълъ (?) изъ всеобщо черковно употрѣбление, отъ една страна; отъ друга, съ течение на врѣмето той вече не можалъ да отговаря на потрѣбитѣ на сърбската и българска черкови въ епохата на тѣхното национално възраждане. Та и въ състава на самия гръцки номоканонъ, отъ врѣмето на първоначалния му прѣводъ на славянски, произлѣзли твърдѣ важни измѣнения: Сборникътъ на Иоана Схоластика загубилъ вече прѣдишното си практическо значение, а номоканонътъ съ XIV титули, който въ XI вѣкъ получилъ извѣстни допълнения въ врѣме на патриарха Фотия, въ XII вѣкъ билъ снабденъ съ тълкуванията на знаменити канонисти — Иоанъ Зонара, Теодоръ Валсамона и Алексий Аристина.[24]) Тѣзи тълкувания на кано-

---

[22]) Ibid. 64—66.

[23]) Ibid.

[24]) *Иоанъ Зонара*, родомъ отъ Цариградъ (отъ края на XI до срѣдата на XII вѣкъ), бѣше първъ секретарь на двореца. Като се оттегли той въ Атонъ писа своитѣ тълкувания;—вж. Mortreuil, III. 480—481; *Енц. Словарь*, вж. думата Зонара. — *Теодоръ Валсамонъ*, тоже цариграждáнинъ, бѣше въ началото номофилаксъ и хартофилаксъ, патриархъ Антиохийския по име, безъ да завземе прѣстола си, живѣ и писá въ втората половина на XII вѣкъ; — *Аристинъ* бѣ-

нитѣ служили като прѣвъзходно ръководство за разбиране на старитѣ канони и за прилагането имъ въ съврѣменната черковна практика, та скоро станали като необходима съставна часть на каноническия кодексъ на Източната черкова. Затова, въ първата половина на XIII вѣкъ прѣдишнитѣ, некоментирани списъци на номоканона и синтагма, се признали за устарѣли, а лицата, които продължавали да се ползуватъ отъ такива списъци, подлежали на укоръ, като хора прости и назаднали въ черковното законовѣдѣние.[25]) Тѣзи съображения заставили Св. Сава, който живѣлъ нѣколко години въ Св. Гора Атонъ, гдѣто по-прѣди самъ Зонара писалъ тълкувания на Номоканона да се залови за работа.[26]) Св. Сава билъ избралъ за своя прѣводъ Синопсиса — сборника отъ съкратенитѣ правила съ тълкуванията на Аристина.

Заключението на проф. Павлова за авторството на кормчаята Зонара, отдавано на Св. Сава, не сж подкрѣпени силно нито съ историческа и филолигическа, нито съ каноническа аргументация, нито, най-сетнѣ, съ други фактически доказателства. Напротивъ тѣ се опровергаватъ повече или по-малко силно отъ други учени излѣдователи на старитѣ славянски кърмчии, каквито сж Срезневский, Никодимъ Милашъ и Д-ръ Ватрославъ Ягичъ.[27])

VI. Многогодишниятъ изслѣдователь на кърмчиитѣ Срезневский, като разгледва рязанския списъкъ, не говори никакъ, както Павловъ, че прототипътъ му е творение на сърбския първосвѣтитель. Той казва буквално така: „Кога е приготвенъ билъ първосписъка на тѣзи списъци, да се рѣши окончателно е невъзможно. Може, впрочемъ, върху основата на подобни статии,

---

ше номофилаксъ (законопазитель) и дияконъ при Ивана Комнена въ Великата черква. За тѣзи канонисти-тълкователи, вж. *Mortreuil*, l. c. *Розенкампфъ*, Обозрѣніе; *Азаревичъ*, Ист. II. 327 и слѣд.

25) *Павловъ*, 65.—Beveregii, Synodicom, т. II. Annot. p. 128.

26) Mortreuil, Hist. du droit byz. T. III, п. 480.

27) Г-нъ Г. Данаиловъ поддържа мнѣнието на Ягича и отрича, че тоя номоканонъ е сръбска редакция. За доказателство на сжщото положение той привежда: първо, бѣлѣжката на писаря Ивана Драгославъ и самото писмо на Якова Светиславъ, съ което прѣпровожда тая Зонара, а нищо не поменава за Св. Сава, нито за авторството му; второ, изслѣдването на професоръ Д-ръ Ватрославъ Ягичъ: 1) че въ езика на така наречената Иловичка Кърмчая има много българизми; 2) че нигдѣ не се говори за прѣводачество на Св. Савва; Д-ръ В. Ягичъ е печаталъ Krmčaja ilovička godine 1262, вж. Starine, кн. VI (1874). 60—111. Тоя приносъ е съобщенъ въ реда на други: Opisi i izvodi iz nekoliko juzno-slovinckih rukopisa.

които влѣзатъ въ тая кърмчая, да се признае, че тя е могла да се образува въ тоя видъ не по рано отъ XII. в.[28]).

По-долцѣ Срезневскій прави слѣдньото прѣдположение отъ колкото твърдѣние: „Има нѣкакво право да се мисли, че славянскиятъ прѣводъ на тая кърмчая е правенъ отъ сърбинъ; въ него се срѣщатъ често думи: бабуни, големыи, задушье, истрина—истърьна (cisterna), перперъ, прѣзъ, свѣнь, скольіа=скала (κλῖμαξ), тисоуща и пр.“[29]) Едва ли обаче тѣзи думи може да се вземать за едно доказателство въ полза на сръбското произхождение на Светиславовата кърмчая. Напротивъ, тѣ говорятъ повече въ полза на българското произхождение на тая кърмчая.

Такъвъ ученъ изслѣдователь на черковното право и на кормчаята отъ сръбска редакция като епископъ Никодимъ Милашъ не приписва прѣвода на Св. Сава.

Най-сериозна критика на мнѣнието на проф. Павлова за авторството на Св. Сава въ прѣвода на Светиславовата Кърмчая ний срѣщаме у Д-ръ Ватрославъ Ягича, въ неговата „Иловичка кърмчая.“ Той се спира върху слабитѣ съображения на проф. Павлова и ги оборва така: Нийдѣ въ паметницитѣ не се говори, че Св. Сава е прѣвождалъ отъ гръцки на сръбски славянски номоканонъ; казва се само, че, по прѣдание, запазено въ двѣ подобни кърмчии: изидє жє на свѣтъ нашєго єзыка божьствьноє сє писаніє потьщаніємь и любяви многою и желаніємь измлада ѡсвєщєнаго и благочьстива и прєосвеенаго и прьваго архієпископа всєє српскиє зємлє курь Савы, сына прѣподобнагѡ ѡтьца Сумєѡна.— Проф. Павловъ, види се, не е знаялъ този надписъ, вече печатанъ въ Далм. Магазинъ на 1866.[30]) А този надписъ ясно казва, първо, че номоканонътъ отъ гръцки билъ прѣведенъ и изтълкуванъ по славянски; второ, че тоя прѣписъ е билъ направенъ съ старанието и грижитѣ на Св. Сава. Но кой е прѣвелъ тази гръцка книга на славянски, за това нищо не се казва. Безъ други доказателства да се твърди това за Св. Сава, не може.[31]) И отъ други свидѣтелства, (каквито сѫ и живота на Св. Сава по Теодосия и по Домини-

---

[28]) *Срезневскій*, Обозрѣн. древн. р. списковъ корм. кн. 84. — Знае се, че тази рязанска кърмчая е прѣписъ отъ проводената Кирилу Светиславова кърмчая.

[29]) *Срезневскій*, ibid. 84.

[30]) Д-ръ В. Ягичъ, Krmc. Ilov. Starine. 65.

[31]) Ibid. 66.

циянъ), може да сѐ заключава само, че Св. Сава е пригодѣвалъ за прѣписванието на „книгы много“ и книгы законьные.“[32]) Отъ тази страна, заключава Д-ръ Ягичъ, питането за първия съставитель на славянската кърмчия Фотиевска редакция по извода на Аристина остава пакъ не рѣшено.

VII. Светиславовата Кормчая въ Русия принесла голѣма услуга. Подиръ смъртьта на Кирила отъ нея се появили два списъка — единъ написанъ въ 1282 въ Новгородъ, по желанието на тамошния епископъ Климентъ, който билъ положенъ въ Софийската черкова, отъ която носи и своето название: *софийски.*[33]) Другиятъ е писанъ въ 1194 въ Рязанъ по списъка, изисканъ изъ Киевъ и по желанието на епископа Иосифа, прѣписанъ и оставенъ въ мѣстната Рязанска черкова, отъ дѣто е добилъ название *рязански.* Че тѣзи списъци сѫ прѣписани по Светиславовата кърмчая доказателство е буквалното сходство на тълкуванията имъ. Сега, софийскиятъ списъкъ се пази въ московската синодална библиотека,[34]) а рязанскиятъ въ С.-Петербурската Публична Библиотека.[35]) Въ рязанската к. се съдържатъ само гръцки или дошлитѣ изъ България статии и ни една руска. Той е, съ други думи, точна копия отъ Светисл. кърмчая. Но това, което е характерно поне за насъ, то е слѣдньото обстоятелство: въ софийската или новгородска кърмчая има законъ соудный людъмъ, въ разянската го нѣма.[36]) Това се обеснява съ обстоятелството, че софийскиятъ списъкъ е отъ фамилията на най-стария прототипъ номоканонъ съ XIV титула, уцѣлѣлъ и до наше врѣме въ Синодалната кърмчая № 227. Разликата между софийската кърмчая и другата старобългарска,—която Срезиевский нарича Устюжка и се намѣрва въ Румянц. музей, е въ това, че софийската и нейнитѣ списъци иматъ вече тълкувания, съдържатъ номоканона съ XIV титли и съединената съ него синтагма въ редакцията отъ врѣмето на патриарха Фотия.[37])

Изслѣдването ни не ще бѫде съвсѣмъ пълно, ако макаръ пѫтьомъ, не поменемъ, че по-късно въ Русия сѫ се появили и други славянски, освѣнъ първоначалнитѣ, прѣводи на номоканона. Такива

---

[32]) *Д-ръ Ягичъ*, Krmcaja Л. 66.

[33]) ***Срезневскій*** **нарича тоя списъкъ Новгородска кърмчая. Вж. Обозрѣніе древн. р. сп. кормчей книги.**

[34]) **Подробно описание е направилъ за него Ундолскій, въ Чтенія общ. ист. и древн. росс. 1867, кн. 2. Ср. прѣкрасното Описание на Срезневскій, въ „Обозрѣніе древн. р. сп. к. кн.**

[35]) **До скоро не бѣше познато нѣкое подробно печатно описание на този списъкъ на рязанската кърмчая. Но въ 1897 г. Императорската Руска Академия на наукитѣ издаде учения и многогодишенъ трудъ на Срезневский „Обозрѣніе древн. русскихъ списковъ кормчей книги,“ въ които е направено специално, подробно и прѣкрасно описание. Вж. стр. 47—84.**

[36]) ***Розенкампфъ,*** **Обозр. Изд. 2. Стр. 110.**

[37]) ***Павловъ,*** **Перв. сл. н., 79.**

сѫ били на митрополита Киприяна, който е прибавилъ и нѣкои тълкувания на българския архиепископъ Димитрия Хоматина, когото Максимъ Грекъ счита за пети ученъ тълкователь послѣ Валсамона, Зонара, Матея Властаря и Арменопуло.[38]

IV. Отъ всичко до тукъ казано (§ 6) можемъ да извадимъ слѣднитѣ заключения:

1. Най-стариятъ славянски прѣводъ на номоканона е извършенъ на старобългарски езикъ. Авторътъ му навѣрно е Св. Методия, комуто вѣроятно ще сѫ помагали и неговитѣ ученици. Тоя прѣводъ е направенъ по номоканона на Иоана Схоластика съ 50-тѣ титули отъ канони и 87-тѣ глави импер. постановления. Той е донесенъ въ Русия и тамъ отъ най-старитѣ негови рѫкописи е познатъ тоя въ Румянцовския музей № 230, инакъ нареченъ Устюжска кърмчая книга.

2. Други все така старъ памятникъ отъ кърмчая съ 14 глави (първа редакция до-Фотиево врѣме) е билъ приготвенъ много рано, вѣроятно сѫщеврѣменно съ Схоластикова номоканонъ.

Тази кърмчая, като по-систематична, била е много употрѣблявана въ Русия. При все, че проф. А. Павловъ мисли, че тя е работена, макаръ отъ български писци, въ Русия, при великия князъ Ярослава, нашето мнѣние е, че не се изключава нейното чисто българско произхождение.

Познати сѫ рѫкописитѣ отъ тоя паметникъ, пазени нѣколко както слѣдва: софийскиятъ списъкъ на пергаментъ въ Синодалната палата № 227 и други.

3. Третиятъ типъ на кърмчая — нареченъ Зонара — е тоя, който българския деспотъ Яковъ Светиславъ изпроводи до Киевския и „всея России“ митрополитъ Кирилъ около 1262 год.[39] Тоя типъ е втората допълнена въ врѣмето на патриарха Фотия кърмчая съ XIV отдѣла или титули. Не вѣрно е поддържанието, че авторътъ на тоя номоканонъ е патриархъ Фотий. Сѫщо така не е установено по единъ наученъ начинъ, че прѣводачътъ на тая кърмчая е Св. Сава сърбски, както това поддържа проф. А. Павловъ. Може да бѫде Св. Сава, но това не е доказано. Тази кърмчая има много стари рѫкописи отъ така наречената фамилия на рязанския списъкъ или Иосифовска кърмчая.[40]

[38]) *Баронъ Розенкамфъ*, Об. 75—76 и бѣл. 73.—Димитрий Хоматинъ е живѣлъ въ началото на XIII вѣкъ.

[39]) *Павловъ*, Первон. слав. н., 66; — *Востоковъ*, Опис. рум. муз. 291—292; *Слѣдневски*, Изв. акад. наукъ по II Отд. т. х. 204.—У Павлова сѫ разгледани и контроверзитѣ.

[40]) *Никодимъ*, Пр. ц. пр., 20, загл. 6.

§ 7.

Сетнѣшната сждба на кърмчаята въ нашенско и въ славянскитѣ земи.

I. Била ли е и до колко въ сила, разпространена и употрѣбявана кърмчаята въ стара България? Кои именно отдѣли и наредби отъ нея сж се прилагали въ правоотношенията на хората? Кой е прилагалъ тѣзи прѣдписания на това дѣйствующе писано право? Всички тѣзи въпроси сж важни и заслужватъ единъ специаленъ етюдъ. Тукъ ние ще кажемъ само нѣколко думи по тѣхъ, до колкото това е необходимо да се слѣди сждбата на първоначалната кърмчая въ по-нататъшното ѝ развитие и практическо значение.

Належаща практическа потрѣба е накарала прѣводачитѣ на кърмчаята да я „прѣложатъ“ по-скоро на старо-български. Раннитѣ и прости форми на жизненни отношения въ езическия битъ на старитѣ българи бѣха замѣнени въ развитието си съ други по-сложни. Обичаитѣ, които редомъ съ устнитѣ прѣдания и наредбитѣ на господари и власти, бѣха достатъчни по-напрѣдъ да уредятъ тия отношения, сега се считаха за недостатъчни. Християнството и византийскиятъ миръ съ своето непосрѣдственно съсѣдство въздѣйствуваха постепенно, но силно върху културата на българитѣ, създаваха имъ нови мирогледи и отношения. Усѣти се нужда отъ закони и наредби, които би удовлетворили появилитѣ се нови отношения. Християнството, слѣдъ кръщението (864), донесе новъ строй не само за душитѣ, нови възгледъ и направление не само за умоветѣ и вѣрванията; християнството създаде нови потрѣби въ обществено-държавния и въ правния битъ на България. Борисовитѣ посланици при папа Николая се обрѫщатъ къмъ него съ въпросъ: „Нашиятъ господарь желае да знае християнскиятъ законъ и ви се моли да му го изложите.“ „Прѣкрасно желание, отговаря папата; но за да се изложи въ подробности християнския законъ би било нужно да се напишатъ безбройни книги; сжщностьта имъ обаче е въ вѣрата и добритѣ дѣла“.[41]) Но тѣ не се задоволяватъ само съ този въпросъ, отиватъ по-нататъкъ и казватъ: „ние желаемъ да получимъ отъ васъ (папата) мирски закони.“ — Папата от-

[41]) Гильфердингъ, Письма, I. 78. Първиятъ въпросъ и отговоръ. — Изцѣло тѣзи въпроси съ отговоритѣ на папа Николая сж печатани у Migne, Tetralogia; изданието на Harduin при Миньевото е вече остарѣло. Виж. пълното заглавие на Migne въ отдѣла литература.

говаря: „нужнитѣ за това книги ние драговолно би ви изпроводили, ако имаше у васъ такъвъ човѣкъ, който би могълъ да ви ги тълкува. Врѫченитѣ отъ насъ на нашитѣ посланци книги за мирски закони (de Mondana lege libros) не бива да ви се оставятъ, за да не би нѣкои у васъ да ги тълкува извратено или да ги тълкува умишленно“.[42])

Това безсъмнѣнно историческо свидѣтелство напълно потвърдява положението, което изсочихме. Българитѣ съ покръстването си усѣтили голѣма нужда отъ писанъ законъ и тѣ изказватъ тази си нужда на папата. Но, както се вижда, папата не удовлетворилъ една толкова належаща молба. Наистина, той казва, че врѫчилъ на своитѣ посланци такива законници, но не имъ позволилъ да ги оставятъ между българитѣ. А тъй като тѣзи посланци сѫ върнали много скоро изъ България, тѣ отнесли съ себе си назадъ тѣзи писани наредби.[43])

Прѣдъ видъ на това, твърдѣ е естественно, гдѣто не слѣдъ много, ние виждаме, че Св. Методий, който прѣвожда необходимитѣ богослужебни книги, „прѣложилъ“ и номоканона, „рекше законоу-правило.“ Този номоканонъ не е познато положително кой е билъ: могълъ е да бѫде и тоя на Иоана Схоластика и тоя на първата редакция отъ номоканона съ XIV титли, а могли сѫ да бѫдатъ и двата. Въ всѣки случай първата старославянска кърмчая е прѣведена и стъкмена на старобългарска почва.[44])

Тоя прѣводъ явно е билъ извиканъ отъ практическитѣ нужди на духовенството въ богословско, каноническо и сѫдебно отношение.

II. Кърмчаята не е могла да не бѫде прилагана у насъ, инакъ не е било и нуждно да се прибѣгва до прѣвода и въ най-първото врѣме, веднага слѣдъ покръстването. Светиславъ, който е князувалъ въ врѣмето на царь Константинъ Тиха (1258—1277) не

---

[42]) 13 в. — Вж. о. с., 83. — Самиятъ текстъ у Богишича, Pis. zakoni 12.

[43]) Единъ любопитенъ и важенъ въпросъ е какви ще сѫ били тѣзи закони. Богишичъ като прави разни догадки заключава, че тѣзи закони трѣбва да сѫ били: или libri terribiles изъ Панедектитѣ или нѣкой смѣсъ отъ римското и германско право, напр. изъ книгата: Breviarium Alaricianum, тогазъ много употрѣбяванъ въ Италия и нареченъ lex romana или mundana: а и двѣтѣ тѣзи названия се срѣщатъ въ отговоритѣ на папата „Bogisic Pisani zakoni, 12.

[44]) *Шафарикъ*, Pamatky, drevniho pisemnictvi jihoslovanuv. Житіе Св. Методіа, стр. 8. Много е важенъ текста на това житие по въпроса: „Псалтыръ би бѣ токмо и евангеліе съ апостоломъ и избранными службами и церковными съ философомъ преложилъ первѣе. Тогда же и номоканонъ, рекше законоу правило и отечьскыя книгыпрелозски.“

щѣше така усърдно да се грижи за своята „Зонара“ и да дава наставления на митрополата Кирила II „писаніемъ сію зонарж да се никде не припишеть. Понеже тако подобно есть сеи зонарѣ во всякомъ царствѣ единои быти на съборѣ, якоже святии отци оуставили и оупредаша“.[45]) Тази строгость да се не прѣписва „зонарата“, както казва Светиславъ, напомня думитѣ на папа Николая да се не оставятъ Lex mundana между българитѣ за да не ги изкриви нѣкой. Но когато е имало достойни и способни прѣписвачи и тълкуватели строгостьта е губила мѣсто, обстоятелство, което се доказва отъ многото прѣписи що станали въ Русия.

Българскитѣ духовни сѫдилища, особно върховнитѣ, сигурно сѫ се обръщали къмъ кърмчаята за справка и рѫководство. Че това сѫщото сѫ правили и рускитѣ митрополити и духовни сѫдии, има цѣлъ редъ безспорни лѣтописни свидѣтелства. „До врѣмето на митрополита Кирила II въ руската черкова, казва Павловъ,[46]) сѫ сѫществували и употрѣбявали, въ славянския прѣводъ, сѫщитѣ номоканони, които сѫ се употрѣбявали и въ гръцката черкова, имайки номоканона на Иоана Схоластика и номоканона съ XIV титули. Въ прѣимущественно употрѣбление е билъ послѣдния, но още безъ правилата на Фотиевитѣ събори и безъ тълкуванията.“ Митрополитътъ Кирилъ II, който получилъ отъ България Зонарата кърмчая въ 1262 година, обявилъ я общеобязателна за руската черкова на събора въ гр. Владимиръ въ 1274 година. При това, споредъ нуждата, въ разнитѣ прѣписи отъ кърмчии сѫ се прилагали и други допълнителни законни сбирки, каквато е била тая на ЗСЛ. за българитѣ, и заруситѣ—Руска правда и велико княжескитѣ черковни устави, грамоти и др.[47])

---

[45]) *Срезневскій*, Св. и замѣтки, № 81. с. 12.—*Востоковъ*, Описаніе, стр. 290—291. Тукъ думитѣ, че „не трѣбва да се прѣписва тази Зонара,“ „че за всѣко царство една Зонара трѣбва на съборъ,“ има тоя смисълъ, струва ни се, че се иска запазването отъ възможни грѣшки, подправки и прибавки въ единъ такъвъ важенъ актъ като номоканона. Който се е занимавалъ съ изучването на палеографията, знае какви усилия и грижи сѫ се употрѣбявали въ прѣписването и пакъ какви грѣшки сѫ ставали.

[46]) *Павловъ*, Первонач. с. н. 80—81.

[47]) *Павловъ*. Ibid. 81. „До времени митрополита Кирила II въ русской церкви сѫществувалъ и употреблялись въ славянскомъ переводѣ тѣ же самыи номоканоны, какіе существували и употреблялисъ и въ греческой именно: номоканононъ Іоана Схоластика и номоканонъ въ XIV титулъ. Въ преимущественномъ же употребленіи находился у насъ послѣдній, но еще безъ правилъ Фотіевыхъ соборовъ и безъ толковній“.

Въ врѣмето на руския митрополитъ Киприяна билъ извършенъ новъ прѣводъ, който билъ сѫщо доста употрѣбяванъ. Киприяновиятъ прѣводъ е обемалъ и тълкуванията на българския архиепископъ Димитрия Хоматина[48]).

III. Въ половината на XVII в. въ историята на кърмчаята книга въ Русия се извършва едно твърдѣ забѣлѣжително събитие: до тогазъ рѣдко явление, достѫпно само на малцина честити, които сѫ могли да си доставятъ врѣменно или окончателно нѣкой скѫпоцѣнъ прѣписъ, отъ тогазъ—на свѣта се явява печатна кърмчая. Това станало не по частно прѣдприятие, а по официална инициатива. Така печатаната кърмчая въ Русия е била едно официално издание, съ благословението на Патриарха и съ повелѣнието на Царя. За образецъ на тая кърмчая билъ взетъ списъка отъ Рязанската Кърмчая или фамилия, т. е. тая, проводена отъ българския князь Светослава, която се отличава по съкратения си текстъ на статиитѣ отъ канонитѣ и по отсѫтствие на Руската Правда[49]).

Печатането на кърмчаята въ Русия почнало да се изпълнява на 7 ноемврий 1649 при патриарха Иосифа и въ другата 1650 било завършено. По черквитѣ обаче тия книги били разпроводени не по-рано отъ 1653 год. при патриарха Никона, който при това, намѣрилъ за потрѣбно да направи прѣдварително нѣкои поправки и дору да посъкрати и унищожи нѣкои листове[50]). По сетнѣ кърмчаята се е прѣпечатвала нѣколко пѫти въ Москва все по това Никоновско издание, но съ малки измѣнения: александрийскитѣ патриарси Тимотей и Теофилъ не се наричатъ светии, изпустната е цѣла глава (47), която е съдържала въ себе си полемическия трактатъ на Никита Мниха (инакъ Пактората или Стифата) за опрѣсноцитѣ противъ латинцитѣ[51]). Първото издание отъ 1650 год. е извънредно голѣма рѣдкость; расколницитѣ по него напечатали въ Варшава една кърмчая въ 1786[52]).

48) Розенкампфъ, Об. к. 76.

49) *Баронъ Розенкампфъ*, Об. к., 58; — *А. Павловъ*, Правосл. ном., 76; — *Никодимъ*. Пр. ц. пр., 210; — *Ивворовъ*, Учебн., 234.—По-горѣ е обяснено защо тая кърмчая се нарича Рязанска, а споредъ нѣкои и Йосифовска по името на ряз. епископъ Иосифъ, за когото е била прѣписана и поставена въ Рязанската съборна черкова.

50) *Неволинъ*, VI. 420; — *Суворовъ*, Уч., 234.

51) *Суворовъ*, 64. 234. Никита е живѣлъ въ XI в. въ врѣме на патриарха Михаила Керуларий. Тъй като политическитѣ интереси на грълкия императоръ Констатина Мономаха не допускали да враждува съ папата, той поискалъ отъ Никита унищожението на трактата си. Никита самъ го изгорилъ публично.

52) *Розенкампфъ*, Об. к., стр. 89; — *Неволинъ*, IV. 421.

IV. Печатната кърмчая въ скоро врѣме станала позната не само въ цѣла Русия, гдѣто тя била разпроводена по черковитѣ, но и въ славянскитѣ земи. Тя се е считала нѣщо като официяленъ сборникъ на черковнитѣ правила[53]). *У насъ*, споредъ моитѣ разпитвания и издирвания, тя е служила на нѣкои свещенници и архиереи за тѣхнитѣ нужди, редомъ съ *обичайното право*, което никога не е прѣставало да бжде най-прѣкия източникъ, както за народнитѣ, така и за духовнитѣ ни сждилища[54]). Ако отъ 17 вѣкъ у насъ се употрѣблява вече печатната кърмчая, по-рано за тази цѣль сж служили ржкописнитѣ гръцки и български номоканони, покаянни правила (номоканони), каквито се намѣрватъ и до сега запазени два въ Рилския мънастиръ, по единъ въ нашитѣ народни библиотеки въ София и въ Пловдивъ[55]). Печатната кърмчая и до днесь продължава да е въ сила у насъ за всички чисто канонически наредби, които не сж отмѣнени съ други законни постановления.

V. Въ Сърбия, прѣди да почнатъ да получаватъ печатната кърмчая, редомъ съ старата кърмчая на Светислава, която се намѣрва въ нѣколко сръбски прѣписа, употрѣблявалъ се е и други канонически сборникъ – *алфавитната синтагма* на Властаря въ древне сръбски прѣводъ. Гръцкиятъ оригиналъ на тази синтагма е работенъ, както се знае, въ 1385 г. и отъ тогазъ се е съхранилъ сръбски прѣводъ въ нѣколко екземпляри. Отъ това може да се заключава, че той е билъ въ употрѣбление въ черковната практика. Прѣосв. Никодимъ, епископъ далматински, държи, че тая синтагма на Властаря, трѣбва да е била още въ употрѣбление, наедно съ други сборници, както въ българската, тъй и въ руската черкови[56]).

---

53) Никодимъ, Пр. ц. пр. 212.

54) До сега у насъ този важенъ въпросъ за отношението на обичаитѣ къмъ закона и канонитѣ не е разработенъ. Той обаче заслужва особното внимание на юристи и канонисти.

55) Въ софийската народна библиотека се намѣрва ржкописа: Судацъ № 631 сръбска редакция. Тукъ е изложенъ и Душановия законникъ, заглавието на Судацъ гласи така: Сіа книга глаголамая судац. благочестиваго и христолюбиваго самодръжавнаго великаго Царя Константина Юстиниана греческаго и пр. Въ пловдивската народна библиотека се намѣрва № 36. нареченото отъ нареждача „Кормчие“, което е сбирка отъ разни служебни кжсове и апокрифи. Въ гл. Д. се съдържа: „О кнезехъ и о техъ иже подъ влияніи ихъ и о рабѣхъ повѣлѣнія и заповѣди Божія“. Колкото за номоканонитѣ въ библиотеката на Рилския мънастиръ, тѣ носятъ нови № № 1/19 и 1/20.

56) Никодимъ, 212 213. — Текстътъ на синтагмата у *Т. Флоринскій*, Памятники законод. дѣятелности Ст. Душ., стр. 318; ср. Safarik, Gesch. der Serb. Lit. II. Abth. v. 216. № 150. Т. Флоринскій, Пам. 322. Тукъ сж поменати и ржкописитѣ отъ тази синтагма въ българска и руска редакции.

И до сега у сърбитѣ печатната кърмчая се почита за официяленъ канонически сборникъ. Като частно издание сѫществува труда на прѣосв. Никодимъ: „Зборник правила светих апостола“ и пр., прѣведенъ отъ грьцки по Атинската синтагма[57]).

VI. Въ кърмчая книга канонитѣ, както и другитѣ законодателни наредби, сѫ изложени синоптически. Тъй като, освѣнъ това и прѣводътъ не е билъ винаги съвсѣмъ точенъ, то за разяснението на нѣкое каноническо мнѣние, често е ставало нужда да се прави справка въ оригиналния грьцки текстъ[58]). Поради тази причина, ние виждаме, че въ Русия се правятъ въ пó-ново врѣме опити за по-добъръ прѣводъ. Въ втората половина на 17 вѣкъ подобенъ трудъ е билъ извършенъ отъ Епифания Славиницки. Той прѣвелъ пълнитѣ номоканони, сѫщо и Фотиева номоканонъ съ тълкуванията на Валсамона и словара на Матея Властаря. Въ първата половина на 18 в. Василий Козловски и Григорий Палетика прѣвели правилата апостолски и съборни по гр. текстъ, вмѣстени у Беверегиева Синодиконъ. Тѣзи обаче прѣводи останали на рѫкопись[59]). За да се олесни задачата на онѣзи, които сѫ боравели съ каноническитѣ правила, въ първата половина на XIX в., въ Русия, съ благословението на Св. Синодъ билъ издаденъ, редомъ съ кърмчаята, новъ канонически сборникъ подъ название: Книга правилъ св. апостоловъ, святыхъ соборовъ вселенскихъ и помѣстныхъ и святыхъ отцовъ[60]). Тази „Книга правилъ“ съдържа въ пъленъ текстъ канонитѣ. Тя съдържа най-напрѣдъ вѣроопрѣдѣленията на 5-тѣ вселенски събори, послѣ послѣдователно канонитѣ: апостолски, на осталитѣ два и 10 помѣстни събори и на тринадесеттѣ св. отци. Завършва се съ азбученъ показалецъ. По този начинъ „Книга правилъ“ мълчаливо отмѣни каноническата часть, т. е. първата ч. на кърмчаята[61]).

57) Пълното заглавие на този трудъ, излѣзълъ въ Задра 1884 год. (второто въ Нови-Садъ, 1885), е: Зборник правила светих апостола, васионских и помјесних сабора и светих отаца, коіа су примльена православном црквом.“

58) *Неволинъ*, Собр. с, VI. 426. — *Розенкампфъ*, Об. 9. — Ср. к. Словарь Ист. описат. дух. чина грегор. церкви: Епифаній Славиницкій.

59) *Неволинъ*, Собр. с 227.

60) „Книга правилъ“ е написана по славянски и първи пѫть бѣ издадена въ 1839 въ Москва наедно съ единъ параленъ грьцки текстъ. Отсетнѣ тя биде издавана нѣколко пѫти безъ грьцкия текстъ.

61) Върху значението на кърмч. въ новата практика на руската черкова вж. *Суворовъ*, Учебн. 227; — сѫщо вж. неговата статия: „Церковное право, какъ юридическая наука“ (Юр. Вѣстникъ, М. 1888 г.); — двѣ статии на *архим. Иоанна*, напечатани подиръ смъртьта му изъ незавършения „Курсъ церк. законовѣдѣнія“, въ „Правосл. Обозрѣніе,“ 1875. II. 40 и слд. 198 и слд. подъ насловъ: „Основанія рѣшеній св. Синода по духовно-судебнымъ дѣламъ“, въ „Общія начала, которыми руководствуется Св. Синодъ въ приложеніи правилъ древней церкви.“

§ 8.

Съставъ и съдържание на печатаната кърмчая.

I. Въ новия си печатанъ видъ кърмчаята има особенъ съставъ. Тя се дѣли на двѣ части: първата, която състои отъ канонитѣ, съдържа 41 глави; втората, въ която влазятъ черковно-гражданскитѣ закони на византийскитѣ императори, съдържа 29 глави. Ще каже всичко 70 глави. Освѣнъ това въ самото начало се срѣщатъ нѣколко прѣдговорни статии, а въ края — нѣколко заключителни глави и показалецъ.

По подробно изложено това съдържание на кърмчаята върви както слѣдва:

Първата часть. Най-напрѣдъ, въ особна първа статия, сѫ изложени причинитѣ за скарването и раздѣлянето между източната и западна черкови; втората статия обеснява покръщението на Русия при Олга и Владимира святи, третята — съдържа сказание какъ е учредено московското патриаршество[62].

Па-нататъкъ идатъ двѣ сказания за съборитѣ, гдѣ и какъвъ съборъ се е състоявалъ — първото сказание разправя за седемьтѣ свети и велики *вселенски* събори; второто — за деветьтѣ *помѣстни*, гдѣ и кога всѣки се е събралъ[63].

Особна глава е посветена на Фотиева нареченъ номоканонъ — *титлы правила* 14. Въ тоя номоканонъ има само посочване броя на канонитѣ и съдържанието имъ. Прѣдисловието Фотиево къмъ номоканона е раздѣлено на двѣ части[64].

II. Слѣдъ това почватъ 70-тѣ глави на печ. кърмчая, отъ които въ първата часть, както слѣдва:

Глави 1—4. Правилата на Св. Прѣхвални Апостоли, именно: гл. 1. тъй нареченитѣ апостолски правила, тълкуванията на Аристина; гл. 2. правилата на Св. Павла особни;

---

62) Това сказание се основава на грѫцки, български и руски трудове. Ср. *Копитаръ*, Wiener. Iarb. des Liter. 63. XXIII. 223—249. — *Розенкампфъ*, Об. к., 256—259. Въ печ. Екатерининска кърмчая то занимава листове 7—37 (Прѣдисловие).

63) Грѫцкитѣ източници сѫ посочени у Копитара, ц. с. — Ср. Неволинъ, VI. с. 421, б. 52. — Вж. печ. Екатерининска Кърмчая, листове 1—20. Екатерининската Кърмчая се отличава отъ по-раннитѣ съ това, че двѣтѣ й части сѫ печатани по отдѣлно. Дата на печатането е отъ сътворенето на мира ҂зсча года, отъ Рождество же ҂аѱпз (1787) индикта є҃ мѣсяцъ февруаріа.

64) Прѣдисловията заематъ въ печ. кърмчая 21—25. Самиятъ номоканонъ въ 14 грани (титли) завзема листове 26—56. Тѣзи 14 титли (грани) се съгласяватъ съ изданието на *Юстелъ*, като е пропуснатъ текста на Юстинияновитѣ закони, вмѣстени по-долу въ 44 глави и бѣлѣжкитѣ на Валсамона къмъ номоканонитѣ.

гл. 3. правилата на двамата Свети апостоли Петра и Павла; гл. 4. правилата на всички апостоли „купно“[65]).

Глави 5—20. Правилата на св. събори вселенски и помѣстни: гл. 5. на първия вселенски съборъ въ Никея; гл. 6. на първия помѣстенъ анкирски; гл. 7. на помѣстния неокесарийски; гл. 8. на помѣстния гангрски; гл. 9. на помѣстния антиохийски; гл. 20. на помѣстния лаодикийски; гл. 11. на втория всел. цариградски I; гл. 12. на третия всел. ефески; гл. 13. на четвъртия всел. съборъ халкидонски; гл. 14. на пом. сардикийски; гл. 15. на пом. картагенски; гл. 16. на петия вселен. цариградски за Агапия и Гаведия; гл. 17. на шестия всел. трулски въ Цариградъ; гл. 18. на седмия всел. никейски втори; гл. 19. на двукратния (първия и втория) въ Цариградъ; гл. 20. на бившия въ Св. София[66]).

Главитѣ 21—41 съдържатъ особни правила на св. отци, изложени въ формата на послания до разни лица, както слѣдва: на Св. Василия Велики (гл. гл. 21—25); на Св. Дионисий, архиепископъ Александрийски (гл. 26); на Св. Петра Александрийски (гл. 27); на Св. Григория, еписк. Неокесарийски (гл. 28); на Атанасия Велики, архиеп. Александрийски (гл. 29); на Св. Григория Богословъ (гл. 30) и на Св. Амфилохия Иконийски; на Св. Григория Ниски (31); на Тимотея, архиепископъ Александрийски (гл. 32); на Теофила, арх. Алекс. (гл. 33); на Св. Кирила, архиеп. Алекс. (34 и 35); на Св. Василия, Генадия, Терасия: за да не се ръкополага нѣкой на священически чинъ за награда (на мздѣ)—на царигр. съборъ (гл. 36); за начина на приемане еретицитѣ въ правосл. вѣра (гл. 37); наредба отъ черковата Св. София, утвърдена отъ Юстиниана, за робитѣ, що прибѣгватъ въ черкова (гл. 38); на Св. Димитра, епископъ Кизически — за яковититѣ, хацизеритѣ и месалиянитѣ (гл. 39); на Петра Александрийски за опрѣсноцитѣ (гл. 40) и на блаженния черноризецъ Нилъ за покаянието[67]).

---

[65]) Тѣзи четири глави въ печ. кърмчая занимаватъ по нова нумерация листове 1—30.

[66]) Текстътъ на апостолскитѣ правила (собствено така нареченитѣ) върви по оня синопсисъ, който е познатъ подъ името на Аристина, както това се поменава изрично и въ печ кърмчая; къмъ него се присъединяватъ обяснителнитѣ бѣлѣжки на тълкувателя, а по нѣкадѣ се срѣщатъ тия на Зонара. Правилата на двата събора, които сѫ станали подъ прѣдседателството на Фотия, не съдържатъ бѣлѣжки, понеже не сѫ били обяснявани отъ Аристина. Тѣзи канони сѫ вмѣстени въ печ. кърмчая, листове 71—224.

[67]) Тѣзи правила се нахождатъ въ печ. кърмчая (екатерининската) на листове 225—286. Тѣ сѫ наложени по съкращението на Аристина. Има ги у

III. Втората часть на кърмчаята почва отъ *42 глава.* **Тя съдържа 87-тѣ титули (грани) изъ Юстиниановитѣ новели, както ги бѣ наредилъ Иоанъ Схоластикъ[68]).**

Глава 43. Три новели на Алексия Комнена[69]).

Гл. 44. Тринадесетьтѣ титли (грани) по Фотиева номоканонъ изъ Юстин. новели[70]).

Гл. 45. Изборъ отъ законитѣ, дадени чрѣзъ Мойсея отъ Бога на израилтянитѣ (въ 50 глави[71]).

Гл. 46. Законъ соудный людьмъ[72]).

Гл. 47. За фрѫзитѣ или латинитѣ[73]).

Гл. 48. Законъ градски (въ 40 титли). Това е гражданския законъ (jus civile), познатъ инакъ подъ названието Прохиронъ на Василия Македонянина[74]).

Гл. 49. Наредбитѣ (глави) на императоритѣ Лъва Исаврянина и Константина Копронима. То е така наречената Еклога отъ 740 год.[75]) На тази еклога се посветява особенна бѣлѣжка по-долу, гдѣто се печата тя изцѣло. Тя е принадлежность на българската кърмчая. Нѣма я въ сръбскитѣ списъци[76]).

Гл. 50 за брака и степенитѣ на сродството. Тази глава я нѣма сѫщо въ сръбската кормчая. На 50 гл. проф. Павловъ посвети специално сѫчинение подъ заглавие „50 глава Кормчей Книги,“ най-доброто сѫчинение по брачното право на източната черкова[77]).

Беверегиева Синодиконъ или пандекти на канонитѣ (Oxonii 1672), сѫчинение, което Питра (Des canons p. 15) е нарекълъ „Splendide ouvrage.“

[68]) Въ печ. к. въ втория томъ листъ 1—33.

[69]) Печ. к. л. 34 — 48. Въ сърбската к. 46 гл. Има ги у Леунклавий, Jus graeco-romanum. t. p. 115 и слѣд. На руски езикъ сѫ прѣведени въ „Систем. сводъ законовъ,“ издаденъ отъ Комисията по съставл. закон., право гражд. т. II., отд. I. Спб. 1818. 205 — 229; 290—314. Оригиналътъ е печат. у Zacharia v. L. Jus gr. r. 10 III. Въ. Ат. синтагма, П. 500.

[70]) Въ печ. к., II т., листове 49—62. Тѣ сѫ отдѣлени отъ Фотиева номоканонъ извлѣчения изъ мирскитѣ закони. Тѣ сѫ тукъ 13 вмѣсто 14, защото 14-иятъ титулъ не е съдържалъ гражд. закони и билъ изоставенъ.

[71]) Печ. кърмчая, II т., 63—72;—у Котелярия, въ Ecclesiae graecae monumenta, т. I, p. I.—27.

[72]) За тоя специално български правни паметникъ вж. по-долу особенъ етюдъ

[73]) Статията за фрѫзитѣ или латинцитѣ, споредъ Розенкампфово прѣдположение, може да е сѫчинена въ България, на основание гръцки източници. Вж. *Срезневск.*, Об. Прим. 250;—*Копитаръ*, въ Wiener Jahrbuch. der Zit., B. XXIII 257 —25 е вмѣстенъ нѣмския й прѣводъ. Въ печ. к. листове 68—72.

[74]) Градскиятъ законъ е печатанъ у Цахарие Ὁ πρόχειρος νόμος. Heid. 1837. Въ печ. к. II. листове 73—161.

[75]) *Леунклавий* — Jus gr. rom. т. II. 74 — 134. Гл. по-долу тукъ цѣлия текстъ. Въ печ. к. II. листове—161—198.

[76]) *Никодимъ*, Пр. ц пр., 211. Ср. Mortreuil, 1. 366 — 367. Най-новото издание на Еклогата вж. у Цахарие, Collectio. Lipsc. 1852.

[77]) Вж. *Никодимъ*, l. c. 214, бѣл. 14.

Гл. 51. За беззаконнитѣ бракове[78]).

Гл. 52. Изложение или постановление на събранитѣ при императоритѣ Константина и Романа Св. Отци за 3-й и 4-й бракъ[79]).

Гл. 53. Питания на Иоана Мълчалника и др. монаси и отговоритѣ имъ отъ събора при патриарха Цариградски Николая[80]).

Гл. 54. Питания на Константина Панфилийски и отговоритѣ на тѣхъ на Никита, митрополитъ ираклийски[81]).

Гл. 55. Правилата на цариградския патр. Методий за отстжпницитѣ отъ черковата[82]).

Гл. 56. За свещеническитѣ дрѣхи[83].

Гл. 57. Правилата на Никифора изповѣдника и на други съ него св. отци[84]).

Гл. 59. За ржкополането на иереитѣ[85]).

Гл. 60. Отговори на Тимотея, архиеп. александрийски[86]).

Гл. 61—64. Правила за иконитѣ[87]).

Гл. 65—67. За священнитѣ лица и одежди[88].

Гл. 68. Отговоритѣ на Анастасия Синайски на разни въпроси[89]).

Гл. 69. Послание на Тимотея пресвитеръ до Иоана за различаване между лицата, обърнати отъ еретици въ православни[90]).

---

78) Голѣма часть отъ това, що се нахожда зъ 51 гл. на кърмчаята, е печатано у Леунклавия, Jus gr.—rom., t. I, 197—203; 205—206; 291—292; 397—398. Сжщо въ „Систем. сводъ законовъ Росс. имперіи,“ издаденъ отъ Ком. за съст. зак., право гражд., т. 2. Спб. 1818. 236 и слѣд. стр.—Атинск. синтагма, V. 11—19; въ печ. корм. отъ листъ 229 обр. стр.; — Сърбск. кърмч. 56.

79) Текстъ у Леунклавий, J. gr. r. 103—109. Отъ тукъ е прѣп. въ „Сист. сводъ закон. Рос. импер.“ т. П, ст. I. Спб. 1818, 229—236. Въ кърмчаята е изложено по-обстоятелствено. Отъ ржкописитѣ най-подробно е въ Вѣнския кодексъ 11 стр.—Сърбска кърмчая—59 глава. Въ Атинската синтагма синодалнитѣ въобще постановления за брака въ V т. 1881.

80) У Беверегиева Синодиконъ има въпроси на нѣкои монаси и отговоритѣ имъ, но тѣ сж по-малко. Synod. in append. t. I p. c. — Lambec. V. p. 124. VIII. 45. 940. Сърбската кърмчая 57 гл.

81) Напълно у Леунклавия, Jus gr. r. I ч. 310;—въ Атинската Синтагма, V. 441—442;—Сърбската кормчая — 58 гл.

82) У Ламбека, lib. V. 247. p. 251; у Bandini, I. p. 400 n. 40. На латински въ Magna Bibl., Patrum. Paris, 1654, t. IV, p. 407.

83) У Копитара въ Wiener Jahrbuch. der Lit. d. 260—261.

84) У Леункл. Jus. G. R. I. p. 195; има го и у Bandini по една флорентинска ржкописъ, 1., p. 7. гл. 65.

85) У Копитара, Jahrb. 260—261.

86) Ср. Беверегиева Синодиконъ, П, 165—169.

87) Копитаровъ Jahrb., 260—261.

88) Ibid.—Споредъ Розенкампфа, гл. 66 е съч. на Кирила, епископъ Туровски, Обозр. Указ. стр. 249.

89) По гръцки въ Gregtzeri oper. XIV p. 161, edit. Ratisp. 1740., по лат. въ Bibl. magna Patrum. Lugd. 1677. т. II. p. 916 и слѣд.

90) По гръцки Magna Bibl. P. Paris., 1654. VI. p. 407.

Гл. 70. Разсѫждение на Никола Монаха за силата и значението на черк. правила[91]).

Въ края на кърмчаята и вънъ отъ 70-тѣ глави има прибавка, като послѣсловие:

1. Описание защо тази книга се нарича кърмчая. Това описание има любопитно съдържание и заслужва да бѫде особно изучено.

2. Грамота на Константина Велики до римския папа Силвестра.

3. За римското отпадане отъ източната черкова.

Тѣзи послѣсловия, както и прѣдисловията на кърмчаята, сѫ особно важни за историята на старото славянско и българско право. Въ тѣхъ се срѣщатъ нѣкои данни, които даватъ ключь за обяснение на извѣстни постановления и послания, специални на славянската, респективно старо-българската кърмчая.

Въ послѣдното описание за римското отпадане отъ черковата има извѣстни невѣрности, при все това и тѣ сѫ характерни за изображение настроението на врѣмето, което е било писано[92]).

---

[91]) Заети отъ Niconis Pandectes. Тя е била съставена по гръцки отъ римския монахъ Никона; въ подлинникъ още не е печатана. Неволинъ, Собр. 101, VI, 426, бѣл. 19.

[92]) *Епископъ Никодимъ* (Пр. ц. пр. 212), казва, че отъ когото и да е написана тази послѣдня статия въ кърмчаята, тя изсочва грубо незнание на историята и още, че писательтъ ѝ се е рѫководилъ отъ най-необуздана страсть. — Ср. и цитирания на нѣколко мѣста по-горѣ Копитаровъ „Вѣнски годишникъ за литература“ XXIII, 266—273.

ГЛАВА ТРЕТА.

Законъ соудный людьмъ.

§ 9.

Законъ соудный людьмъ и неговитѣ първи изучвачи на чужбина и у насъ.

I. ЗСЛ. е вмѣстенъ въ печатната кърмчая, гдѣто занимава глава мѕ҃ (46) и съдържа 32 статии, нарѣчени тамъ глави. Дълго врѣме не се е знаялъ чисто българския характеръ на тоя паметникъ. Като се срѣщалъ изключително въ кърмчаята, мислѣло се е, види се, че и той, както другитѣ части на тоя черковно-свѣтски кодексъ, е прѣведенъ отъ гръцкия номоканонъ, или поне отъ нѣкой гръцки текстъ. Нѣкои сѫ мислили, че ЗСЛ. може да е единъ кѫсъ отъ Еклогата, каквито се бѣха появили твърдѣ много въ срѣднитѣ вѣкове: Ecloga Privata, Ecloga privata aucta, Ecloga ad Prochirum mutata и пр.[1]). Хартофилаксътъ на цариградския патриархъ Агатангелъ въ началото на миналия вѣкъ недоумѣва, че тоя трудъ (ЗСЛ.) не се цитирвалъ отъ никого[2]). Неволинъ пъкъ заявява, че „подлинникътъ“ на ЗСЛ. не билъ още намѣренъ[3]).

Баронъ Розенкампфъ въ началото на миналото столѣтие забѣлѣжи въ своитѣ изслѣдвания, че ЗСЛ. не е единъ обикновенъ прѣводъ, както сѫ другитѣ части на кърмчаята. Това, което той посочи първи въ своето учено изслѣдвание[4]), бѣше едно цѣло откритие: то прави епоха въ литературата по историята на българското право. Споредъ барона Розенкампфа ЗСЛ. е памятникъ отъ чисто българско произхождение, неговъ авторъ трѣбва да бѫде Св. Методий и той се е появилъ веднага слѣдъ покръщението. Авторътъ най-напрѣдъ разгледва съдържанието на ЗСЛ, ‹въ първоначалния му гръцки съставъ›, както той се изразява, а послѣ той хвърля единъ погледъ и върху оная обширна редакция, въ която се срѣща той въ нѣкои руски па-

---

1) *Никодимъ*, Пр. ц. право (руски прѣводъ). 139

2) *Biener*, De collectionibus canonum ecclesiae graecae. p. 41; Никод.—ibid

3) *Неволинъ*, Собр. соч. 424.

4) *Баронъ Розенкампфъ*, Обозрѣніе кормчей книги въ историческомъ видѣ. Изд. I М. 1829.

метници. Това е, споредъ Р., славянски или *руски съставъ*, постепенно умноженъ. При съставянето на първия „номоканонъ и черковенъ уставъ“ за славянитѣ, необходимостьта изискала да се прибави къмъ сборника на Иоана Схоластика „законъ судный мірскимъ людямъ,“ казва нашиятъ авторъ[5]).

Баронъ Розенкампфъ се постара да посочи и източницитѣ на ЗСЛ. въ нѣкои отъ гръцкитѣ въ него врѣме дѣйствующи законници, особно въ Еклогата. Това негово ранно посочване се подзе по-късно отъ други изслѣдователи, особно отъ А. Павлова и, както ще видимъ, се допълни значително отъ послѣдния. Книгата на Розенкампфа е важна не само като първи трудъ, който направи поменатитѣ открития за произхождението на ЗСЛ. Той се постара не само да намѣри източницитѣ на нашия паметникъ, но той още го подложи на едно, макаръ частично сравнително изучване, особно по статията му за плячката (Гл. г҃ О полонѣ)[6]).

Съ други думи, ние дължимъ на учения русинъ не само инициативата, но и най-сериозното разработване на нашия паметникъ.

II. *Востоковъ* въ своето „Описание на румянцевския музей“, съобщава за два прѣписа на ЗСЛ.: единиятъ въ Кърмчаята № 230 въ рум. музей, писани на пергаментъ, на листъ 48 до 53. Ржкописътъ е уставно писмо отъ VIII столѣтие. Тази Кърмчая съдържа 147 ст., ако и въ нумерацията да сж посочени 139. Востоковъ забѣлѣжва, че тоя ЗСЛ. въ сетнѣшни списъци се отдава „Царю Константину Великому, вѣроятно, само поради находящитѣ се въ първитѣ редушки позовавания на узаконенията на Константина Велики за езичницитѣ.“

Въ заключителната си бѣлѣжка за Кърмчаята № 230, Востоковъ казва, че макаръ почеркътъ и да показва XIII или началото на XIV в., но езикътъ е най-древния, по което несъмнѣ-

---

[5]) *Баронъ Розенкампфъ*, Об. к. 144.

[6]) „Кромѣ важности сей статьи (40), казва той, по сравненію разныхъ переводовъ, самое содержаніе оной требуетъ вниманіи въ томъ отношеніи что она представляетъ сама правила, на которыхъ основано *раздѣленіе военной добычи*, какъ у грековъ, такъ и у славянъ при обращеніи ихъ въ христіанскую вѣру. Предметъ сей въ тогдашнихъ безпрестанныхъ войнахъ имѣлъ особенную важность, и по сему онъ вошелъ въ первыя постановленія, служащія общимъ руководствомъ присутственнымъ мѣстамъ. Весьма бы любопытно было сравнить сіи правила о раздѣленіи добычи, съ тѣми коимъ слѣдовали по сему предмету франки, готти, нормани и прочіе народы.“ Бар. Розенкампфъ, Об. к., I изд. 142 стр. Въ бѣлѣжки 129 (стр. 131 и слѣд.), авторътъ се повръща върху сжщия прѣдметъ и ни привожда нѣколко текста за плячката.

но може да се заключава, че това събрание на черковни закони е първото на славянски; слѣдъ него сж дошли вече другитѣ, които все сж заети отъ него. Така, вѣроятно, ЗСЛ. е прѣминалъ отъ тукъ въ всички други списъци[7]).

Другиятъ прѣписъ е въ Кърмчая № 231, на хартия, на 386 листа, обр. Тукъ на статия втора е поставено: „Константина царя соуд." — Кърмчаята е съ 411 стр. полу-уставно писмо отъ края на XV ст. или началото на XVI[8]).

Калачовъ поменава за ЗСЛ. въ своето соч. „О значеніи Кормчей въ системѣ древняго русскаго права" (Москва, 1850 г.), като казва, че подлиникътъ не принадлежи на византийския императоръ Константинъ, но че той и до сега не е откритъ.[9]) Въ други единъ свой трудъ „Изслѣдованія о русской правдѣ", Калачовъ се е постаралъ да изясни отношението на ЗСЛ. къмъ Р. Правда. Той привежда и членове отъ Р. Правда заети отъ ЗСЛ., съ други думи признава старшинството при Р. Правда на нашия паметникъ[10]).

По-особно и по подробно се занима съ ЗСЛ. сенаторътъ Ромуалдъ Хубе и професоритѣ А. Павловъ, И. Д. Бѣляевъ и Теодоръ Зигель.

III. Покойниятъ сега *професоръ А. Павловъ* посветин а нашия паметникъ отдѣлна глава въ края на своето съчинение „Первоначальный Славяно-русскій номоканонъ"[11]). За него, ЗСЛ. е чисто българска компилация, авторъ на която трѣбва да е Св. Методий[12]).

Има двѣ редакции на ЗСЛ.: кратка, която се срѣща въ кърмчиитѣ, пространна — която се намѣрва въ нѣкои частни правни паметници, познати подъ названието „Мѣрила праведнаго" и въ лѣтописитѣ. Ние знаемъ три издания отъ пространната редакция на ЗСЛ.: единътъ издаденъ отъ *Дубенски* въ неговитѣ „Русскія Достопамятности", 2-а часть по пергаменния сборникъ отъ XIV в., а другия отъ *Павла Строева* въ „Со-

---

[7]) *Востоковъ,* Опис. румянц. музея, 275. Той казва, че правописътъ билъ руски.

[8]) *Востоковъ,* Опис. 288.

[9]) Калачовъ, О значеніи Кормчей, стр. 19.

[10]) Калачовъ, Изслѣд. р. пр. 122. 147—149.

[11]) Това съчинение „Первоначаланый славянорускій номоканонъ"—Казань, 1869, е единственното, което, слѣдъ Розенкампфа постави на научна почва въпроса за произхождението на кърмчаята. То съдържа № V. „Источники Закона Судного Людемъ и отношеніе его къ Русской Правдѣ" (стр. 94 до края)

[12]) Павловъ, Первон. сл. н. 24. 94.

фийския Временникъ“, по списъкъ отъ XVI в. *Дубински* въ своя трудъ поддържа, че той е по-старъ отъ „Руската Правда“ [13]); третиятъ е тоя въ „Полное собраніе русскихъ лѣтописей“.

Професоръ Павловъ се спира по-особно върху източницитѣ на ЗСЛ. и той намѣрва, че тия източници сж по-раннитѣ византийски паметници, особно Еклогата на Льва Исаврянина и Константина Копронима (740 год.), която споредъ казването на Цахария има голѣмо сходство съ извѣстнитѣ Leges Barbarorum [14]), а споредъ новитѣ изслѣдвания на рускитѣ византолози — Успенски [15]) и Васильевски [16]), — е единъ законодателенъ актъ, съставенъ отъ исаврянитѣ подъ влиянието на славянското обичайно право. Професоръ Павловъ посочва на статиитѣ (членоветѣ) отъ ЗСЛ. и съотвѣтнитѣ имъ въ Еклогата [16]). При това, той заключава, че буквално сж прѣведени 12. 15. 18. 21 и 24. 31 и 32. Всички други прѣдставляватъ повече или по-малко значителна прѣправка на гръцкия текстъ. Тази прѣправка състояла обикновенно въ това, че налагала въ противоположность на гръцкия законъ „свѣтски, людски“ (?), черковни епитемии (гл. 4—9, 11, 14 и 16), а въ други случаи замѣня гръцкитѣ членовредителства съ глоба и продажба (ст. ст. 25, 27, 28 и 29) [17]).

Специално за обширната редакция на ЗСЛ. проф. Павловъ подържа, че нейнитѣ допълнителни 45 статии били заети повечето отъ Моисеевитѣ закони [18]). Текстътъ на тая редакция билъ *по-близко до гръцкия оригиналъ.* Именно, тукъ нѣма назначения на черковнитѣ епитемии, редомъ съ углавнитѣ наказания или въ отмѣна на тѣхъ, макаръ да се срѣщатъ и други отстжпления отъ оригинала — Еклогата. Поради това обстоятелство Павловъ заключава, че обширната редакция на ЗСЛ. е по-ранна отъ

---

[13]) Дубинскій, Р. Достопаметности, ч. II, стр. 137.

[14]) *Павловъ*, Первон. п. н., 95; —Collectio libror. juris gr., r. ed. Zachariae Lips. 1852.

[15]) *Васильевскій*, Законодательство иконоборцевъ, въ ЖМНП. книга 199 отъ 1878 г., стр. 262—296. — [16]) *Успенски*, „Древнѣйшій памятникъ славянскаго права“; сравни моята статия: „За българското население въ срѣднитѣ вѣкове и за юридическото му положение (отд. отп. отъ сПС.) 1902 г. стр. 24—25; — сжщо вж. моята крит. бѣлѣжка за: Приданое по Бессарабскому праву. Опытъ комментарія законовъ Арменопуло и Донича отъ О. Я. Пергаментъ. Одесса. 1901, въ Юридически Прѣгледъ отъ 1902 г. стр. 267—269.

[17]) Павловъ, Ibid. 97.

[18]) Павловъ, Ibid.

[19]) Павловъ, Ibid. 98.

кратката. Може да се прѣдположи, че кратката е била назначена прѣимуществено за духовнитѣ, а обширната за гражданскитѣ сѫдии[20]). Едно доказателство за това е, че кратката редакция се намѣрва въ кърмчаята, а обширната — въ разни юридически сборници[21]).

IV. Сенаторътъ Ромуалдъ *Хубе* даде едно обоснование на възгледа на барона Розенкампфъ. Въ своето изслѣдование „За значението на римското и римско-византийското право у славянскитѣ народи,“[22]) той намѣрва, първо, че наистина ЗСЛ. е българска работа, че тя е най-ранното славянско законодателно произведение и че то трѣбва да е плодъ на Симеоновата дѣятелность.[23])

V. *Богишичъ* въ своитѣ „Писани закони на славянския югъ,“ [24]) подлага на доста подробно изучване ЗСЛ. Най-напрѣдъ той приема мнѣнието на Востоковъ за това, че ЗСЛ., наедно съ кърмчаята, е най-стария славянски писменъ паметникъ. Освѣнъ езикословнитѣ съображения, той привежда и друго доказателствс, а то е отношението на ЗСЛ. къмъ Р. Правда.[25]) Той припомня казванията на Дубенски, Калачовъ и Павловъ и Хубе за старината на ЗСЛ.[26]) Така, Богишичъ отъ себе си заключава, че приетото до сега въ науката мнѣние, че Р. Правда е най-стария славянски езикъ писанъ правни паметникъ, трѣбва да отстѫпи мѣсто на друго мнѣние, а именно, че „първиятъ до сега познатѣ на народенъ езикъ писанъ славянски законъ, се е родилъ не на сѣверъ, а на славянския югъ, а именно въ България.[27]) Богишичъ не приема за положително твърдѣнието, каквото това на Хубе, че ЗСЛ. е актъ отъ законодателна власть; това е приватна компилация, „която, както много други правни сбирки въ срѣднитѣ вѣкове, могла да добие малко по малко влияние на законъ.“[28])

---

[20]) *Павловъ*, ibid. 99. — 21.

[22]) *R. Hube*, O znaczeniu prawa rzymskiego i rzimcko-byzantinskiego u narodow slowianskich. Warszawa. 1868. — Това изслѣдвание е прѣведено и на френски: Droit Romain et Greco-Byzantin chez les peuples slaves. Paris. 1880.

[23]) *Hube*, o. c. стр. 10.

[24]) D-r V. Bogisic, Pisani Zakoni na slovenskom jugu. Bibliograficki nacrt. I. Zakoni izdani najvisom zakonodavnom vlascu u samostalnim drzavam. Na sviet izdala Jugosl. akademija znanosti i umetnosti. U Zagrebu. 1872, стр. 201.

[25]) D-r V. Bogisic, l. c. 14.

[26]) Вж. бѣлѣжкитѣ тукъ № № 12-а и 12-а за Калачова и Дубенски.

[27]) *Богишичъ*, Ibid. 15.

[28]) *Богишичъ*, Ibid.

VI. Въ по-ново врѣме въ Русия за ЗСЛ. ни дадоха нѣкои свѣдѣния *професоритѣ Бѣляевъ* и *Зигель.*

Бѣляевъ въ своитѣ „лекціи по исторіи русскаго законодательства[29]), разглѣдва съдържанието на ЗСЛ. по групи: 1. наредби спрямо езичницитѣ; 2. наредби по сѫдоустройството и сѫдопроизводството; 3. н. по гражданското право и 4. н. по наказателното право. Тоя трудъ може да служи за важно рѫководство при изучване системата на нашия паметникъ[30]).

Професорътъ на Варшавския Университетъ Теодоръ Зигель, както въ своитѣ лекции, тъй и въ печатнитѣ си произведения, поддържа почти мнѣнието на Хубе за нашия ЗСЛ. Неговитѣ погледи върху прѣдмета сѫ сгѫстени на послѣдньо въ труда му—по английски „Лекции за славянското право.“[31]) Той държи: 1) че наистина ЗСЛ. е най-стария славянски правни паметникъ; 2) че той е дѣло на Симеонъ (888—927), защото С. безъ съмнѣние е издалъ закони;[32]) 3) че той не е могълъ да бѫде частна сбирка още и затова, че такива, както въ Чехия, могатъ да бѫдатъ приготвени само слѣдъ едно събиране и кодифициране обичаитѣ[33]).

Проф. Зигель се възхищава отъ Симеона като великъ държавникъ, дълбокъ богословъ и рѣдъкъ общественъ възпитатель, та не е могълъ той да не бѫде и законодатель.

VII. Като минемъ къмъ българската книжнина, ние до скоро по ЗСЛ. имахме само статията на Родопски[34]) „нѣщо върху стародавното българско законодателство“ и нѣколко думи на П. Оджакова въ неговото „Обичайно наслѣдственно право“[35]). Родопски разглежда изобщо историята на кърмчаята и се спира на ЗСЛ. Той пригръща мнѣнието на Богишича и Хубе, че ЗСЛ. е българска работа, стъкмена отъ българска рѫка не само за българитѣ въ България, но и за сърбитѣ въ Сърбия... Отъ България той е миналъ въ Русия. Ако си припомнимъ, при това, че сбирката е отъ врѣмето, което справедливо се нарича златенъ вѣкъ на България,

---

[29]) *И. Д. Бѣляевъ.* Лекціи. Москва 1879 г., стр. 128.

[30]) Трудътъ на проф. Бѣляевъ подробно е разгледанъ отъ *Родопски* въ сПС. 1885, XVII. стр. 262—291) въ статията му подъ надсловъ: „Нѣщо върху стародавното българско законодателство.“

[31]) Lectures on Slavonic law, Being the Ilchester lectures for the year 1902, by Feodor Zigel, professor of law in the university of Varsaw, corresponding membre of the Bohemian Academy of Sciences. London. 1902, p. 152. Вж. по-долцѣ бел. 43.

[32]) Zigel, Lectures, стр. 16—18.

[33]) Ibid. стр. 18—19.

[34]) сПС. XVII отъ 1885 г., стр. 262—291.

[35]) П. В. Оджаковъ. Обич. наслѣдственно право (критико-историко сравнително изслѣдование). Русе, 1885.

неволно се прави заключение, че ЗСЛ. не може да е освѣнъ творение на Симеона Велики или поне на нѣкого отъ неговитѣ съврѣменници[36]. Освѣнъ съ външната страна на прѣдмета Родопски ни запознава и съ догматическата ѝ часть. Като слѣдва проф. Бѣляевъ, той разгледва съдържанието на ЗСЛ. по четиритѣ групи: 1. За езичницитѣ; 2. Сѫдоустройство и сѫдопроизводство; 3. Гражд. право 4. Наказателно право. Той заключава, че ЗСЛ., като непъленъ кодексъ, не е могълъ да бѫде и единственния за цѣльта документъ, а трѣбва да е имало и друга „такава — казва — непозната легислация[37].“

П. Оджаковъ приема възгледа на проф. Павлова за произхождението на ЗСЛ. и, откакъ разгледва, като какви наредби може да е имало въ старото българско царство, изказва мнѣние, че старата българска кърмчая, включително и ЗСЛ., като българска компилация, сѫ били съгласни съ българскитѣ нужди и понятия[38]. Г-нъ Оджаковъ привежда не само мнѣнията на баронъ Розенкампфа и проф. А. Павлова, но и цѣли извлѣчения изъ кърмчаята, за да докаже извѣстни положения, съ които се опълчава противъ нашия сегашенъ «Законъ за наслѣдството», тогава още законопроектъ, който игнорува, както старото ни писано, така и обичайното право.

По-миналата 1901 година у насъ се появи единъ новъ специаленъ трудъ по ЗСЛ., тоя на професора при Висшето училище, г. Г. Данаиловъ[39]. Авторътъ разгледва исторически и догматически нашия паметникъ.

Въ исторически си дѣлъ той обяснява значението на ЗСЛ., привежда Павлова и неговитѣ мнѣния за разнитѣ кърмчии и двѣтѣ редакции на ЗСЛ., полемизира съ него по нѣкои пунктове и привежда цѣлия текстъ, както на кратката редакция ЗСЛ по рѫкописа въ румянцовския музей, така сѫщо и обширната му редакция по Строева „Софийски Временникъ“. Въ догматическия отдѣлъ г. Данаиловъ ни дава единъ прѣводъ по български на ЗСЛ. и разгледва постановленията му отъ гледище на процесуалното, наказателното, каноническото, гражданското и воен-

---

[36]) *Родопски*, l. c. 280—286.

[37]) *Родопски*, l. c.

[38]) *П. Оджаковъ*, Обич. насл. пр., 48—49, 55.

[39]) Трудътъ на г. Данаиловъ се появи въ МСб., XVIII и той носи надсловъ: „Единъ паметникъ на старото българско право. Законъ Соудный людьмъ. Историко-догматична студия.“

ното право. Заслугата на г. Данаиловъ въ случая състои въ извикването внимание къмъ една занемарена у насъ юридическа старина, въ донасяне първи пжть у насъ текста на ЗСЛ. и единъ по-свѣсенъ отъ Оджаковия прѣводъ[40]).

Върху ЗСЛ. се отнася и единъ мой критически етюдъ, който се появи въ „Периодическото Списание" на българското книжовно дружество по поводъ труда на г. Данаиловъ[41]).

§ 10.

Критически прѣгледъ на разнитѣ мнѣния за ЗСЛ.—Значението на паметника.

I. Безспорно е станало слѣдъ всички сериозни—филологически, езикословни и исторически — изслѣдвания, че ЗСЛ. е единъ правни паметникъ отъ българско произхождение. Най-вѣроятно е, че родината му е България и че е отъ най-ранното врѣме, слѣдъ покръстването на българитѣ.

Видѣхме, че Розенкампфъ, Востоковъ и Павловъ смѣтатъ, че ЗСЛ. ще е билъ съставенъ веднага слѣдъ покръщението и дори, че е приготвенъ отъ Св. Методия, наедно съ другитѣ части на кърмчаята; други като Хубе[42]) и Зигелъ[43]) приематъ, че той е работенъ малко по-късно въ вѣка на царь Симеона (833—927 г:) и дори го отдаватъ на самия тоя царь. Професоръ Богишичъ държи наедно съ А. Павлова, че ЗСЛ. е частна компилация, каквито сж били срѣдневѣковнитѣ правни сборници: Il Consolato del Mare, Libri feudorum и др.[44]) Ний сме

---

[40]) Сжществующиятъ по-рано прѣводъ на П. Оджаковъ, въ неговитѣ открити, събрани и прѣведени „Старобългарски закони" е много своеобразенъ и въ много мѣста произволенъ. Вж. сп. Трудъ, IV. 72, 175, 337, 435, 913, 1058. Г-нъ Данаиловъ се е старалъ да даде единъ вѣренъ и пъленъ прѣводъ.

[41]) Вж. *С. С. Бобчевъ*: Единъ паметникъ на старобългарското право. Критика върху историко-догматичната студия на Г. Т. Данаиловъ ЗСЛ., извадка изъ сПС. LXIII. София, Държавна печатница. 1901 г.

[42]) *Hube*, O Znazceniu prava rzymskiego i byzantinskiego u narodov slowianskich, Warschawa. 1864.

[43]) *Зигелъ*, О.—Lectures on Slavonic Law by Feodor Zigel. London. 1902. (Лекции по славянското право). Една обстоятелствена критическа бѣлѣжка по тоя трудъ на проф. Зигеля печата професоръ М. М. Ковалевскій въ англ. юрид. списание The Law Quaterly Review, издавано отъ продължателя на Меновитѣ научни трудове въ Англия — сжръ Фредерикъ Полокъ (вж. № 73 год. XIX отъ януарий 1903 г.). Критиката на проф. Ковалевскій,—бивши професоръ на Моск. унив., сега на Висш. школа за общ. науки въ Парижъ,—се прѣведе на български отъ г. Ив. Каранджуловъ, членъ на Върх. Касац. Сждъ, и се появи въ кн. VI на „Юридически Прѣгледъ" отъ 1903 год.

[44]) *Богишичъ*, Pisani Zakoni na Slov. jugu. Срав. *Schulte*, Histoire du droit allem. p. 149 за libri feudorum.

наклонни да приемемъ, наедно съ професоръ А. Павловъ[45]), за най-вѣроятно, че ЗСЛ. е частна правна сбирка. Нейниятъ авторъ за насъ обаче остава така незнаенъ, както сѫ толкозито творци и събиратели на първитѣ народни и законодателни правди.

Въ много страни прѣзъ срѣднитѣ вѣкове, прѣди да се появи нѣкой законодателенъ актъ, издаденъ отъ надлежната власть, съставяли се или прѣвождали разни частни сбирки. На първо врѣме нѣкои отъ тѣхъ сѫ били прѣимуществено обичайни сборници. По-късно тѣ били сборници отъ наредби изъ разни стари римски и византийски кодекси, нагодени за употребление отъ сѫдиитѣ, спроти условията на живота. Тѣзи така съставени или прѣведени компилации обикновенно били нагаждани да отговарятъ на народнитѣ обичаи и правни мирогледъ. Подобни правни сбирки сѫ били голѣма часть отъ така нареченитѣ „варварски правди“, Leges barbarorum[46]). Таквизъ сѫ били на изтокъ много канонически сбирки и въ по-раннитѣ и въ по-споснитѣ врѣмена; таквизъ сѫ били и нѣкои частни правни сборници у чехитѣ, които сѫ имали силата на законъ прѣди да се появятъ първитѣ законодателни актове на властьта.

Професоръ М. М. Ковалевски казва, че българскитѣ господари, подобно на германскитѣ варварски царье, употрѣблявали творческата си сила, за да видоизмѣнятъ правилата на писания или неписанъ законъ въ своитѣ владѣния[47]). Безъ да отричаме възможностьта, че най-много на Симеона Велики е приличало да прояви подобна законотворческа сила, както поддържа проф. Зигель, ние по догадката само на Ромуалдъ Хубе не можемъ съ сигурность да се произнесемъ за едно законоавторство на Симеона. Макаръ духовита, но слаба ни се вижда аргументацията на професоръ Зигель за да подкрѣпи догадката на Р. Хубе. Тази аргументация е:

1) Въ България слѣдъ покръстването се чувствувала нуждата отъ единъ писанъ законникъ, както се вижда отъ питанията на Борисовитѣ пратеници при Папа Николая;

2) Този сборникъ ако не е законодателенъ актъ, то ще е частна работа. Но подобни трудове на частни лица възникватъ

---

45) *А. Павловъ*, Первон. сл. н., 12.

46) *Esmein*, Cours élem. de l' hist. du droit fr. стр. 101. — Schulte, Ired. Histoire du droit et des institutions de l' Allemagne (trad. francaire par Marcel Fournier), v. p. 64. 145.

47) Цит. ст. въ ЮП. XI. 344.

обикновенно само откато юридическиятъ бить се е вече ясно изразилъ. Между това, България никакъ не се е намѣрвала въ подобно състояние: юридическиятъ ѝ битъ билъ хаотически и за това невъзможно е било да го урежда частно лице. За това трѣбвало да се допустне, че този юридически паметникъ е законодателенъ, издаденъ отъ държавна власть.

3. ЗСЛ. сравнително съ Еклогата съдържа нѣкои измѣнения и приспособления, които трѣбва да сѫ се опирали върху извѣстенъ авторитетъ, а такъвъ можалъ да бѫде *само* тоя на върховната държавна власть.

Прѣдъ видъ на тия доводи проф. Зигель заключава, че този паметникъ е законодателенъ актъ на Симеона[48]).

II. Трѣбва веднага да се забѣлѣжи, че аргументацията на проф. Зигель води къмъ единственното положение: че ЗСЛ. не може да бѫде частна юридическа сбирка, а трѣбва да е законодателенъ актъ. Относително авторството на Симеона, той не привежда никакви доказателства, както за това не дава подобни нито Ромуалдъ Хубе. Но и аргументацията за законодателния характеръ на ЗСЛ. се оборва много лесно; тя е недостатъчно обоснована, както ще се види, струва ни се, отъ слѣднитѣ съображения.

Първо: че е имало нужда отъ писани закони, това е приемлимо; но отъ това никакъ не слѣдва, че тази нужда е била удовлетворена именно чрѣзъ върховната власть. Нека се има прѣдъ видъ още и това, че ЗСЛ. не е удовлетворилъ всичкитѣ нужди; цѣла редица отъ граждански отношения и друга—отъ прѣстѫпни дѣяния не сѫ засѣгани отъ ЗСЛ.

Второ: не е исторически вѣрно, че всички правни компилации по необходимость е трѣбвало и можали да се явятъ само слѣдъ законодателни трудове и че, слѣдователно, ЗСЛ. не е могълъ да възникне като частна компилация при тая липса отъ законодателни у насъ наредби и при това хоатическо правно положение. Напротивъ, цѣлъ низъ отъ правни компилации и сбирки въ други страни, при сѫщитѣ условия и ранни епохи на народния животъ, сѫ на лице за да оправдаятъ противното твърдѣние[49]). Доста е да посочимъ Салическия законъ, най-ранната

---

[48]) Вж. *Zigel*, Lectures, стр. 12—18.

[49]) Това особно може да се твърди, както вече се каза въобще за Leges Barbarorum. *Esmein*, l. c. 101. За тѣхъ Esmein казва: „Les conditions dans les quelles elles sfirent notse difficiles a préciser; il n' est même pas toujours possible d' affirmer, en présence de certains textes, si nous avons affaire a une rédaction officielle ou privée."

редакция на Lex Salica или Pactus legis salica. До сега, въпрѣки многотомната литература и всестраннитѣ научни изслѣдования не може да се опрѣдѣли нито автора, нито пъкъ врѣмето когато се е появилъ тоя[50]).

Третото съображение на проф. Зигелъ не е по-силно. И наистина, необходимъ ли е билъ авторитета на властьта за да санкционира това, що ЗСЛ. е уреждалъ съ заеманията изъ Еклогата. Авторитетътъ на върховна власть трѣбва за да наложи употрѣблението на извѣстни нови наредби. Но има исторически доказателства отъ разни врѣмена, че и безъ такъвъ авторитетъ частни сбирки биле употрѣбявани и ставали дори популярни, особно кога повечко или по малко отговаряли на народнитѣ правовъзрѣния. ЗСЛ. билъ една такава сбирка, която прилегнала на нуждитѣ и съвпаднала съ правогледа на народа. Това станало така: Въ стара България най раннитѣ житейски отношения сж били уреждани отъ обичаитѣ, както впрочемъ това е ставало вредомъ[51]). Тѣзи не писани нийдѣ, но съ религиозна точность, пазени обичаи сж били незиблимия народенъ кодексъ, който се е пазялъ отъ прѣднитѣ хора: жрецитѣ, князоветѣ, болѣритѣ. Стълкновението на римско-византийското право съ народното станало и по-рано отъ покръстването. Има обаче данни, че славянското народно право въздѣйствувало за измѣнение на византийското законодателство при исавряннитѣ. Еклогата е единъ отъ безспорнитѣ писани паметници съ славянски елементи. Еклогата, като възприела нѣкои нови норми отъ славянския юридически мирогледъ, станала твърдѣ жизнеспособна и ние виждаме, че тя останала въ сила и слѣдъ поврата къмъ юстинияновото право[52]). И, по-късно, когато било пристжпено да се редактира ЗСЛ. по Еклогата, неофициялниятъ му редакторъ съобразявалъ своитѣ заемания пакъ съ народното право. Той не отишелъ въ разрѣзъ съ него; той не приелъ да озакони за българ. общество, напр., членовредителствата, които, въпрѣки първобитната култура на българитѣ, не отговаряли на народнитѣ имъ понятия. И

[50]) *Esmein*, о. с. 102—105. — Най-пълното сравнително издание на Lex Salica по френски е това на Pardessus, Loi salique ou recueil contenant les anciennes rédactions de cette loi et le texte connu sous le nom de lex emendata avec notes et dissertations. Paris, in—4, 1843.

[51]) Schullte, l. c., 61—65.

[52]) Това положение особно е поддържано отъ Ѳ. Успенскій въ разнитѣ негови трудове по византинизма.—Ср. отъ сжщия „Древнѣйшій памятникъ славянскаго права." Ю. В. 1886, кн. IV, р. 704—705. Г-нъ У., като се разпространява върху взаимодѣйствието, упражнено отъ византинизма къмъ славянството и обратно, казва: Νόμος γεοργικος и Ἐκλογα-та на исаврийскитѣ императори съставляватъ най-древнята редакция отъ обичайно право на славянитѣ, които сж живѣли въ прѣдѣлитѣ на византийската империя.

той ги изхвърлилъ. Съ това той направилъ популярна своята редакция. Всички почти първоначални народни правди сж частни компилации и тѣ сж се наложили толкозъ по-силно и проникнали толкозъ по-дълбоко въ маситѣ, колкото повече тѣ отговаряли на възрѣнията на обществото. Истинскиятъ имъ авторитетъ се е криядъ именно въ това. Ето защо по-късно ние виждаме, че господаритѣ обличатъ съ своята санкция тѣзи сжщи народни правди, каквито сж били, или като ги измѣнявали и допълняли[54].

Така като е, не може съ положителность да се твърди, че Симеонъ е авторътъ на ЗСЛ. Тоя авторъ може да бжде и частно лице. Въ всѣки случай той остава неизвѣстенъ.

III. Значението на ЗСЛ. за нашата правна история е грамадно. Независимо отъ обстоятелството, че паметникътъ е най-ранниятъ славянски писменъ правни документъ, който само за това би заслужвалъ внимание, но той има важность отъ троякото гледище: историко-филологическо, битовно, правно. Филологътъ ще се спрѣ върху него да намѣри какви думи и форми е употрѣбилъ първия български законосъставитель; какъ се е ползувалъ той отъ първообраза, грѣцкия първоисточникъ, и какви усилия той е правилъ, за да намѣри въ единъ необработенъ езикъ думи или да състави такива, за една нова материя. Историкътъ има да възстанови при едно сравнително изучване епохата на покръстването, на първото българско азбуки и писмо и ще подири, за да намѣри, истинския авторъ на ЗСЛ., както впрочемъ и кой е съставительтъ на цѣлата кърмчая. Колкото за историко-правникътъ, той има богато поле за изслѣдвание не само като изучва, какво авторътъ на ЗСЛ. е намѣрилъ готово въ грѣцкитѣ паметници, що е заелъ отъ народното правовъзрѣние, но и като се занимае съ сравнителното изучване на първитѣ рецепирани на славянски правни норми съ сетнѣшното имъ развитие у другитѣ славянски народи.

§ 11.

Законъ Соудный людьмъ и Еклогата.

I. Нашиятъ най-старъ правни паметникъ ЗСЛ. заслужва обширни изучвания не само въ смисълъ на неговото произхождение, врѣме на появление, авторството му. Той заслужва сжщо така да бжде добрѣ проученъ отъ гледище на неговитѣ източ-

---

[53]) *О. Я. Пергаментъ*, Приданое по бессар. праву. Од. 1991, стр. 7.
[54]) Такъвъ е случая съ Lex Salica.

ници, отъ гледище на неговото отношение къмъ другитѣ тогава дѣйствующи или поне познати наши и чужди писани и написани норми, най-послѣ той заслужва да бжде проученъ и въ отношенията му къмъ рускитѣ законодателни паметници, защото, такъ, въ Русия той е билъ прѣписванъ и, повидимому, прилаганъ въ живота.

Нашитѣ обаче бѣлѣжки тукъ се простнаха доста и ние само въ кратко ще трѣбва да поменемъ за тѣзъ важни въпроси, които засѣгатъ кратката редакция на паметника.

II. Най-важниятъ въпросъ е: кои сж източницитѣ изъ които е черпалъ своята материя съставительтъ на ЗСЛ.?

Тоя въпросъ е билъ прѣдметъ на изучвание отъ баронъ Розенкампфа[55]) и професоръ Павлова[56]). При сравненията на първо мѣсто бие въ очи неговото голѣмо сходство съ Еклогата. Дори много статии отъ ЗСЛ. сж почти дума въ дума прѣводъ отъ Еклогата. Таквизъ сж напр. статиитѣ 12, 15, 18, 21—24, 26, 21 и 32[57]).

Другитѣ статии на ЗСЛ., съ изключение на първитѣ двѣ, сж заети отъ разни текстове пакъ на Еклогата. Така като е, става нужно да подиримъ защо съставительтъ се е отнесълъ съ такова подобострастие къмъ Еклогата, като прѣдпочелъ повече нея, отъ колкото други тогава дѣйствующи византийски законодателни паметници. Това става толкозъ по-интересно за изучване, като се има прѣдъ видъ, че по врѣмето, което непосрѣдственно слѣдва покръщението на българитѣ, края на деветия вѣкъ, законодателството на исавряниитѣ, включително Еклогата, не само не било на почить, но било до извѣстна степень и прѣслѣдвано. Императоръ Василий завземаше прѣстола отъ 867 до 886 г. и той, още въ първитѣ години на своето царуване, се постара да измѣни доста законодателството[58]). Въ 875 год. той вече издаде своя Прохиронъ — Градския Законъ на печатната кърмчая,—съ прѣчистването на законодателството той завърши къмъ 884 г.[59]). Слѣдъ него синъ му Лъвъ Философъ продължи реформата на баща си и издаде Василикитѣ, които бѣха почнати и подготвени отъ баща му[60]). Тази реформаторска работа, имаше, между друго, за цѣль да повърне законодателството къмъ Юстиниановата епоха и да прѣмахне изъ него прѣиначенията, направени отъ исавряниитѣ.

---

[55]) *Розенкампфъ*. Обозрѣнiе к. I-о издание, стр. 140 и слѣд.

[56]) *Павловъ* посветява особно приложение № 5 въ своя трудъ: „Перв. славянор. ном.," стр. 94—100.

[57]) *Павловъ*, l. c. 97.

[58]) *Mortreuil*, l. c. 64. — [59]) Ibid. — [60]) Ibid.

Българската кърмчая се появи около това врѣме — врѣме на Борисовото царуване (842 — 888). Въ всѣки случай ЗСЛ. не е отъ по-рано, ако не е отъ по-късно врѣме. Въ такъвъ случай наистина се поставя още по-наложително въпроса: защо съставительтъ на ЗСЛ. се обръща къмъ Еклогата на Лъва Исаврянина и Константина Копронима (отъ около 720 г.), а не къмъ по новитѣ — Прохирона или къмъ Василикитѣ на Василия Македонянина и Лъва Философа? Изслѣдванията на новитѣ руски византолози Успенски и Васильевски навеждатъ къмъ единъ вѣроятенъ отговоръ. И той е, че Еклогата е отговаряла на славянския правни мирогледъ повече отъ всички други законодателни актове на Византия, защото тя е била „най-древнята редакция отъ обичайното право на славянитѣ, които сж живѣли въ прѣдѣлитѣ на византийската империя“[61]).

Не тъй лесно е било на българскитѣ славяни да зарѣжатъ своя битъ, своитѣ прѣдания и правни обичаи, съ които тѣ сж били срасли. Не тъй лесно имъ е било да заематъ чуждицитѣ законодателства и да ги привиятъ на своя почва. И Лъвъ Философъ е ималъ право да казва: „Славянитѣ не охотно изпълняватъ приказанията на чужди лица, но слушатъ своитѣ; по добрѣ тѣ прѣнасятъ несправедливоститѣ и обидитѣ отъ своитѣ собствени старѣи, само да не слѣдватъ ромейскитѣ обичаи и закони.“ Прѣдъ видъ на това, славянитѣ на Балканския Полуостровъ запазватъ дълго врѣме първоначалната стадия на своето дружинно устройство, което тѣ поддържали и тогава, когато сж били въ областитѣ на ромейската империя, когато сж се считали за византийски подданници. Тукъ тѣ изъ тѣзи области дали редици отъ пълководци и други дѣйци на Византия, чрѣзъ тѣхъ сж и въздѣйствували при реформаторската законодателна работа на исаврянитѣ, отъ която най-типиченъ трудъ е била Еклогата. Тази Еклога е прочее единъ косвенъ български обичайно-правни сборникъ. Че въ края на IX вѣкъ съставительтъ на първата българска законодателна сбирка се е обърналъ пакъ къмъ сжщата Еклога, а не къмъ други византийски законодателства, това става твърдѣ ясно и понятно. Отъ туй гледище изучването на Еклогата и отдѣлно и въ свързка съ нашия ЗСЛ.

---

[61]) „Ю. Вѣстникъ“, 1886. IV кн. ст. 4 на *Ѳ. Успенскій*: Древнѣйшій памятникъ славяскаго права, стр. 705; — Отъ сжщия: „О крестьянскомъ земледѣліи въ Византіи,“ въ ЖМНП., янв. и февр. 1883; — отъ сжщия пакъ тамъ: О писцовыхъ книгахъ, год. 1884—1885.

има голѣмо значение и струва да се прѣпоржча на всички български историко-юристи[62].

III. Обширната редакция на ЗСЛ. има все така за главенъ източникъ Еклогата, но има и нѣкои допълнителни статии (до 45), заети повечето изъ Моисеевитѣ закони[63]. Споредъ издирванията на професоръ Павлова, текстътъ на тая редакция се отличава отъ текста на кратката, или, да се каже по-точно, *недопълнената редакция*— съ по́-голѣма близость къмъ грецкия оригиналъ[64]. Тукъ нѣма прѣдвидѣнитѣ въ кратката редакция епитемии—черковни, покаяни наказания било редомъ съ углавнитѣ, било въ замѣна на тѣзи послѣднитѣ, при все, че се срѣщатъ други отстжпления отъ истинския текстъ на Еклогата. Това послѣдньо обстоятелство води проф. А. Павловъ къмъ заключението, че общирната редакция на ЗСЛ. е по-стара по врѣме на съставление отъ кратката[65]. Въ всѣки случай, проф. Павловъ счита текста на обширната редакция независима отъ тая на кратката, което, между друго, се виждало и отъ това, дѣто въ него има статии, заети отъ Еклогата, които нѣма въ кратката, респективно въ печ. кърмчая. Най-послѣ, проф. Павловъ заключава, че трѣбва да е имало подъ сжщото название ЗСЛ. или Сждебникъ на царя Константина двѣ славянски компилации изъ Еклогата: *кратката* назначена прѣимуществено за духовнитѣ сждии и за това тя се срѣща въ кърмчиитѣ; *обширната,* назначена за мирскитѣ сждии, за това я има въ разнитѣ лѣтописни и мирски сборници, дѣто тя е смѣсена и съ Руската Правда[66].

VI. По нататъкъ при възпроизвеждание на самитѣ текстове на ЗСЛ. и въ двѣтѣ редакции ще се посочатъ източницитѣ на отдѣлнитѣ статии. Тукъ обаче за прѣгледность и олесняване на изучването, ще дадемъ мѣсто на една сравнителна

---

[62]) Еклогата е издадена отъ Леунклавия (вж. въ литературата). Новото издание на Цахарие е пълно и критическо, така че заслужва прѣпоржка.

[63]) *Павловъ*, Первонач. сл. н., 98. — Източницитѣ на допълнителнитѣ статии, съ които се отличава обширната редакция отъ кратката, сж отчасти посочени отъ Дубенски въ неговата втора часть на Руск. Достоп. 175—200.— Сжщо ср. общ. редакция на ЗСЛ. въ VI т. II. Собраніе русскихъ лѣт., стр. 69—82.

[64]) *Павловъ*, Ibid. 98.

[65]) *Павловъ*, Ibid. 98.—Contra, *Данаиловъ*, Единъ паметникъ, стр. 39; Ср. *С. С. Бобчевъ*, критическа бѣлѣжка въ сПС., кн. LXXII, стр. 623; отд. отпечатъкъ, на стр. 11.

[66]) Въ това отношение заслужва да се сравни списъка на РП. отъ ржкописния сборникъ на бившата соловецка библиотека (№ 858) отъ 1493. Тукъ ЗСЛ. и РП. сж излагатъ като едно цѣло. (п. 571—608). Вж. *Павловъ*, ib. 100; *Калачовъ*, Изслѣд. 69—71; 85—87.

таблица, която съставихме за статиитѣ отъ кратката редакция на ЗСЛ., и съотвѣтнитѣ статии отъ първоизточницитѣ, споредъ Еклогата въ текстъ и както е тя въ печатната кърмчая:

Законъ соудный		Еклогата		По печ. Кърмчая	
Статия или глава	1.	Codex Theod. Lib. XLI. Tit. XII. Юст. код. { Lib. I. Tit. IX.			
„	2.	Изъ правилата на Св. Василия Велики и изъ втората кн. на Апост. пр.			
		Текста на Еклогата.		Еклогата по Кърмчаята.	
„	3.	Т. XVI.	Гл. 1.	Зач. 14.	1.
„	4.	„ XVII.	„ 21.	„ 16.	17.
„	5.	„ „	„ 22.	„ 16.	18.
„	6.	„ „	„ 23.	„ „	21.
„	7.	„ „	„ 25.	„ „	37.
„	8[7a].	„ „	„ 26.	„ „	38.
„	9.	„ „	„ 29.	„ „	15.
„	10.	„ „	„ 30.	„ „	10.
„	11.	„ „	„ 31.	„ „	
„	12.	„ „	„ 32.		15.
„	13.	„ „	„ 33.		13.
„	14.	„ „	„ 35.		23.
„	15.	„ „	„ 40.		40.
„	16.	„ „	„ 41.		29.
„	17.	„ „	„ 1.		1.
„	18.	„ „	„ 5.		26.
„	19.	„ XIV.	„ 2. 3.	„ 14.	1.
„	20.	„ VIII.	„ 6.	„ 9.	2.
„	21.		„ 9.	„ 14.	2.
„	22.	„ XIV.	„ 6.	„ 16.	40.
„	23.	„ XVII.	„ 7.		45.
„	24.		„ 8.		48.
„	25.		„ 9.		33.
„	26.		„ 12.		35.
„	27.		„ 13.		25.
„	28.		„ 14.		30.
„	29.		„ 15.		28.
„	30.		„ 16.		31.
„	31.		„ 17.		32.
„	32[30a].	„ II.	„ 12.	„ 2.	8.

---

[67]) Codex Theodosianus е изданенъ отъ Теодосия II (въ 438 г.), който имаше за цѣль да приведе съ него въ извѣстность многобройнитѣ закони (leges) на своитѣ прѣдшественици, начевайки отъ Константина Великаго (Изд. на G. Haenel, Codices Gregorianus, Hermogenianus, Theodosianus. Bonne, 1842.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

Хрисовули.

§ 12.

Опрѣдѣление, характеръ, значение и съдържание на хрисовулитѣ. — Познатитѣ хрисовули.

I. *Хрисовулъ* (χρύσουουλον) е гръцка дума, сложна отъ χρυσος—злато и υουλον—печатъ и ще каже *златопечатано*, като се подразбира, *слово* (χρύσουουλον λογον)[1]). Това название се давало на царскитѣ укази и патриарши грамоти, които носѣли златенъ печатъ. Грамота съ сребъренъ печатъ се наричала *сингелия* (сигилионъ).

Думата хрисовулъ не може да се замѣни съ грамота, защото *грамота* е общо, генерическо наименование на всевъзможни писменни актове и документи, когато думата хрисовулъ е специално название на точно опрѣдѣленъ кръгъ и видъ „дарствении грамоти.“ Споредъ руската терминология грамоти се наричали и обикновеннитѣ писма на царьетѣ, и разнитѣ дѣловни документи за продажба, раздѣла, потъкмяване и пр. Така, у руситѣ е имало „дарственни“, „договорни,“ „задължителни,“ „рядни“, „мирови“ или „перемирни“, „продажни“, „купчи“ и др. грамоти.

Хрисовулътъ се е наричалъ още оризмо (ʼορίσμο), което ще каже повелѣние, заповѣдь. Въ нѣкои български хрисовули ние срѣщаме названието „златопечатлѣно слово“, въ други „оризмо“[2]), а, нѣкадѣ, „повѣля“[3]).

II. Хрисовулитѣ сж държавни актове отъ християнската епоха. Тѣ сж издавани по волята на самитѣ господари и сж опрѣдѣляли по възможность точно нѣкои имотни или други пра-

---

[1]) *Дьяченко*, Словарь, вж. Хрисовулъ. Въ Виршинския хрисовулъ се чете: хрісѡвоулъ и хрисовѹлъ.

[2]) Въ хрисовула на Асѣня II даденъ на Дубровникъ се чете: дава царьство ми оризмѡ си хѡрѣ всей джбровнишстѣи. Шафарикъ, Pamatky, Изборъ Хрисовулъ, 2.

[3]) Въ Шишманова хрисовулъ даденъ на Рилския мънастиръ се казва: „Благоизволи царство ми даровати... сіе златопечатлѣнное слово.“ Срезневскій, Свѣд. и зам., стр. 86.

воотношения, дарявали сѫ извѣстни права и привилегии на извѣстни юридически (колективни) или частни личности. Такова е и мнѣнието на Зигеля за характера на хрисовулитѣ. Като разгледва „царскитѣ повелѣния“ (хрисовулитѣ) у сърбитѣ, той казва: „Сръбскиятъ краль дѣлилъ законодателната власть съ народа, но кральтъ е ималъ право и лично да издава отъ себе укази по дѣла, които, споредъ народнитѣ понятия, подлежали на него и съвѣта му; съ послѣдньото си право той се е ползувалъ до толкозъ, до колкото е можалъ да прокара своя указъ, безъ да се опасява да се натъкне на силна опозиция. За това и трѣбва да различаваме указитѣ на сръбския царь отъ сѫщинскитѣ закони, издавани отъ краля или царя на събора. Такива укази, издавани отъ върховната власть безъ участието на народа, наричали се, по всѣка вѣроятность, „царски повелѣния“[4]).

Хрисовулитѣ безспорно сѫ най-изряднитѣ старобългарски законодателни паметници. Тѣ сѫ били издавани по волята на тогавашния истински законодатель—царя; тѣ сѫ съдържали много наредби, които първи пѫть чрѣзъ тѣхъ сѫ станали обезателни за лицата, до които сѫ се отнасяли и за тѣзи, които сѫ попадали въ положението, създавано или прѣдвидѣно въ тѣхъ; тѣ сѫ закрѣпявали нѣкои стари обичаи, като сѫ ги обръщали въ писани закони, давали на написаното дѣйствующе право трайна писменна форма и санкция и, по тоя начинъ, неясното е добивало единъ положителенъ, категорически видъ.

Въ познатитѣ намъ български хрисовули сѫ се проявили, изработили и установили общи норми за положението на мънастиритѣ въ срѣдъ държавата и обществото. Въ историята на сърбското право сѫ запазени данни и доказателства, че много хрисовули сѫ послужили за нѣкои статии (наредби) въ Законика на Душана и други стари закони[5]).

III. Хрисовулитѣ сѫ пишали обикновенно на пергаментъ, който нашитѣ стари книжовни хора наричаха „кожа“, особно

---

[4]) *Ѳ. Зигель*, Законникъ Стефана Душана, I. СПб. 1872. Вж. стр. 89. Тѣзи укази въ разнитѣ текстове сѫ се наричали не само хрисовули, но още: повелѣниѥ царьскѡ въ ходошкия и раковицки рѫкописи на Душанова Законикъ, а въ призренския рѫкопись се казва: повелѣва царьствоми, думи заети, по Зигеля, изъ хрисовулитѣ на Душанова Законникъ. Нѣкждѣ се чете: повелѣва господарь царь.

[5]) Зигель, l. c. 62.

заешка кожа, телешка кожа и пр. У руситѣ пергамента се е наричалъ още съ думата „харатея“ (гр. д. хартия, отъ гдѣто произлазя и названието chartes, грамоти у френцитѣ). Кожата се е гледало обикновенно да прѣдставлява продълговатъ късъ. По едно врѣме голѣмината на хрисовула е била съразмѣрна съ важностьта на самия документъ. Дукументътъ на рилския хрисовулъ, запазенъ у насъ въ Рилския манастиръ, е образецъ на чистъ, хубавъ, запазенъ бѣлъ пергаментъ, който може да измами окото и да го вземе за съврѣменна бѣла хартия.

Хрисовулътъ се е писалъ съ хубавъ, ясенъ почеркъ отъ специални граматици—писари, писци. Обикновенно той е почвалъ съ прѣдисловие, което въ началото на християнството е било по-просто, а сетнѣ се е осложнило, та взело напълно образеца на гръцкитѣ осукани прѣдисловия въ хрисовулитѣ. „Благочьстивно что, и зѣло богоугодно, и всѣми похвално еже къ святымъ, и божьственымъ цьрквамъ теплжя любовь имати, изрядно оукрасити даромъ же и повелѣниемъ царьскымъ“. Слѣдъ тѣзи думи въ введението се напомня, че „сими божьствеными цьрквами царие царствужтъ и рогъ царскыи возвышается и дрьжава ихъ оутвръждается и силнiи правдж пишжтъ“, та за това царьтъ, като видѣлъ „избранныя хрисовоулы, кои же принесошяся къ царьству ми ихъ же свѣдѣ и ȣзрѣвши царство ми и поревнуя симъ и и хотя приложити“ и пр.[6]).

Първиятъ познатъ български хрисовулъ на Иоана Асѣня II не е билъ съ такива раскошни прѣдисловия. Той почва просто и прѣко: „дава царьство ми орисмо си хорѣ всей джбровнишстѣй“[7]).

Слѣдъ прѣдисловието се показва сжществото на даренията или привилегиитѣ, които се отстжпватъ на дадено юридическо лице, въ нашитѣ хрисовули, обикновенно, на извѣстни манастири. Тѣзи привилегии се изброяватъ една по една.

Най-послѣ дарительтъ на хрисовула заржчва щото да се почита священно неговата запоѣдь не само „дондеже е живо царствоми нж и по съмьрти царства ми хто бждетъ наслѣдникъ царству ми... да не поучится и паметнетъ, ни порушитъ сый благообразный хрiсовоулъ. Въ противенъ случай се сипятъ тежки клетви върху нарушителя[7]). „Таковаго да искуситъ господь богъ праведнымъ своимъ сждомъ, и причѧстiе да иматъ съ Їюдож

[6]) Срезневскiй, l. c. 31—32.
[7]) Срезневскiй, l. c. 33.

прѣдателемь господнимь проказж Гіезіевж да наслѣдоуеть, и съпостата да имать святаго отца зде и въ бждѫщемь вѣцѣ. Аминь"[8].)

Царьетѣ не сж се подписвали собственоржчно. За доказателство, че хрисовультъ излазялъ отъ тѣхната власть и ржка, служалъ златния отдѣленъ печатъ, който се прикачалъ на долния край на документа. Подписъ обаче се е пишалъ съ завързани и засукани букви, по византийски образецъ. По нѣкога се подписвалъ собственоржчно и самъ граматикътъ—писарь, както се чете въ орѣховския хрисовулъ: Царь повелѣ Добромиръ писа въ Сергѣевицъ, дек. ѣ день въ сжб.

Обикновенно датата се е поставяла отъ сътворение мира — индикта.

IV. *Значението* на хрисовулитѣ като източници на старото българско право е голѣмо. Не само филологътъ, не само историкътъ, но и историко-правникътъ и културниятъ изслѣдователь на стария битъ може да почерпе въ тѣхъ богатъ материалъ за своитѣ изучвания[9]). Историко-правникътъ на първо мѣсто, може да почерпе цѣль редъ елементи за подкрѣпление и дори възстановление на нѣкои институти въ *държавния и обществень животъ* на старитѣ българи. Тукъ той срѣща точно и автентично посочвание титлитѣ на българскитѣ господари; данни за административното дѣление на страната; за наименованието на редица чиновници, познати на стара България; за населението и неговитѣ отношения къмъ държавата; за данъцитѣ, бериитѣ, тегобитѣ и ангариитѣ. Нийдѣ ние нѣмаме пообстоятелственъ описъ на разнитѣ видове и наименования данъци, берии и повинности, както въ хрисовулитѣ.

Ако хрисовулитѣ могатъ ни даде толкозъ богатъ материалъ за държавното ни право, тѣ не сж по-малко важни за углавното старо българско право. Въ тѣхъ се срѣщатъ онѣзи глоби (фунъ, вражда, разбой, конски тать, потка, и композиции), които сж били основата на наказателното право, тъй като изобщо въ лѣстницата на наказанията тѣ сж били прѣобладающитѣ. Знае се, че още първиятъ съставитель на ЗСЛ., въпрѣки членоврѣдителнитѣ наказания на първоизточника, прибѣгна въ широки размѣри до глобната система. Глобитѣ бѣха толкозъ развити въ старото българско врѣме, че за тѣхъ дори сжществува-

[8]) Срезневскій, l. c. 39.
[9]) *С. С. Бобчевъ*, Три новоиздадени познати български хрисовули. сПС. LXIII. 1902. Отд. отпечатъкъ, стр. 9.

ще особенъ класъ чиновници — глобари или глобници. Сѫщо така въ хрисовулитѣ се срѣща повинностьта „темница блюсти,“ което явно доказва сѫществуването наказанието съ тъмнично затваряне.

По-малко данни могатъ даде хрисовулитѣ за гражданското право на старитѣ българи; но и тукъ се срѣщатъ слѣди, макаръ и много малки, за семейния битъ и рода.

Все така ни служатъ хрисовулитѣ и за запознаване съ нѣкои особенности на старото процесуално право, особно за сѫдебния иммунитетъ и разнитѣ привелегии, които сѫ били давани въ сѫдебно-правно отношение на черкови, мънастири и мънастирски хора.

IV. Не само, че българскитѣ хрисовули продължаватъ да бѫдатъ не разработени, не подложени на едно историко-критическо изслѣдване; ний ги нѣмаме до сега печатани, колкото сѫ поне, въ едно българско издание.

По тоя начинъ ние има да чакаме тепърва приготовлението и изданието на единъ нашъ староврѣмски „дипломатически кодексъ,“ каквито специално или изобщо иматъ вече не само другитѣ напрѣднали културни народи, но и славянитѣ: руситѣ иматъ нѣколко издания на своитѣ лѣтописи и грамоти; поляцитѣ притежаватъ не едно хубаво издание на староврѣмскитѣ си държавно-правни актове, това което се нарича Codici diplomatici; чехитѣ готвятъ да издадатъ сѫщо така свой пъленъ „дипломатарий;“ хърватитѣ, освѣнъ отдѣлни сбирки, иматъ хубавото издание на Югославянската академия на наукитѣ Monumenta historica juridica Slavorum meridionalum, въ което издание особно важни сѫ книги I и IV—VI, а именно Statuta lingua croatica и Acta croatica t. I (ab anno 1100—1499)[7]); Сърбитѣ не само иматъ сравнително доста издирени и издадени хрисовули и други юридически актове и старини, но тѣ сѫ ги разработили и използовали за своята история, политическа, културна и правна, доста изчерпвателно[8]).

---

[10]) Тия книги IV—VI сѫ излѣзли въ 1894—1898 въ Загребъ. Ср. Poviestni spomenici juznih slavena. Издава I. Кукулевичъ, кн. I. Acta croatica, 1803. Сѫщо: Hrvatski spomenice u Kninskoj okolici uzostali suvremene dalmatinske iz dobe narodne Hrvatske dinastije. Написалъ Фр. Буличъ.

[11]) Само Миклошичъ е издалъ въ Monumenta Serbica около 500 броя разни хрисовули и паметници. Князъ Медо Пуцичъ е издалъ сѫщо „Споменици србски преписао с дубровачке архиве“ (два тома). Не смѣтаме Любичевото издание „Monumenta“ и Тайнеровото Vetera Monumenta slavorum merid. Колкото

V. Българскитѣ хрисовули не сж още дори напълно възстановени въ текстоветѣ си. Все остава още много да се дири и иска отъ тази страна, както и отъ къмъ вѣрното имъ прѣписване и възпроизвеждане. Благодарение на обстоятелството, че археологията съ своитѣ клонове: дипломатиката, палеографията, лексикографията и пр. ни дава мощни срѣдства за разработване на старитѣ писменни паметници, ние можемъ да очакваме въ това отношение все повече и повече значителни подобрения. Съ издирването и изучването на старитѣ писмени български паметнаци, особно на хрисовулитѣ, има да се заловятъ и занимаятъ нѣколко категории науки, които, додѣ не кажатъ своята послѣдня рѣчь, не може да се добие окончателното, напълно вѣрното тѣхно разбиране. Филолозитѣ ще трѣбва да изучатъ текста на тѣзи паметници отъ граматическа и лексическа страна; историцитѣ трѣбва да освѣтятъ състоянието на епохата и характеристиката на личноститѣ, кога и гдѣ най-напрѣдъ е могълъ да се появи даденъ текстъ; най-сетнѣ юриститѣ има да изучатъ битовно-правното съдържание изобщо, а подробно—разнитѣ институти, за които се говори въ тия паметници.

Толкозъ не сж дирени и изучвани дори познатитѣ българгарски хрисовули, че тѣхниятъ брой още не е окончателно и точно опрѣдѣленъ. Иречекъ ги изкарва на седемь, като включва, обаче, въ тѣхъ, споредъ насъ съвсѣмъ погрѣшно: 1) писмото на Якова Светиславъ до архиепископа Киевски и „всея Росии" Кирила, писмо съ което му прѣпровожда кърмчаята Зонара[12]) и 2) Дубровнишката договорна грамота на Иоана Асѣня. Нито писмото на деспотъ Светислава, нито договорната грамота сж хрисовули въ юридическия смисъль на думата: писмото нѣма нито формата, нито сжществото, т. е. съдържанието на единъ хрисовулъ; колкото за втория актъ, той е явно отъ договоренъ характеръ, когато всѣки хрисовулъ се е издавалъ самодържавно по усмотрѣнието и волята на самия господарь. При това, хрисовулътъ не само опрѣдѣлява съ съдържанието си своя дарителенъ характеръ, но още въ текста си показва и

за обработката имъ най-много е направилъ учениятъ дипломатъ Стоянъ Нова-ковичъ, авторъ на прѣкрасния трудъ *Законик Стефана Душана царя српског* (ново издание № 9 отъ Задужбина (фонда) на Илия М. Коларац. Београдъ, 1898) Г. Новаковичъ е авторъ и на нѣколко прѣкрасни монографии по старото сръбско и славянско право.

[9]) Въ една критическа статия отъ младия славистъ Н. Ястребовъ, която срѣщаме въ „Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія" 1902 год. за м-

наименованието си. Всѣки подобенъ актъ е нареченъ хрисовулъ, оризмо, повелѣние или златопечатлѣнное слово. Въ договорната грамота на Дубровникъ отъ 1253 г. не се казва нийдѣ, че е хрисовулъ, а тя се нарича „обѣтъ“, „клетва“, „писание“[13]). Така че, споредъ Иречка българскитѣ стари хрисовули би трѣбвало да останатъ само петь. Споредъ нашето обаче прѣброяване старобългарски хрисовули има седемь и тѣ сѫ:

1) Дубровнишкиятъ, даденъ отъ Иоана Асѣня II на Дубровнишката република (около 1230 г.);

2. Вирпинскиятъ—даденъ отъ Константина Тиха на мънастиря Св. Георги, при Скопие, въ Вирпинската гора (до 1278);

3. Орѣховскиятъ, даденъ отъ Иоана Александра на мънастиря въ с. Орѣхово, при с. Сергѣевецъ (1348 г.);

4. Зографскиятъ (компилация), даденъ отъ Иоана Калимана;

5. Втори Зографски—отъ Иоана Александра (1342 год.);

6. Витошкиятъ даденъ на мънастиря Св. Богородица (въ с. Драгалевци) отъ Иоана Шишмана.

7. Рилскиятъ, даденъ отъ Иоана Шишмана на Рилския мънастиръ—едничкия запазенъ до сега въ България (1379 г.)[14]).

юния, ние четемъ, че имало „9 славянскихъ болгарскихъ грамотъ волею судьбы разбросанныхъ на пространствѣ между С.-Петербургомъ и Аѳономъ, Софіей и Вѣной“. Жаль, че г. Ястребовъ не изброява тѣзи деветь грамоти, за да се види, дали той посочва нѣкои непознати намъ хрисовули или и той прави смѣшението на Д-ръ Иречека и на други изслѣдователи-историци, които считатъ *хрисовули* въ широкия смисъль на думата всички царски и княжески писма, напр. писмото на Якова Светослава или писмото на послѣдния Видински царь Срацимира до Брашовскитѣ „пургари.“ Вж. Агура и д-ръ Милетичъ, Мсб., XIII, „Нови влахобългарски грамоти отъ Брашовъ,“ на чело на които е помѣстено писмото на Царь Страшимира до брашовянитѣ. Това интересно отъ историческо глѣдище писмо бѣ съобщено най-напрѣдъ въ Б. Пр. г. 9—10 кн., стр. 354—310. То е напечатано и отъ румънския професоръ Богданъ въ Archiv für Slavische Phil. Bd. XVII. 4. (p. 544—247). Споредъ д-ръ Милетича датата на Срацимировото писмо трѣбва да е 1369 година. Въ самия текстъ тя не е обозначена.

[13]) *Шафарикъ*, Pamatky, Изборъ хрисовулъ. стр.

[14]) *Иречекъ*, Исторія болгаръ. Одеското изд., вж. стр. 485.—Светислававото писмо се намѣрва както у Миклошича, MS. стр. III., така и у Срѣзневскій по соч. соч.; стр. 11—12; сѫщо и у Востокова. У насъ го е печаталъ не съвсѣмъ вѣрно г. Данаиловъ въ „Единъ паметникъ“.

[15]) За литературата на хрисовулитѣ вж. по-долу специалния отдѣлъ: Литература и пособия по изучване старобълг. правни паметници.

ГЛАВА ПЕТА.

Литература и пособия по изучване старобългарскитѣ правни паметници.

I.

Текстове на канонически сборници и номоканони.

1. Σύνταγμα τῶν θεον καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων καὶ τῶν ιερων οἰκουμενικων και τὸπικίον συνὸδων και των κατὰ μέρος ἁγίων πατέρων, ἐκδοθέν, συν πλεισταὶς ἄλλαις τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν διεπούσαις διατάξεσι, μετᾶ τῶν ἐξηγητῶν' καὶ διαφόρων ἀναγνωσμαιων ὑπὸ Γ. Α. Ῥάλλη καὶ Μ. Πότλη, ἐγκρισει τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας. 6 тома излѣзли въ Атина въ 1852—1859.

Ний поставяме на чело тоя „Сборникъ на божественнитѣ и священни канони“, защото изданието е одобрено отъ Св. Цариградски патриарши съборъ и отъ висшитѣ власти на другитѣ главни автокефални църкви, та има безусловенъ авторитетъ. Първиятъ отъ издателитѣ му *Рали* бѣше прѣдседатель на атинския ареопагъ (върховенъ сѫдъ), а втория — *Потли,* професоръ на атинския университетъ. Това издание съдържа, I т. номоканона отъ 14-тѣ титули съ схолиитѣ на Валсамона; II т. канонитѣ апостолски, на вселенскитѣ събори и на послѣднитѣ два помѣстни събора въ пъленъ текстъ съ тълкуванията на Аристина; III т. канонитѣ на останалитѣ помѣстни събори, както въ II т.; IV т. канонитѣ на св. отци съ текстъ и тълкувания, както въ II и III т. т.; послѣ канонитѣ, ако и не утвърдени формално, на вселенскитѣ събори, но все пакъ приети отъ църквата, като общеобязателни; сетнѣ, каноническитѣ отговори на Валсамона, неговитѣ осемь канонически статии, четири статии за постоветѣ, и, най-сетнѣ, двѣ канонически статии на Зонара; V т. каноническитѣ опрѣдѣления на патриаршескитѣ синоди отъ 911 до 1835 г.; законитѣ на византийскитѣ императори отъ Юстиниана до Андроника (1226 год.), нѣколко канонически статии по различни въпроси, списъкъ на епископскитѣ катедри на православната черкова, статия за степенитѣ на черковната иерархия, формитѣ на грамотитѣ при назначението на черковнитѣ длъжности, два закона за черковата въ кралство Гърция и двѣ канонически опрѣдѣления на цариградския синодъ отъ 1757 и 1850 години; VI томъ — синтагмата на Властаря.

Както се вижда отъ горньото съдържание на Атинската синтагма, тя е най-добрия и най-критическия трудъ, издаденъ досега

но източницитѣ на правото на православната черкова[1]). По нея може да се слѣди произхождението и развитието на каноническото право на православната черкова.

2. SS. Apostolorum et SS. Conciliorum canones. Edit. *Iohannes de Tillet.*, епископъ въ St. Brieux. Paris. 1540. — Тукъ сѫ въ гръцки оригиналъ апостолскитѣ канони и на тринайсетьтѣ събори. По-късно тѣ били прѣведени и по латински (1561) съ прибавка номоканона съ XIV титули, прѣвода на Валсамоновскитѣ тълкувания и каноническитѣ послания на св. отци. По-късно 1613 въ Mediolani, тоя трудъ се появи въ ново издание допълнено съ тълкуванията на Зонара.

3. Τοῦ ἀνατολικοῦ νομίμου Βιβλία Γ. — Juris orientalis libri III ab *Enimundo Bonefidio* J. C. digesti ac notis illustrati et nunc primum in lucem editi cum latina interpretatione anno 1573. Paris. — Тукъ въ първата книга се намѣрватъ законитѣ на гръко-римскитѣ императори, въ втората — опрѣдѣленията на Цариградския патриарши синодъ, въ третята — посланията на царигр. патриарси. Не е твърдѣ прѣпорѫчено[2]).

4. Juris graeco-romani tam canonici quam civilis, tomi duo, *Iohannis Leunclavii—Amelburni* v c. l. studio ex variis Europae, Asiaeque Bibliothecis eruti, latineque redditi. Francfurti, 1594.

Въ първия томъ се съдържатъ: каноническиятъ сборникъ на *Арменопуло,* законитѣ на гръко-римскитѣ императори по черковнитѣ въпроси, опрѣдѣленията на царигр. патриарши синодъ, на каноническитѣ статии на извѣстни канонисти отъ източната черкова, двѣ глави за брака изъ Синтагмата на Властаря, законътъ на Юстиниана за вѣрата и една статия отъ Арменопуло съ каноническо съдържание; втория томъ съдържа статии по jus civile graecorum.

5. Canones SS. Apostolorum et SS. Conciliorum cum commentariis Iohannis Zonarae nunc primum graece et latine conjunctum editi. Studio et labore *Iohannis Quintini Hedui.* Lutet. Parisiorum. 1618.

6. Bibliotheca juris canonici veteris in duos tomos distributa, quorum unus canonum ecclesiasticorum codices antiquos, tum graecos, tum latinos complectitur, subjunctis vetustissimis eorumdem canonum collectoribus latinis; alter vero insignioris juris canonici veteris collectores graecos exhibet. Opera et studio *Gulielmi Voelli* et *Henrici Justelli.* Paris. 1661.

Тая „Библиотека на старитѣ номоканони“ съдържа: I томъ. — 1. сборникъ на канонитѣ на вселенската черкова; 2. сборникъ-кодексъ

---

[1]) Вж. рецензията за този трудъ отъ най-добритѣ познавачи на каноническото право на западъ: Biener (въ Kritische Zeitschrift fur Rechtswis. und Gesetzgeb. des Auslandes. XXVIII. 163—206. и кард. *Питра*, който напечата за това издание специална брошура: Des canons et des collections canoniques de l'église grecque, d'apres l'édition de M. G. A. Rhalli. Paris. 1858.—Ср. *Zhismann*, Eherecht, S. 31. и *Никодимова Зборник*, Введение, CXX—CXXIII.

[2]) Вж. Zhismann. Eherecht. S. 29—30. Ср. Никодимъ, Пр. ц. пр. 219.

на черковнитѣ канони на Дионисий Малий[3]) (Exigui); 3. Сборникъ на декретитѣ на римск. папи отъ Дионисия; 4) Втори сборникъ на декрети; 5) Латинското издание на древнитѣ канони; 6) Сборникъ на канонитѣ на африканската черкова; 7) Съкращения на канонитѣ на Фулгенций Ферандтъ; 8) Съкратенъ канонникъ на Крискона; 9) Collocatio can. Martini Bracarensis.—II томъ. 1. Сборникъ на канонитѣ на Иоана Схоластика; 2) Номоканона на Иоана Схоластика; 3) Синопсисъ на канонитѣ на Алексия Аристина; 4) Каноническо съкращение отъ Симеона; 5) Синопсиса на Арсения Монаха; 6) Фотиевътъ номоканонъ; 7) Тричастния сборникъ на Тодора Валсамона.

Богато съ канонически материалъ, това издание не е твърдѣ критическо, така че ползуването отъ него се прѣпоржчва съ прѣдпазливость[4]).

7. Ecclisiae graecae monumenta edidit *Johannes Batista Cotelerius*. Lutet. Paris. 1677—1686. Три тома, къмъ които Мавринци прибавилъ въ 1692 г. четвърти томъ подъ заглавие: Analecta Graeca.

8. Synodicon sive Pandecte canonum S. S. apostolorum et Conciliorum ab ecclesia graeca receptorum, nec non canonicarum s. s. Patrum epistolarum: una cum scholiis antiquorum singulis eorum annexis et scriptis aliis huc spectantibus... Totum opus in duos tomus divisum *Gulielmus Beverigius*, ecclesiae anglicanae presbyter, recensuit prolegomenis munivit et annotationibus auxit. Oxonii. 1672.

Това издание е най-пълното, най-доброто, най-критическото, що е имало по източницитѣ на *правосл. черковно право* до Атинската синтагма на Рали и Потли. То съдържа: канонитѣ на апостолитѣ, на всел. и помѣстни събори, на 13-тѣ Св. Отци; при това, най-напрѣдъ е изложенъ грѫцкия текстъ и редомъ съ него латинския съ тълкуванията на Валсамона и Зонара, послѣ и съкратения текстъ съ тълкуванията на Аристина. То обема 188 стр. на втория томъ. Послѣ слѣдва синопсиса на каноническитѣ послания съ отдѣлна пагинация, пълната синтагма на Властаря въ грѫцкия оригиналъ и въ латинския прѣводъ и, най-подиръ, соборния актъ по случай на мира, сключенъ между източната и западната черкови при патриарха Фотия и папа Иоана. Въ края е вмѣстенъ азбученъ показалецъ на всичко съдържание въ двата тома, а слѣдъ това ученитѣ бѣлѣжки на самия Беверегий. Тѣзи бѣлѣжки сѫ отъ голѣма важность, както за разбирането на смисъла, така и на самия духъ на каноническото право на православната черкова.

9. *C. E. Zachariae v. Lingenthal*. Jus graeco-romanum. Paris. I. Practica ex actis Eustathii romani; P. II. Synopsis minor et Ecloga legum in epitome expositarum; P. III. Novellae constitutiones imperatorum

---

[3]) Този Дионисий по произхождение славянинъ, живѣлъ въ VI в., и билъ настоятель на единъ мънастиръ въ Римъ. Той е съставилъ този сборникъ, сподъ желанието на солански въ Далмация епископъ Стефана, и по искането на нѣкой си Свещ. Лаврентий. Вж. *Никодимъ*, Пр. Ц. пр. 187.

[4]) *Никодимъ*, Правосл. Церк. право, 226. — Ср. Zhisman, Eherecht, s. 30.

post Justinianum, quae supersunt collatae et ordine chronologico digestae; P. IV. Ecloga privata aucta, Ecloga ad Prochiron mutata et Epanagoge aucta; P. V. Synopsis Basilicorum; P. VI. Prochiron auctum. Lipsiae. 1856—1877.

Важното въ това издание е пълнотата на старото свѣтско гръко-римско законодателство по черковнитѣ въпроси.

10. Basilicorum libri LX. Post Annibalis Fabroti curas op. codd. mss. a Gustavo Ern. Heimbachio aliisque collatorum integriores cum scholiis edidit, editos denuo recensuit, deperditos restituit, translationem latinam et annotationem criticam adiecit. *D. Carolus Gulielmus Ernestus Heimbach*. Томове I—V. Lipsiae. 1833—1856. T. VI. Lipsiae. 1870. Prolegomena et Manuale Basilicorum continens.

11. Patrologiae cursus completus... Accurante *P. I. Migne*. Series graeca. Tom. CVI et CXXXVII. Patrologiae graecae, latine tantum editae. Tom. LIV и LXVIII.

Това издание споредъ еписк. Никодимъ е неудовлетворително.

12. Juris ecclesiastici graecorum historia et monumenta jussu Pii IX Pont. Max. curante *J. B. Pitra*. S. R. E. Card. Romae. T. I. 1864. т. II. 1868.

Въ първия томъ се съдържа историята на черковното право и памятницитѣ до VI вѣкъ, а въ втория—най-напрѣдъ каноническитѣ опрѣдѣления, сетнѣ сборницитѣ отъ VI до IX вѣкъ.

13. *C. E. Zachariae v. Lingenthal*, Ὁ πρόχειρος νόμος (Prolegomena). 1837.

14. *Heimbach*, Ανεκδοτα juris graeco-romani. 1838. I—II.

15. *A. G. Monferratus*, Ecloga Leonis et Constantini cum appendice 1889.

16. *Номоканонъ* Константинопольскаго патріарха Фотія съ толкованіями Вальсамона. Русскій переводъ съ предисловіемъ и примѣчаніями В. Нарбекова. 1899.

17. *Номоканонъ* Св. Фотія, патріарха Константинопольскаго. Отъ иеромонаха Каллистъ. 1899.

18. *А. С. Павловъ*. Номоканонъ при большомъ требникѣ.—Най-напрѣдъ е печатанъ въ Уч. Зап. Импер. Н. У. 1872. Второ издание — въ Уч. Зап. Моск. Университета. 1897 г. Вып. 14. — Отдѣлна книга 1897. (Рецензия за него Бердниковъ въ Уч. Зап. Имп. Унив. пр. 1899).

II.

Съчинения и ръководства по номоканонитѣ и каноническото (черковно) право.

19. *C. E. Zachariae von Lingenthal*, Die griechischen Nomocanones. 1877.

20. *Отъ същия*. Die Handbücher d. geistlichen Rechts aus den Zeiten des untergehenden byzantinischen Reichs u. der türkischen Herrschaft. 1881.

21. *Отъ сжщия.* Ueber den Verfasser u. die Quellen des (pseudo-photianischen) Nomokanons 5 in XIV Titeln. 1885.

22. *Отъ сжщия.* Historiae juris Graeco-Romani delineatio. 1839.

23. *Z. Biener,* De Collectionibus canonum ecclesiae Graecae Schedisma literarium. 1827.

24. *W. Biekel.* Geschichte d. Kirchenrechts. 1843.

25. *C. W. E. Heimbach,* Griechisch-römisches Recht im Mittelalter u. in der Neuzeit (Allgem. Encyklopädie d. Wissensch. u. Künsten v. Ersch. u. Grüber, 1868, t. 86. 1869., t. 87).

26. *G. Phillips,* Kirchenrecht, 1850.

27. *Rosschirt,* Canonisches Recht, 1857.

28. *H. R. Stöckardt,* De juris Justiniani in generis humani cultum insigni merito. 1834. Тая статия е прѣведена на руски подъ насловъ: Рѣчь о важности вліянія Юстиніанова права на образованіе человѣчества (ЖМНП. 1836, № 9),—о вліяніи греко-римск. права на русское, о славянскихъ переводахъ греческихъ уставовъ свѣтскихъ и церковныхъ и пр.

29. *Zhismann,* Das Eherecht d. orient. Kirche 1864.—Въ тоя се съдържа единъ очеркъ по историята на източницитѣ на виз. право.

30. *Hefele,* Conciliengeschichte. 1873.

Това е най-пълното и най-добро съчинение по историята на съборитѣ.

31. *A. V. Schaguna,* История на гръцко изт. черковно право. Изведано на влашки. 1860.

32. *Отъ сжщия.* Das Compendium des Canonischen Recht der orthodoxen Kirche. 1868.

Това съчинение е прѣведено на руски отъ *Барсова:* Краткое изложеніе каноническаго право единой, святой соборной и апостольской церкви. (Христ. Чтеніе. 1870. № 1 и 2; — 1871, № 2 и 6; отд. 1872).

Krüger, Ueber eine neue Bearbeitung d. Nomocanons in 14 Titeln (Zeitschr. f. Rechtsgesch. v. Rud. 1870, II).

33. *C. E. Zachariae v. Lingenthal,* Geschichte des Griechisch—Römischen Rechts, 2-о изд. Берлинъ, 1877; 3-о изд. въ 1892. — Това съчинение е прѣведено на французки: Histoire du droit privé gréco-romain, 1870.

34. *Zorn,* Lehrbuch des Kirchenrechts. Stuttgard. 1880.

35. *Friedberg,* Lehrbuch des kath. und evang. Kirchenr. 4 изд. 1895.

36. *Руд. Зомъ,* В. Systematisches Handbuch der Deutschen Rechtswissenschaft. I Bd. Kirchenrecht.

37. *Mortreuil,* Jean Anselme Bernard, Histoire du droit byzantin ou du droit romain dans l'empire d'orient depuis la mort de Justinien jusqu'à la prise de Constantinople en 1453 par. (Въ три тома). Paris, 1843—1846.

Трудътъ на Мортрейль е прѣвъзходенъ и е станалъ класически. Въ него той разгледва източницитѣ или външната история на правото. Той заслужва внимание по своята богата литературта, по-ясния си слогъ и по-твърдѣ сполучливата си научна аргументация. По-пълно

и по-критическо съчинение по прѣдмета на французки езикъ до сега още не се е появило.

38. *Murall,* Eclaircissement sur le nomocanon de Photius (Biekell's Hist. Jahrb. f. Deutsche Rechtswiss. 1845).

39. *Азаревичь,* История византiйскаго права 2 вып. Ярославь. 1876—1877.—Авторътъ въ тоя си трудъ, сѫщо като Mortreuil, разгледва само вънкашната страна на правото т. е. източницитѣ. Съчинението на Азаревича е много кратко.

40. *Преосв. Іоаннъ.* Опытъ курса церковн. законовѣдѣнія Т. I—II. Спб. 1852.

41. *Отъ сѫщия:* Изложенiе древныхъ законовъ православной канонической церкви. Правила Св. Апостоловъ. Хр. Чт. 1849. септ.

42. *Соколовъ,* П. Церковно-имущественное право въ греко-римской имперiи. Опытъ историко-юридическаго изслѣдованія. Н. 1896.

43. *Побѣдоносцевъ,* К. Исторія православн. церкви до начала раздѣленія церквей. Спб. 1895.

44. *Никодимъ,* епископъ далматинскій. Православное церковное право, составленное по общ. церковн. юридич. источникамъ и частнымъ законамъ, дѣйствующимъ въ афтокефальныхъ церквахъ. Переводъ съ сербскаго.-Петровича. Изданiе В. В. Комарова. Спб. 1897 г.— Трудътъ на еп. Никодима е твърдѣ важенъ тъй като съдържа литературата по прѣдмета, отнася се критически къмъ източницитѣ и ни дава, редомъ съ системата на сега дѣйствующето право въ православнитѣ церкви, доста много исторически свѣдения за източницитѣ.

45. *Бередниковъ* И. Краткій курсъ церковнаго права православной греко-росiйской церкви, съ указанiемъ главнѣйшихъ особенностей католическаго и протестанскаго церк. права. К. 89.

46. *Пѣвцовъ,* Церковное право. 1885.

47. *Суворовъ,* Н. Курсъ церковнаго права, т. I. 1889 т. 2. 1890.

48. *Суворовъ,* Н. Учебникъ церковнаго права. Яросл. 1898.

49. *Суворовъ, Н.* Вопросъ о Номоканонѣ Іоанна Постника въ новой постановкѣ, 1898.

50. *В. Сокольскій,* О характерѣ и значенiи Эпанагоги. Очеркъ изъ исторiи виз. права. (Виз. Времен. 1894 г. I).

51. *Ѳ. Успенскій,* Русь и Византія въ X в. 1888.

52. *В. Г. Васильевскій,* Руско-византiйскiе отрывки (ЖМНП. 1875, т. 182; 1876, т. 184; 1877, т. 189; 1878, т. 195 и 996, 1879, 1880 и 1882).

53. *Отъ сѫщия,* Матерiалы для внутренней исторiи византийскаго государства (ЖМНП. 1879, т. 202 и 209; 1880, т. 210 и 211).

54. *Отъ сѫщия.* О синодальныхъ спискахъ Эклоги и двухъ спискахъ землед. закона. 1879.

55. *Отъ сѫщия.* Законодательство иконоборцевъ (ЖМНП. 1878. т. 199 и 200; 1879, т. 201). — Тукъ се разгледва много обширно влиянието на славянския елементъ върху законодателството на иконоборцитѣ. Въобще трудоветѣ на покойния професоръ сѫ извънредно научни и важни по изучване на историята на старото

бълг. право и них ги препоржчаме особно на всички български юристи, които би се занимали съ старитѣ у насъ учреждения.

56. *Горчаковъ*, Къ исторіи эпитемійныхъ номокануновъ правосл. церкви. (По поводу изд. проф. Павловымъ номоканонъ при Большомъ требникѣ), 1874.

57. *И. Стратилатовъ*, Номоканонъ патр. Фотія (Дух. Вѣстникъ, 1866 г. № 6 и 7).

58. *А. С. Павловъ*, Книги законныя, содержащія въ себѣ, въ древн. руск. переводѣ, византійскіе законы земледѣлческіе, уголовные, брачные и судебные (Сборн. Отд. рус. языка и словесн. Акад. наукъ 1885, т. 38). Рец. Ѳ. И. Успенскій (ЖМНП. 1885) В. Васильевскій и А. Собойевскій (іб. 1886 февр.).

59. *И. Срезневскій*, По вопросу о времени, мѣстѣ и характерѣ первоначальнаго перевода земледѣлческаго устава на славянскій языкъ (ЖМНП. февр. 1886.—Това е единъ отговоръ на Васильевскій и др.

III.

За Кърмчаята изобщо: текстъ, съчинения и статии.

60. *Митрополитъ Евгеній*, Описаніе Кіево-Софійскаго Собора, прилож. № 42. Стр. 235. Кіевъ. 1825.—Особно е важно приложеніе 42: Отвѣтъ бар. Г. А. Розенкампфу на вопросъ его: имѣетъ ли Кормчая силу и употребленіе въ гражд. и угол. судахъ россійскихъ.

61. *Баронъ Розенкампфъ*, Обозрѣніе кормчей книги въ историческомъ видѣ. соч. — Издано обществомъ исторіи и древностей Россійскихъ при Императорскомъ Московскомъ Университетѣ М. 1829, стр. 274. Прибавленія. 312. Второто издание е направено въ *1839* г. съ промѣнения и допълнения отъ *А. Анастасевичь*.

62. *А. Востоковъ*, Описаніе русскихъ и славянскихъ рукописей румянцевскаго музеума, составленное — Спб. 1842. стр. 899.

63. *Филаретъ Черниговскій*, Исторія русской церкви, пер. I.

64. *Калачовъ Н.*, О значеніи Кормчей въ системѣ древн. русск. права (сочиненіе—). Москва. 1860, стр. 128+80. Това съчинение се е появило най-напрѣдъ въ Чтенія въ Моск. общ. ист. 1847 № 1; 1848 № 3 и 4.

65. *Ундольскій*, Описаніе рукописей Московской Патріаршей Библиотеки (Чтенія Общества ист. и древн. россійскихъ 1867. кн. 2).

66. *Буслаевъ*, Историческая христоматія. 1861.

67. *А. Павловъ*, Первоначальный славянорусскій номоканонъ. Казань. 1869. (Появилъ се е въ сжщата год. въ Уч. зап. импер. Новор. ун.)

68. *А. С. Павловъ*, Объ источникахъ 50 главы Кормчей книги. По поводу изслѣдованія М. Горчакова: О тайнѣ супружества. (Хр. Чт. 1882. III).

69. *Отъ сжщия*, Историко-юридическое значеніе 50 главы кормчей книги. По поводъ тогоже изслѣд. М. Горчакова. (Хр Чт. III. 1883; Труды Кіевск. Дух. Академіи, 1884, кн. 3, 4, 9 и 10).

70. *Отъ сжщия*, 50-я глава кормчей книги, какъ истор. и практическій источникъ рускаго брачнаго права. (Уч. Зап. М. Унив. 1887 г. V; отдѣлно печатано въ 1888).

71. *И. Срезневскій*, Обозрѣніе древнихъ русскихъ списковъ Кормчей книги. Съ приложеніемъ фототипическаго снимка изъ Ефремовской Кормчей. Спб. 1897 (посмъртно издание отъ Импер. Ар. на наукитѣ въ томъ LXV. № 2. Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности), стр. 207.

72. *И. Срезневскій*, Крмчаја книга Српскога писма XIII—XIV вијека (въ Starine, кн. III. U Zagrebu 1871.

73. *Меѳодіевско юбилейный сборникъ*, изданный Варшавскимъ Университетомъ. Варшава. 1885. — Тукъ е вмѣстена статия отъ Ѳ. Зигелъ: За особенноститѣ въ прѣвода на „Градскій Законъ" (Прохирона) въ кърмчаята.

74. *М. Горчаковъ*, О тайнѣ супружества. Происхожденіе, ист. юрид. значеніе и канон. достоинство 50-и главы печ. кормчей книги. Изслѣд. по ист. рус. церковнаго права. 1880.

75. *К. Калайдовичъ*, Нѣчто о славянскомъ переводѣ кормчей и древнѣйшемъ оной спискѣ (Вѣстн. Евр. 1850, № 5).

76. *Никодим Милашъ*, Крмчаја Савинска, Задар 1884.

77. *Архимандритъ Н. Дучичъ*, Крмчаја Морачка, Београд, въ V книга на Гласник Српског Друштва.

78. *D-r V. Iagic*, Krmcaja ilovicka godine 1262. (v „Opisi i izvodi iz nekolika juzno-slovenski rukopisa. Predano u siednici filolog. historic. razreda dne 14 veljace 1874. — Priobcio pravi clan — Вж. *Starine* na sviet izdaje Jugosl. Akademija znanosti i umetnosti, kn. VI u Zagrebu 1874.

К. Неволинъ, Полное собраніе сочиненій, 1899 г.—Особно е важенъ за прѣдмета ни томъ VI, въ който е вмѣстена статия: за древнитѣ черковни закони грѪцки и руски; за кърмчаята и пр.

Законъ Соудный Людьмъ.

Текстътъ въ Руски издания:

Обширната редакция на ЗСЛ.

75. *Дубенскій*, Русскія достопамятности, 1843 2 части.—ЗСЛ. обширната редакция е печатана въ втора часть.

76. *Павелъ Строевъ*, Софійскій Временникъ или Русская Лѣтопись съ 862 по 1534. Издалъ — Двѣ части. М. 1820 и 1821. —ЗСЛ. *въ обширната редакция* се намѣрва въ 1 часть стр. 130 — 148 и носи насловъ: Судебникъ Святаго правовѣрнаго великаго самодержца Царя Константина Греческаго закона Судебникъ людемъ.

77. Въ „Полномъ Собраніи рускихъ лѣтописей." С.-Петербургъ. 1853. Томъ VI. Отъ 69 до 82 листъ. Тукъ ЗСЛ. носи насловъ: „Судебникъ святаго правовѣрнаго великаго самодьржца царя Константина Греческаго закона судебникъ людемъ."

Кратката редакция на ЗСЛ.

78. *И Срезневскій,* Обозрѣніе древнихъ рускихъ списковъ кормчей книги. Спб. 1897 г., стр. 207. — ЗСЛ. занимава V., стр. 200—207.

79. Въ всичкитѣ печатанн въ Русия кормчии ЗСЛ. завзема 46 гл. (M̃s гл.)

Български издания:

80. *Г. Данаиловъ,* Единъ паметникъ на старото българско право. (Законъ соудный людьмъ). Историко-догматична студия отъ — въ МСБ., XVIII. — Въ тоя трудъ сж напечатани изцѣло текстоветѣ както на кратката, така и на обширната редакция; сжщо—прѣвода на първата по български.

81. *С. С. Бобчевъ,* Единъ паметникъ на старото българско право. Критика на историко-догм. студия на Г. Т. Данаиловъ въ сПС. LXII, 33 страници.

Тукъ се намѣрва поправенъ текста на кратката редакция съ новъ прѣводъ отъ автора, сравненъ съ тоя на Г. Данаилова и редомъ съ текста, за възможно по-лесно сравнително разгледване и изучване.

82. *П. В. Оджаковъ,* Старобългарски закони, открити, събрани и прѣведени отъ —. Въ тѣхъ е прѣведенъ, безъ прибавяне текста. ЗСЛ., подъ насловъ *Законъ сждний.* Прѣводътъ е много недостатъченъ. Намѣрва се въ I и II книга на повр. сп. Трудъ. год. 1892.

IV.

Съчинения и статии върху или засѣгващи ЗСЛ.

83. *Баронъ Розенкампфъ,* Обозрѣніе кормчей, стр. 133—145, по 1-то изд. и стр. 104—114 по 2-то изд.

84. *А. С. Павловъ,* Первоначальный славянор. номоканонъ. Казань. 1869, стр. 100. — Въ края подъ № V е напечатана статия: „Источникъ закона суднаго людемъ и отношеніе его къ Русской правдѣ.“ Тукъ се сравняватъ източницитѣ на ЗСЛ. съ тѣзи отъ Еклогата на Лъва Исаврянина и Констатина Копронима.

85. *Калачовъ* Н. В., Изслѣдванія о русской правдѣ, 1846. — Къмъ това съчинение е прибавено: Указаніе на юридическіе памятники, находящіеся въ особенной связи съ содержаніемъ Русской Правды: Избраніе отъ Закона Моисеева о судѣ; законы земледѣльные; законы имп. Льва и Константина; законъ градскій; судебникъ царя Константина; главы о послусѣхъ и пр.

86. *Мысовскій,* О древне-русскомъ церкв. правѣ (Правосл. собесѣдникъ за 1862).—Тукъ М. разгледва отношението на ЗСЛ. къмъ първитѣ руски черковно-уставни грамоти.

87. *Горчаковъ,* О тайнѣ супружества, стр. 152—153.

88. *Неволинъ,* собр. соч. VI. 423, прим. 61.

89. *Никодимъ,* Православное церковное право. (Руския прѣводъ) Спб. Изданіе В. В. Комарова, 1897, стр. 708. — Вж. на стр. 139, 211 б. 11.

90. *Н. С. Суворовъ,* Слѣды западно-католическаго церковнаго права въ памятникахъ древняго русскаго права. Ярославь. 1888.

91. *А. С. Павловъ,* Мнимые слѣды католическаго вліянія въ древнѣйнихъ памятникахъ юго-славянскаго и русскаго права. (Вж. въ Чтенія общества любителей духовнаго просвѣщенія. 1891. ноябрь и декабрь).

92. *Д. Дубенскій,* Взглядъ на узаконенія Константинова или законъ судный людямъ съ критическимъ изданіемъ текста въ „Памятники древняго русскаго права",—въ Руск. Достопамятности. 1843. II.

93. *Bogisic,* Pisani zakoni na slovenskom jugu, Zagreb, 1872, I, 14—17.

94. *Копитаръ,* Darstellung der Russischen Kormczaia Kniga. 1823. Тая статия е печатана въ Wiener yahrbücher der Literatur. B. XXIII. S. 256. Тукъ е вмѣстена статия за гръцката кърмчая и Прохирона.

95. *R. Hube,* O znaczeniu prawa rzymskiego i rzimsko-byzantynskiego и narodov slowianskich 1868. — Тази доста важна за славянско-византийското право брошура е прѣведена на френски: Droit romain et greco-byzantin chez les peuples slaves. 1880. Тя е прѣведена още на нѣмски въ извлечение въ Heidelberger Jahrbüch. f. Literatur. 1869; — на хърватски: O znaceniu prava rimskoga i rimsko-byzantinskoga kod slavianskich narodah., prev. I. Miskatovic 1869. — Рец. въ хърватското юридич. списание: Pravnik, VII; — сжщо въ Rad. Iugosl. Ac. 1869. VI. (отъ Д-ръ Богишича).

V.

По историята на славянското право*).

96. *W. A. Maciejowski,* Historya prawodawstw slawianskich. Първото издание било въ 4 т. 1832—1835. Ново изд. 1856—1858 е въ 6 тома.

Трудътъ на Мацѣовски е първи опитъ на слав. сравн. право; той е прѣведенъ на нѣмски още въ 1835 г. Slavische Rechtsgeschichte. Stuttgard und Leipzig.

На руски се появиха извлечения въ прѣводъ печатани въ „Телескопъ", 1835. № 3 и 4; въ Чтенія въ Моск. общ. на ист. и древн. 1858, I; 1860, III.

Отъ сжщия: Pametniki odzėejach, pismiennictwie i prawodawstwie Slowian az do wieku XIV. Двѣ части. Петербургъ. 1839.

97. *Фр. Палацки,* Pravo staroslavanske a neb srovnani zakonuv cara Srpskaho Stef. Dusana ccm. 1837.—По руски прѣведено: „Сравненіе законовъ царя Стефана сербскаго съ древнѣйшими постановленіями чеховъ и руссовъ". Тоя руски прѣводъ на статията, първи

---

*) Ние не привеждаме тукъ специалнитѣ трудове и монографии на славиститѣ-правници Балцеръ, Кадлецъ, Ханелъ, Пейскеръ, Слоб. Ивановичь и др.

пжть печатана по чешки, се е появилъ въ Чтенія Общ. Ист. и Древн. Рос. за 1845—1846 г. — По сърбски тая ст. е печатана въ „Гласник Српск. Кн. Др.“ отъ Я. Шафарика.

98. H. Iriček, Slovanské právo v Čechah à na Moravě. Praha. 1863. (Нѣмския прѣводъ: Das Recht in Boehmen und Mähren. Prag. 1865).

99. *Отъ сжщия*, О древнемъ славянскомъ правѣ, сравнително съ греко-римскимъ и германскимъ, печ. най-напрѣдъ въ сборника „Rozprawy z oboza historie cet. ve Vedni. 1850. подъ насловъ: Srovnalost stareho práva slovanskeho ze starym právem hellenskym i rimskym a germanskym.

100. *Котляревскій*, Древности права балтійскихъ славянъ. 1874.

101. *Balzer*, Osw., Historya porównawcza praw słowiańskich. Lwow. 1900. Tom. I.

102. *И. Собъстіанскій*, Ученіе о національныхъ особенностяхъ характера и юридическаго быта, древнихъ славянъ. Харьковъ. 1882 г.

103. *Th. Z'gel*, Lectures on slavonic law. 1902. (По англ. Лекции по славянското право). Тѣзи лекции по славянското право сж четени отъ професоръ Зигелъ въ Оксфордъ (Англия). За тѣхъ вижъ бѣлѣжката 43 тукъ на стр. 48.

VI.

Законодателни сборници.

104. *Отъ сжщия*, Svod zakonuv slovanskych. (Сводъ законовъ славянскихъ). V Praze, 1880.—Тукъ се съдържа единъ кратъкъ прѣгледъ на старитѣ славянски правди и закони и сж печатани текстоветѣ на главнитѣ отъ тѣхъ.

105. *Новаковиђ*, Законик Цар Стефана Душана, Б. 1870. Ново изд. 1899.

106. *Ѳ. Ѳ. Зигель*, Законникъ Стефана Душана, 1872.

107. *Т. Флоринскій*, Памятники законодательной дѣятельности Стефана Душана, К. 1888.

108. *Ѳ. И. Леонтовичь*, Древнее хорвато-далматинское законодательсто (Записки Новор. унив. 1868, 1.—Отд. книга е излѣзла сжщо въ 1868).

109. *Утинъ и Лазаревскій*. Собраніе важнѣйшихъ памятниковъ по исторіи древняго русскаго права. Спб. 1859.

110. *М. Владимирскій-Будановъ*. Христоматія по исторіи русскаго права. Три части. Има нѣколко издания.

111. *Kukulievic, Ir.* Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae Въ *три* дѣла: I. Привелегии и свободи. II. Съборни закони и наредби. III. Кралски повели. 1801.

112. *Hermenegild Jirecek*, Codex iuris bohemici. Praha. 1867.

113. *Bandtkie J. V.* Jus polonicum. Warczawa 1831.

114. *Dzyalynski, A. S.* — Sbior praw litewskih od r. 1383 do r. 1529. Poznan. 1841.

115. *Czacki*. O prawah polskih i litewskich. 2 изд. въ Берлинъ 1844.

116. *Hełcel* A. I. Starodavne prawa polskiego pomniki. Krakov. 1856. Наградено отъ Краковската академия на наукитѣ.

117. Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium. Издание на загребската югосл. академия. До сега сж излѣзли осемь книги, отъ които особно сж важни I. II. III. и IV. Въ четвъртата книга сж печатани винодолский, полицкий и други законици.

118. Monumenta Serbica отъ Миклошича.

VII.

По историята на българското право.

Тукъ трѣбва да се поменатъ най-напрѣдъ съчиненията по българската история на Юрия Венелина, Иречка, Дринова, Гильфердинга, В. Макушева, Е. Голубинскій, М. Соколова, Ѳ. Успенскій, К. Радченко, А. Пыпинъ, Т. Флоринскій.

Отъ трудоветѣ на нашитѣ млади трѣбва да се поменатъ тия на: Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ, Д-ръ Милетичъ, Д-ръ А. Теодоровъ, В. Златарски.

119. *П. В. Оджаковъ,* История на българското право. Ч. Обща. Кн. I. Видинъ. 1894. Ч. II. Книга първа. Русе, 1893.

120. *Отъ сжщия,* Обичайно наслѣдственно право. Р. 1885.

121. *Родопски,* нѣщо върху стародавното българско законодателство. Статия въ сПС. 17. 262.

122. *Г. Занетовъ,* Българското население въ срѣднитѣ вѣкове. Истор. юрид. скици. Русе 1902. — Върху тъзи книга виж. критиката отъ С. С. Бобчевъ въ сПС. 1902 г. София.

123. *Т. Зигель,* Лекции по славянското право за България (статия прѣведена отъ *М. П.* въ Юрид. Прѣгледъ, 1903 г. кн. 7 съ прѣдговоръ отъ С. С. Бобчевъ).

124. *Д-ръ В. Балджиевъ,* Историческото развитие на нашето право. Въ. сп. Мисъль, II г. — Сжщиятъ е внесълъ нѣкои важни историческо-юридически бѣлѣжки въ хубавата си „Студия върху нашето персон. съпружественно право“ МСб. кн. IV. V. VII. VIII. и X.

VIII.

Ржководства и учебници.

Едно поменаване на по-главнитѣ ржководства и учебници по ист. на всеобщото, но руското и др. права е необходимо, защото тѣ съдържатъ цѣнни бѣлѣжки по източницитѣ, нѣкои близки и за българското право:

По общата история на правото.

125. *Charles Compte,* Traité de législation. 1827, 4 тома. Недовършенъ трудъ.

126. *Pastoret,* Histoire de législation 1817—1837. Излѣзли сж 11 тома по историята на правото у древ нитѣ народи.

127. *Laurent,* Histoire du droit des gens et des relations internationales. 1850—1870. Томове 18. Най-важенъ приносъ въ историко-правната литература.

128. *Ханри Менъ,* Ancient law. 1861. (По руски: „Древнее право,“ Спб. 1873. Прѣвела Бѣлозарска).

129. *Отъ сжщия.* „Древній законъ и обычай.“ Изслѣдованія по исторіи древняго права. Переводъ съ английскаго Алммона и В. Дерюжинскаго подъ редакціей Максима Ковалевскаго. М. 1884.

130. *Отъ сжщия.* Деревенскія общины на востокѣ и западѣ. Руски прѣводъ. Спб. 1874.

131. *Arnold,* Cultur und Rechtsleben, 1865—1868. Уводъ къмъ историята на герм. право.

132. *Неволинъ,* Энциклопедія законовѣденія. 1839. Особно втория томъ.

133. *М. Капустинъ,* Исторія права, ч. I. Яр. 1872. Несвършенъ трудъ.

134. *Charles Letourneau,* L'évolution juridique dans les diverses races. Paris. 1891.

135. *М. Ковалевскій,* Первобытное право. 2 тома. I. Родъ, II. Семья. 1886—1887.

136. *Отъ сжщия,* Соврем. обичай и древній законъ. См. 1886.

По руското право:

137. *Ѳ. И. Леонтовичъ,* Исторія русскаго права. Введеніе. 1869.

138. *Отъ сжщия,* Ист. р. пр. Унив. курсъ. Вып. I. Введеніе. 1892.

139. *Отъ сжщия,* Исторія рускаго право. Вып. I. Литература ист. русскаго права. Варшава, 1002. Това съчинение е замислено въ голѣми размѣри.

140. *М. М. Михайловъ,* Ист. р. права, 1872.

141. *Н. П. Загоскинъ,* Исторія права русскаго народа. Лекціи и изслѣдованія. Т. I. Введеніе I. Наука исторіи рускаго права. II. Формація народа и государства.

Авторътъ разчитва да искара цѣлата история на 12 тома, отъ които вторията ще обема обзоръ на източницитѣ и паметницитѣ на правото въ най-ранния периодъ на руското държавно строение.

142. *В. И. Сергѣевичъ,* Лекціи и изслѣдованія по ист. р. права, 1883. Другитѣ издания отъ 1886—1887, 1889—1890, 1894, 1899.

143. *Отъ сжщия,* Русскія юридическія древности. Три тома.

144. *М. Ф. Владимирск й-Будановъ,* Обзоръ исторіи рускаго права. 1886. Второ изд. 1888, 3 изд. 1900.

145. *А. А. Филиповъ,* Лекціи по ист. р. правата 1890—1891.

146. *П. Н. Мрочекъ-Дроздовск й,* Ист. русскаго права, 1894.

147. *В. Н. Латкинъ,* Учебникъ исторіи русскаго права пер. имперіи. (XVIII—XIX ст.) 1899.

148. *С. М. Шпилевскій,* Исторія госуд. россійскаго Карамзина въ отношеніи къ исторіи рускаго права. (Уч. З. Каз. Ун. 1867; — отд. 1867).

150. *Θ. О. Зигель,* Современное значеніе исторіи права. (Варш. Ун. Изд. 1882, № 6).

151. *Отъ сѫщия,* Исторія права (Юрид. Вѣстникъ, 1884 г. т. 16 и 17;—1886, т. 22 и 23).

152. *Чеботеревскій,* Изслѣдованія по исторіи права. 1894.

По историята на римското право.

153. *Savigny,* Gesch. des röm. Rechts im Mittelalter.

154. *R. von Ihering,* Geist des römischen Rechts. 3 тома. 1852—1863.—На русски: Духъ римскаго права на различныхъ ступеняхъ его развитія. Спб. 1875. На френски прѣводъ отъ Meulenaire, 4 тома, 1877—1878.

155. *Baron,* Geschichte d. r. Rechts. 1884.

156. *Bruns,* Gesch. und Quellen d. r. R. (въ Холценд. Енцикл. 1889 г. томъ I, стр. 97—183).

157. *Karlowa,* Röm. Rechtsg. Rechtsquellen. 1885.

158. *Mispoulet,* Les institutions politiques des Romains. 2 т. 1882—1883.

159. *Ortolan,* Hist. de la lég. romaine 3 т. 1827. (Ново изд. 1883),

160. *Cuq,* Les institutions juridiques des Romains. 3 т. P. 1891.

161. *Padeletti,* Storia del diritto romano: 1880—1885 (Руски прѣводъ. Одеса. 1884).

162. *Zerini,* Storia delle fonti del d. romano. 1885

163. *Муромцевъ,* Гражданское право древняго Рима, 1883.

164. *Carle,* Le origini del diritto publico e privato di Roma. 1888.

165. *Cogliolo,* Manuale delle fonti del diritto romano. 2 т. 1886.

166. *Krüger,* Geschichte der Quellen und Litteratur des römischen Rechts. 1888. (Френски прѣводъ отъ Brissaut, 1893).

По историята на францускoто право;

167. *Laferrière.* Histoire du droit français. 6 т. 1852—1858.

168. *Viollet,* Précis de l'hist. du dr. français. 1884.

169. *Giraud,* Essai sur l'histore du droit français au moyen âge.

170. *Esmein,* Cours élémentaire de l'hist. du droit français. Deux. éd. P. 1895. Много съкратено, но пригодно за изучване на старото френско право рѫководство.

171. *Dareste,* Etudes d'histoire de droit. P. 1889.

172. *Отъ сѫщия,* Nouvelles études d'hist. de dr. P. 1902.

Въ тѣзи свои двѣ съчинения Дарестъ печата нѣколко свои лекции и студии по грѫцкото, римското, германското и славянското, права. Въ „Новитѣ си студии“ той поменава и за българското право до колкото то му е познато отъ изслѣдванията на Богишича въ съкращението на френски отъ Демелича.

173. Brissaud, Manuel d'histoire du droit français, Paris 1900.

174. Gavet, Sources de l'histoire des institutions et du droit francais 1899.

175. Gautier, A. Précis de l'histoire du droit français 3-e éd. Paris 1886.

176. Glasson, Histoire du droit et des institutions de la France, 8 vol. Paris 1887—1903.

По историята на германското право:

177. *Eickorn,* Deutsche Staats und Rechtsgeschichte. 4 тома. 5 изд. 1843—1844.

178. *Stobbe,* Gesch. der deutschen Rechtesquellen.

179. *Philipps,* D. Reichs und Rechtsgesch. 4 изд. 1859.

180. *Brunner,* D. Rechtsgeschichte, печатана въ Холцендорф. Енциклопедия за държовѣдѣнието.

181. *Schulte* (френския прѣводъ): Hist. du droit et des institutions de l' Allemagne. Прѣведена отъ M. Fouruier съ едно прѣдисловие отъ Гласо на Парижъ. 1882 г.

182. Schröder, R. Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, 4. Aufl. 1902.

183. Siegel, H. Deutsche Rechtsgeschichte, 3. Aufl. 1895.

184. *Mohl,* Gesch. u Liter. der Staatswiss.

По историята на английското право:

Освѣнъ поменатия Филипсовъ трудъ и Гнайстовата: История на англ. учреждения, струва да се поменатъ:

185. Pollock and Mailand, History of English Law, before the Reign of Edward I, 2-nd edth, 2 vols. 1893.

186. *Reewes,* History of the English law.

По историята на италианското право:

187. *Albini,* Storia della legislatione in Italia. 1856.

188. *Sclopis,* Histoire de la législation italienne. 2 vol. Paris. 1862.

189. Antonio Pertile, Storia del Diritto italiano dalla caduta dell' Impero romano alla Codificazione, 6 vol. Torino 1888 Сега се печата ново издание.

190. Giuseppe Salvioli, Manuale di storia del Diritto italiano dalle invasioni germaniche ai nostri giorni. 4-a ediz. Torino 1903.

192. Francesco Pepere, Storia del Diritto (Parte I, diritto dell' Oriente. Parte II, diritto della Grecia) 2 vol. 1883.

193. Schupfer, Francesco, Manuale di Storia del Diritto italiano. Le fonti, leggi e scienza, 2-a ediz. 1895.

Старобългарски хрисовули.

Текстове

194. *Památky drevního pisemnistvi jihoslovanüv.* Sebral a vydal *Pavel Josif Safarik.* Изборъ Югославянскыхъ достопамятностей. V Praze.

1851.—Има и vidani druhé dopiky z pozustalosti Safarikovy Rozmozené upravil Josef Jireček. 1873. Тукъ сж вмѣстени отъ познатитѣ само петь хрисовули, а именно: 1) Дубровнишкиятъ Асѣновъ; 2) Вирпинскиятъ отъ Константинъ Тиха; 3) Орѣховскиятъ отъ Иоанна Асѣня (?), погрѣшка вмѣсто Иоана Александра; 4) Шишмановиятъ на Витошкия мънастиръ и 5) сжщо неговиятъ на Рилския мънастиръ. Тукъ е печатана и договорната грамота на Дубровникъ съ Асѣня II.

195. *Monumenta Serbica* отъ Миклошича. Въ нея е вмѣстенъ само Асѣновиятъ хрисовулъ на Дубровникъ и договорътъ му съ сжщия.

196. *И. Срезневскій*. Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ. LXXXI—XCXX томъ Сборникъ отдѣленія языка и словесности имп. Академіи наукъ, № 4. Спб. 1879. Тукъ сж напечатани въ първия отдѣлъ подъ заглавие: „Болгарскія грамоты и другія записи“ (стр. 1—40) сжщитѣ хрисовули, които има въ Pamatky, освѣнъ Витошкия или Драгалевския, а има повече: „Грамота Александра царя Болгарскаго Зографскому Монастирю (1342).“

197. *В. Априловъ*. Болгарскія грамоты, собранныя, переведенныя на русскій языкъ и объясненыя.—Издани въ пользу Габровскаго училища. Одесса. 1849 год. Тукъ сж напечатани два хрисовули: 1) на царь Іоанна Калиманъ Асѣнь (?), даденъ на Зографския мънастиръ и 2) на царь Иоана Шишманъ, даденъ на Рилския мънастиръ.

198. *Ю. Венелинъ*, Влахоболгарск'я грамоты, Одесса 1835.

199. *С. Н. Палаузовъ*, върху хрисовула на Асѣня II даденъ на Дубровникъ. Извѣстія на русск. ак. 1855. Л. 33, стр. 109—112.

200. *Г. С. Раковски*, Нѣколко рѣчи о царю Асѣнѣ. Бѣлградъ. 1873.

201. *Г. А. Ильинскій*, Грамота царя Іоанна Асѣня II. Въ „Извѣстія Рускаго Археологическаго института“ въ Константинополѣ. Т. VII, вып. I, Софія, 1901 (25—39 стр.) Издание съ палеографически и исторически бѣлѣжки.

202. Грамота на царь Иванъ Александръ (1348 г.), снета отъ текста, найденъ въ Хилендарския монастиръ отъ В. Кжнчовъ. Снелъ отъ тенста К. Звънчаровъ. Литогр. Л. х. Павловъ и С-іе София. Това издание е върху единъ летящъ листъ и има значение, че дава едно понятие за формата на старитѣ хрисовули.

203. *Агура и д-ръ Милетичъ*. Нови влахо-български грамоти отъ Брашовъ, МСб. XIII.

204. Хрисовулътъ на царя Іоанъ Шишманъ (1378 г. 21 септем.) Издаденъ отъ д-ръ Л. Милетичъ. Въ „*Библиотека*“ Прил. на „Църковенъ Вѣстникъ,“ кн. кн. IV, V и VI наедно, година втора. София, 1902 год. Стр. 117—123.

II. Книги, статии и пр. за старо-българскитѣ хрисовули или въ които се тѣ засѣгатъ.

205. *Б. Цоневъ*, Ржкописната сбирка на Рилския мънастиръ, (статия въ Български Прѣгледъ IV. кн. 101).

206. *П. А. Сырку,* Археологическія замѣтки о Болгаріи, напечатани въ Записки Импер. Русскаго Археолог. Общества т. II. Нова серия, (127—129). — Тукъ се поменава: 1) За хрисовула на Иоана Александра 1348 г., издадена въ Сергевицъ; 2) За други двѣ молдавски ґрамоти, съставени върху основа на хрисовула на послѣдния български търновски царь Шишмана.

207. *В. В. Качановскій,* Вѣстникъ Славянства, кн. Ш. стр. 108—117, гдѣто е печатанъ и хрисовула на Хилендар мънастиръ.

208. *В. Ястребовъ,* Критическа статия въ ЖМНП. отъ 1902, юний 401—405. Въ тази си бѣлѣжка г. Ястребовъ разгледва статията на г. Ильински.

209. *Григоровичь.* Очеркъ путешествія по Европ. Турціи. Първото казанско издание 1848, 2-то Моск. 1877.

210. *Иречекъ.* Исторія болгаръ. Од. изд. стр. 485.

211. *С. С. Бобчевъ,* Три новоиздадени познати български хрисовули. Критическа бѣлѣжка въ ПС. LXIII. София, 1902. Има и отд. отпечатъци. Въ тази бѣлѣжка сѫ разгледани горѣспоменатитѣ три издания на хрисовула тукъ № № 202, 203 и 207.

Изложенитѣ до тукъ „литература и пособия“ никакъ не изчерпватъ библиографията по историята на старобългарското право. Цѣлъ редъ монографии, юридически, историко-юридически и историко-археологачески не сѫ посочени, 1) защото тѣ засѣгатъ специални материи по прѣдмета; 2) защото съставительтъ на тоя сборникъ на старитѣ български паметници готви една подробна библиография по историята на старото българско право. Тази библиография ще бѫде една отъ първитѣ части на готвения отъ него трудъ по историята на българското право. Въ този сборникъ се е гледало да се дадатъ посочвания поне на онѣзи трудове и пособия, които сѫ най-необходими за общото и елементарното запознаване съ външната история на старобългарското право, а главно съ онѣзи източници, отъ които образци сѫ дадени въ първата часть, а ще се додатъ и въ слѣднитѣ части на тоя трудъ. При нѣмането на никакво друго помагало, което би давало какви годѣ посочвания на литературата по нашия прѣдметъ, и единъ като тоя късъ показалецъ не е излишенъ*).

---

*) Подробенъ показалецъ на литературата както журнална (въ списанията) така и на книгитѣ по българското право, желающитѣ ще намѣрятъ у *С. С. Бобчевъ.* Юбилеенъ споменъ за десетгодишнината на „Юридически Прѣгледъ,“ 1893—1902. Изданенъ въ София 1902 г.

ТЕКСТОВЕ НА ПАМЕТНИЦИТѢ.

I.

Изъ „Кърмчаята.“

I. Законъ соудный людьмъ (кратка редакция).

II. Законъ соудный людьмъ (обширната редакция).

III. Еклогата на Лъва Исаврянина и Константина Копронима.

I.

Законъ соудный людьмъ[1]).

ꙁ. Преже всакоѥ правды достойно ѥсть о божии правдѣ глаголати, тѣмьже сватыи Костантинъ[2]), първый законъ выписавъ, преда тако глаголѩ: ѩко всако село в немьже требы бываютъ или присагы поганьскы[3]), да ѡтдаютьса въ божии храмъ съ всѣмь имѣниѥмь. ѥлико имоуть господата (гⷭ҇тⷶ) [4]) в томъ селѣ и творить[5]) требы и присагы, да продаѥтьса съ всѣмь имѣниѥмь своимь[6]), а цѣна ихъ дастьса нищимъ.

---

[1]) Печатаме текста по ръкописната Кърмчая въ Румянцовския музей № 230 съ пунктуация и малки поправки по Срезневски: Обозрѣніе древн. сп. р. к. Срезневски печата ЗСЛ. на Варсонофиевската Кърмчая на Чудова мънастиръ № 4 съ варианта по новогородската Кърмчая 1280 г. „Законъ соудный людьмъ" може да се прѣведе на сегашенъ български езикъ съ думитѣ *Сѫдебенъ законъ за миряннитѣ* (гражданитѣ). При печатането не сѫ запазени нѣкои палеографически и езиковни особености на текста, а титлитѣ сѫ развързани, като се е имало прѣдъ видъ, че това издание нѣма филологическа задача.

[2]) Въ Кърмчаята, руско печатно издание, тоя законъ носи заглавие *Законъ соудный людемъ царя Константина великаго.* Тукъ прибавката „царя константина великаго" никакъ не ще каже, че той принадлежи на тоя царь. Това е една прибавка, подобни на които се срѣщатъ и въ други законодателни паметници, за да имъ се придаде извѣстно авторитетно произхождение. Името на Константинъ Велики е тѣсно свързано не само съ въвеждане християнството, но и на разни християнски закони. Дору въ нѣкои наши народни пѣсни се поменава за това (Памятники болгарскаго народнаго творчества. Вып. I. Собралъ Владимiръ Качановскiй. Спб 1882 г., стр 598. — Вж. пѣсень № 2. Обрѣтеніе креста Господня). — Въ новгородската Кърмчая подиръ думитѣ ЗСЛ. съ новъ почеркъ е приписано „правило царя Константина." За названието „Царя Константина" вж. у Розенкампфа, Об. първо изд. стр. 134—135.

[3]) *Требы* — служби. Присягы—поганьски—буквално клетви погански. Думата е за онѣзи езически служби и заклинания, които сѫ били въ употрѣбление у езичницитѣ и които е прѣслѣдвало християнството.

Още Константинъ Багрянородни въ съчинението си „За управлението на държавата" (De administrando imperio, стр. 29 и 56) забѣлѣзва, че у славянитѣ думата *погани* означава некръстенитѣ селски обиватели. У насъ и до сега *поганецъ*, *поганска вѣра* се казва съ прѣзрѣние за нѣкоя нечиста, нехристиянска вѣра. Сѫщото значи *поганый* у рускитѣ селяни и чухонцитѣ въ Естляндия. Вж. Баронъ Розенкампфъ, Об., текстъ 135—141 и Прим. 126 стр. 130—131. — Розенкампфъ тълкува: пагани и погани отъ in pagis—живущи въ села. pagens — е селище, дворище, отъ тамъ, споредъ сѫщия Р., и руското *погостъ*, вервьта на Р. Правда. Розенкампфъ, с. м.

[4]) *Господа—та.* Ние разкриваме съ господа титлата гⷭ҇ тⷶ, а прѣвеждаме съ господари. Въ печатната Кърмчая: и елико имоутъ боготыхъ въ томъ селѣ.

[5]) *И творить*—въ новгор. К. е: и творятъ.

[6]) *Да продаіеться*—въ печ. Кърмчая е: да продадоутся.

Ꙁ҃. Въ всѧкоу пьрю, и клеветоу, и шьпты[7]) достоитъ[8]) кназю и соудии не послоушати безъ свидѣтель многъ, но глаголати къ соупьрникомъ[9]), и клеветьникомъ, и шьпотникомъ: аще не притъкнете[10]) послоусѣхъ, ꙗкоже и законъ божии велитъ, приꙗти тоуже казнь чайте[11]). Божий законъ тако велитъ. Да иже сего не хранитъ, проклатъ да боудетъ.

3-а. О послоусѣхъ.[12]) Надъ всѣми же сими достоитъ на всѧкои при кназю и соудии, съ всацѣмь испытаніѥмь тьрпѣниѥмь[13]) испытаниѥ творити и не бес послух[14]) осоужати[15]), нъ искати послоухъ истиньнъ, боꙗщихъсѧ Бога, нарочитъ и не имоущъ[16]) вражды никоѥѩже, ни лоукавьства, ни мързости, ни тажѣ, ни прѣ[17]), на него же глаголють, нъ страха божиꙗ ради и правды ѥго. Число же послоухъ да бываіетъ ѥдинадесатe[18]); а лише сего рока и въ малыхъ прѣ ѿт ꙁ҃ до г҃, а

---

[7]) Думитѣ: пьря, клевета и шьпта сѫ употрѣбени въ смисълъ сѫдопроизводственъ. *Пьря* — прѣпирня, свада—тѫжба, (Ср. Псалми, 9, 5, 23, 34), *клевета* —оплакване, обвинения; *шьпта* — пришушване, ковладене. Клеветѫ—първоначално е означавало обвинявамъ. И отсетнѣ е добило сърѣменното си значение поради много пѫти неосновнитѣ, дори недобросъвѣстни обвинения, които почнали да се наричатъ клевети. Думата шьпта—шепта е по̀-старото ковладене, обаждане, донасяне.

[8]) *Достоитъ* — достойно е, струва, пада се.

[9]) *Соупьрники* — сваденитѣ, противнитѣ страни; шьпотники—обаждачитѣ. Ср. бѣлѣжка 7.

[10]) *Аще не притъкнете* — ако не прѣдставите.

[11]) *Чайте* — очаквайте.

[12]) Тази условно обозначена съ 3-а глава въ нашата Румянцовска Кърмчая е поставена между 7 и 8 глави. Ние я прѣмѣстяме тукъ, въ началото като процесуална, и друго, защото тя е така въ Варсон кърмчая. Въ „Софийския Временникъ," тя е слѣдъ девета статия. Въ рѫкописната кърмчая №№ 231 въ Рум. Муз. статията за „послуситѣ" се счита 3-а, а „о пълонѣ" е поставена четвърта. (Вж. Востоковъ, Опис., стр. 188). Споредъ Розенкампфа тази статия за сѫдиитѣ и свидѣтелитѣ трѣбва да е извлѣчена изъ Правилата на Св. Василия Велики, а сѫщо и отъ втората книга на Апостолскитѣ заповѣди, които прѣдписватъ на сѫдиитѣ да рѣшаватъ дѣлата по истинска справедливость и на основание показанията на вѣрни свидѣтели. Розенкампфъ, Об. 141.

[13]) Въ Варсонофиевската и печ. Кърм. се чете испытаніемъ и терпѣніемъ.

[14]) *Послоухъ*, мн. послоуси—свидѣтели. Въ най-старо врѣме послухитѣ сѫ били не свидѣтели, а заклетници или съзаклетници, които сѫ клели за честностьта на лицето, което било обвинявано. Свидѣтелитѣ сѫ произлѣзли отъ заклетницитѣ (conjuratores, cojureurs, очистници). Въ стария езикъ вѣроятно послухитѣ сѫ били тѣзи заклетници; но тукъ е употрѣбена думата послухъ вмѣсто свидѣтель.

[15]) Въ Варсон. к. — ѡсужати, въ печатната — осоуждати.

[16]) Въ печ. Корм. — нарочитыхъ и не имоущихъ вражды.

[17]) Въ Варсон. К. — ни тяжи, ни при. Сѫщо е и въ печ. Кърмчая.

[18]) Въ печ. Кърм. е казано: число же послоухъ да бываетъ ai҃, а лише сега числа въ малои при отъ седми, до трехъ, а менѣе сего числа въ малой менишеи при не прiмати.—Въ Варс. к. и тоя текстъ се чете така: число же послухъ да бываютъ iединъ на десяте; а лише сего рокà и въ малыѣ прѣ отъ 7 до трии, а на мне сего рока.—Отъ това постановление слѣдва, че споредъ прѣпирнитѣ сѫ допускали повече или по-малко свидѣтели. Броятъ единадесеть

ная менѣ сего рока[19]); власть же имать на него же глаголють соудии залагати и глаголати послоухомъ ли присагу[20]), ли продажю[21]), ли та же казнь. Аще ли въ коя времѧ обращються лжюще, не достоить же ни въ юдину прю приимати послоухъ, иже боудоуть къгда обличени лжуще и престоупающе законъ Божии, или житие скотескоие имоуще, или же о себе непобѣдимы на присагѣ отимуться[22]).

г҃. О полонѣ[23]). Исходя к соупостатомъ на брань, подобаютъ хранитсѧ ѡтъ всѣхъ непріазниныхъ словесъ и вещии, къ Богу мысль свою имѣти и молитву творити[24]) и съ свѣти творити брань: помощь бо даютсѧ ѡтъ Бога съ срдцьмъ свѣтивъмъ[25]). Не въ премногу бо силу побѣда брани, но отъ Бога крѣпость, та же Богу дающю побѣдоу; о шестую часть достоитъ взимати князю, а прочее все число взимати всемъ людемъ[26]), въ равную часть раздѣлити великаго и малаго; довлѣетъ бо жюпаномъ часть кнѧжа, а прибытъкъ оброкоу людьскому имъ[27]). Аще ли обращутсѧ етери отъ тѣхъ дързновше или къмети или про-

---

свидѣтели не се срѣща въ източника, отъ дѣто прѣимуществено се е ползувалъ съставительтъ на ЗСЛ. Той ще е заетъ, вѣроятно, изъ обичайното право или други наредби, които сѫ постановявали тоя брой за така нареченитѣ заклетници (conjuratores, cojureurs), отъ които по-късно сѫ произлѣзли свидѣтелитѣ.

[19]) Т. е. или присягу.

[20]) Въ обширната ред. гласи: Власть же иматъ на судѣ, на него же то глаголютъ, судии залагати и глаголати послухомъ, да обладаетъ послухи, или присягу, ли продажю. Полное собр. р. л. VI. приб. 72.

[21]) Непобѣдимы—*въ обширната редакция у Строева е* „невѣдимы нашею на прю отъемлются“. *Въ Рус. Достопр.* (II. 135) *изглежда е най-правилно това мѣсто, ако и съкратено!* Недостоитъ же потомъ не въ едину прю тѣхъ слухъ (чети: послухъ) приимати, иже когда облицаються лжюще, преступающе законъ божій, или житье имѣюще скотьско, или же о себѣ небдими, на прю отъмлющеся.—Г-нъ Данаиловъ казва за тая фраза: „смисълътъ ѝ не можахме да разберемъ, нито по кратката, нито по широката редакция“. (Единъ паметникъ 44). Ние си позволихме да прѣведемъ така: „или които сѫ невѣщи въ разправата, изключватъ се“. Ср. С. С. Бобчевъ: Критика въ сПС LXII.

[22]) Пълниятъ текстъ у първоизточника на тази статия у Леунклавия Jus G. R., t. II, 133. Розенкампфъ привежда тази статия първоизточникъ (60 кн. на Василикитѣ), като го придружава и съ други за едно сравнително изучване. Статията трѣбва да се сличи и изучи споредъ 40 грань (титулъ) на Градския законъ, съ който текстъ е съгласенъ и тоя у Арменопуло (кн. II § 6 съ звѣздица). Тя има своя подобна въ Еклогата, т. 16, гл. I, а въ Екл. по печ. кърмчая, Зач. 14. I.

[23]) *Въ общ. ред.* доставено и обѣмы къ святымѣ его.

[24]) *Въ общ. ред.* помощь бо отъ Бога даеться въ сердцѣхъ съвѣты творящимъ.

[25]) Въ закона царя Льва Мудраго (Еклогата) по рязанския перг. списъкъ има и, т. е. и въ равную честь и пр.

[26]) *Въ общ. ред.*: а прибитокъ людемъ.

[27]) Въ общ. ред. тоя параграфъ е изказанъ въ тази съкратена форма: иже обрѣтаются на брани да бываетъ часть; и иже остають на стану да бываетъ.

стыхъ людии, подвиги и храборьство сдѣавше, обрѣтаіаися кназь или воѥвода в то врема ѿтъ реченаго оурока кнажа да подаѥть, ѩко и лѣпо, да подъѥмлєтъ ихъ по части, ѥже обрѣтающимся на брани бываѥтъ, и часть останоущи имъ настануть[28]). Тако бо и глаголано и писано и предано ѿтъ пророка Давида.

д.[29]) Имѣѩи женоу свою и примѣшнася рабѣ, іавлающиса бещиньници, сию достоить отъ кназа земли тои чресъ землю да въ иноу землю продадатъ[30]); а цѣноу ѥіа дати нищимъ. Тоже блоудашаго по Божию законоу достоить отдалатиса имъ Божиѥмъ рабомъ[31]); въ постъ з҃ лѣтъ: да стоитъ внѣ оудоу божиѩ храма двѣ лѣть во врема литургиѩ, а в҃ лѣтъ влазити въ цьрковь до сватаго євангелиіа, и прочее внѣ стоіати и послоушати литургиіа, дроузѣй же двѣ лѣтъ до Вѣрую въ єдинаго Бога, а з҃ лѣть всю[32]) да стоіати, не възьмати[33]) же, нъ кънчавши з҃ лѣтъ, въ осмоѥ же лѣто всю приимати[34]); достоить же не іасти хлѣбъ ихъ толико и воды седмь лѣтъ.

г.[35]) Блудая чюжю рабоу да[36]) подаеть. л. стълазь господиноу рабѣ, а самъ дастьса въ пость з҃ лѣтѣ іакоже и рекохомъ[37]), ѥда не продастьса. Аще ли нищь ѥсть, противоу своѥмоу имѣнию да дасть господиноу рабы тоѩ[38]), а самь реченоу постоу даетьса.

ѕ. Бладоущююумоу черньцоу по законоу людьскомоу нъсъ ѥмоу оурѣзають, а по цьрковномоу законоу пость єі лѣть да прилагаѥтьса ѥмоу.

з. Иже коуепетрсу[40]) свою поиметъ женоу себѣ, по законоу людьскомоу носъ има обѣма оурѣзають и разлоучать ѩ, а

---

[29]) Тази статия и слѣдната 6 иматъ за свой изт. 16 и 17 зач. на Еклогата и сж сходни още съ ст. 59, 60 отъ 59 тит. (грань) на I радския законъ.

[30]) *Въ обш. ред.* е: достоитъ продати чрѣзъ землю ту въ иную область.

[31]) Въ обшир. ред. думитѣ: *„въ постъ" се предшествуватъ отъ*: да отдаеться . . . въ постъ.

[32]) Въ обш. ред. е: всю литургию стояти.

[33]) Не възъмати вм. не възимете *е поправено въ обш. ред.*, гдѣто е казано: не взимати же отъ священныхъ ничтоже.

[34]) *Въ обшир. ред. е прибавено:* но съ разсужденіемъ.

[35]) Въ обш. ред. тази и прѣдшествующата статия сж изложени наедно.

[36]) Въ обш. ред. е прибавено: да битъ будетъ и дастъ 30 стлязъ рекше златницъ.

[37]) Въ обш. ред. е прибавено и казано така: въ 8-ое же лѣто все приимати съ разсужденіемъ, егда не предасться.

[38]) Въ обш редак. е казано: аще ли нищь есть, то подастъ противъ силѣ своего имѣнія господину рабы, а самъ реченному постоу дасться.

[39]) Въ тази статия въ румянц. списъкъ е изгорено мѣстото, гдѣто се падатъ думитѣ: „по законоу людьскому носъ іемоу урѣзають," които ние възстановяваме по Срезневсковото издание на ЗСЛ. Впрочемъ така също е въ печатната Кърмчая, също и въ обш. редакция на ЗСЛ.

[40]) Въ Румянц. списъкъ се чете: „иже коупти робоу." Тази погрѣшка на прѣписвача е помамила г. Данаилова да разкрива невѣрно текста на статията.

по цьрковномоу законоу разлучати ıа въ пость єі лѣть да даꙗтьсѧ; чинъ же постоу томоу ıєсть сице: є лѣть внѣ стоꙗти, плачюще и послоушающе литургии, а д въ цьркви до свѧтаго ıєвангелиꙗ, а г до Вѣрую въ ıєдинаго Бога, три же до конца, всю ѿ хлѣбѣ и ѿ водѣ, и тако кончавъши оурокъ свои, въ ѕі лѣть все да възмуть[41]). Въ тоуже казнь да внидеть иже свю дьщерь поиметь отъ свѧтаго крщениꙗ и иже съ моужатою[42]) обрѣтаꙗтьсѧ[43]).

И.[44]) Приложиисѧ дѣвици дѣвою, а не въ волю родившеıмъ ю, послѣди же сима очющьшема[45]), аще возлюбить поꙗти ю и всхощета родителѧ ıєи, да бываıєть свадьба; аще ли ıєдиначе[46]) нерачити начнеть, чьстьнъ си богатьствьмь своимь да

и да прѣвежда първитѣ думи: „иже... женоу себѣ така: „Когато нѣкой вземе за жена купената си рабинѧ", Като се поправи текста съ „коуепетру" положението става ясно и се разбира, че се касае за „който вземе за жена своята кума." Това е очевидно и отъ сличаването на текста съ Кърмчаята. Коуепетра или коупетра е кума. У Миклошича, коуепетра, Cognata recte commater, коуепетроу рекше кума. У Дьяченко: коуепетра-кума, въобще родственница. — Въ новгор. сп. е: коупетру свою, сжщо е въ общ. редакция (Полн. С. Л., VI. 71) и въ Кърмчаята;—а въ издадения по Варсонофиевск. к. на чудова манастиръ е „оужи коуіетру." Въ нѣкои списъци е „куму петрі." (П. С. Л. VI. 71).

[41]) Въ Кърм. вмѣсто *„все да возмутъ"* е казано: *да пріобщатся.*

[42]) *Мужатою* въ рум. сп. е отдѣлено така: „моужа тою", обстоятелство-което е дало поводъ за едно не вѣрно разбиране у г. Данаилова, който прѣвежда: „така сжщо се наказва... и всѣкоя, що се сношава съ мжжа на дъщеря си." Между това тука е думата за сношаване съ мжжатница, омжжена жена. У Миклошича (Lexicon palcoslov) моужата ὕπανδρος, полски mezana, viro subdito; у Дьяченко: моужатая—жена, имѣющая мужа; у Герова (Рѣчникъ на български езикъ, Пловдивъ): *мжжатница, мжжевница* жена, която има мжжъ, не вдовица; мжжата, р. замужная.

Телялъ вика, личба личитъ:
Вонка, мома да н' излѣзе,
Ни мома, та ни невѣста,
Ни црьноока вдовица,
Ни па млада мжжевница.

[43]) Послѣдната алинея, която се почва отъ: „Въ туже казнь..." и до края съставлява въ Варсонофиевск. сп. особна глава (девета).

[44]) Тази статия се намѣрва въ Закона Градски, гл. 65 и въ Еклогата гл. 15. Вж. Кърм. II. 116, 133-135; въ Руск. Дост. на Дубенски, II. 153 съкратено е изложена тая статия така: „Приложивыйся дѣвици дѣвою, а не въ волю рожьшимъ ю, послѣди же симъ, очюжьшимъ, аще възьлюбитъ пояти отрокъ, и въсхощета родителя ея, то да будетъ свадба; аще ли единъ ея не рачитъ, то отрокъ дастъ дѣвици за соромъ златицъ 72; аще ли не иматъ, то полъ имѣнія; аще ли нищь естъ, то противу силѣ своей: отъ земли той отженетъ."

[45]) Думата *очющьшема* (рум.), *очищьшема* (варсоноф.), *очютившимъ* (общ. р.), споредъ моето схващане, е техническата дума за „очистване" спогаждане, мирене, което е ставало въ старина съ така нарѣченитѣ „очистници" посрѣдници, conjuratores, душевници, послухи. У Дьяченко: *очищати*—прощатъ, освобождатъ отъ отвѣтствености; *очищение*—примиреніе, умилостивленіе.

[46]) *Іединаче*— изведнъжъ, по единъ начинъ; іедначе—още. *Дьяченко*, 168.

дасть дѣвици за срамъ литроу злата сирѣчь ͠ѕ и ͠к стьлязa[47]); аще ли подобьнъ[48]) ıесть, да дaıеть полъ имѣниıа своıего; аще ли ıесть нищь, да тепетъ ıего судии земли и посылаıетъ отъ своıеıа области. Повиньнъ же ıесть постоу ͠з[49]) лѣтъ, ıакоже писахомъ.

͠ѳ. Приложиися дѣвици дѣвою впоустѣ мѣстѣ и ноудьми[50]) идеже немогый будетъ помогый, да[51]) продасться, а имѣние ıего дасться дѣвици.

͠і. Приложиися въздѣвaщиися[52]) прежевремене ͠к[53]) лѣтъ, да продаıеться съ всѣмь имѣниıемь[54]) своимь, и отдаıеться дѣвици; по цьрковномоу же законоу моужю сотворивый нареченѣй за моужь, вси соуть повиньний постоу ͠з лѣтъ, ıакоже преже моужатицѣ дѣла глаголахомъ.

͠аі. Приложиися дѣвици нареченѣй за моужь[55]), аще и въ волю дѣвици залѣзълъ боудеть, носъ да оурѣжеться ıемоу[56]).

͠ві. Кръвьмѣсящий въ свою кръвь свадьбоу дѣють, да[57]) разлоучаться.

͠гі. Имѣıай двѣ женѣ да ижденеть меньшюю[58]) съ дѣтьми, ıеıа и тепеть[59]), а пость ͠з лѣть.

͠дi.[60]) Въжагаıай чужь лѣсъ и сѣкы дрова отъ него в соугоубиноу[61]) повиньнъ ıесть.

---

[47]) *Стълягъ, стлягъ* — златна монета; отъ това и въ нѣкои списъци е употрѣбена думата—златица, т. е. желтица.

[48]) *Срезневски*, Вж. Словарь.

[49]) У Данаилова е погрѣшно 6 (͠ѕ).

[50]) Въ Кърмчаята тази статия е изложена така: „Насильствовавый дѣвицѣ дѣвою, въ пустѣ мѣстѣ иудимѣ, идѣ же не могій будетъ кто помощи ей, да продасться, а имѣніе ея де дасться дѣвицѣ".

[51]) Въ обшир. р. има и: „да тепутъ отрока того и да продадутъ, а...."

[52]) Въ обш. р. е: 13 лѣтъ.

[53]) Въ о. р. е прибавено: а да біютъ ею.

[54]) Въздѣвaющийся — въздѣвaющейся, вездѣвaющія; въ Кърм. на тази дума отговаря: необрученнѣй. Ср. Кърм. ЗСЛ. 2. Зак. Гр. грань 39. статии 67 — 68.

[55]) Въ обш. р. е прибавено: обрученнѣй мужоу.

[56]) Въ обшир. ред прибавено: и да біютъ его до 100 и 7 ранъ. Въ всички други списъци е: носъ да оурѣжутъ ему и да тепутъ его (ПСРЛ. VI. 73).

[57]) Въ обширната редакция: да біютъ и и разлучатъ ѝ.

[58]) Въ обширната редакция: меньшеца.

[59]) Въ обширната редакция: да тепутъ его твердѣ.

[60]) Струва да се обърне внимание на обстоятелството, че тукъ се подчертава главно материалната поврѣда, като критерий за извършеното дѣяние и се дири само гр. обезщетение било за палежъ на гора, така и за сѣчене дърва отъ нея.

[61]) Въ обш. ред. е: въ сугубу вину повиненъ есть. *Сугубина*—означава придобивка и двойно обезщетение. Дьяченко, вж. думата. Въ старитѣ славянски правни паметници думата сугубина се употрѣбява често и е означавало изобщо обезщетение и двойно обезщетение. Нейдѣ частицата *соу* е махната и е останала думата *губина*, която ще каже именно—пагуба, загуба, *щета*. Сугубина и губена сж се употрѣбявали и една вмѣсто друго за онова, което сега нарича-

еі. Иже за ѥтеры вражды, ли разграбленија дѣлà имѣнија, огнемь вжагаѥть храмы: аще въ градѣ, да огнемь съжагають и, аще ли въ веи ли въ селѣ[62]), мечемъ да оусѣкають и, а по цьрковномоу законоу в пость ѕі лѣть прѣдаѥтьсѧ, іако вражебникъ ѥсть[63]). Аще ли кто стьбьлиѥ или търниѥ хотѧ пожещи на своѥи нивѣ, возъгнѥтить огнь, тъже огнь прошьдъ, вожьжеть чюжю нивоу[64]), ли чюжь виноградъ, достоитъ соудити и испытати, да аще в невѣдѣниѥ или къ младость[65]) възьгнѣтившю огнь се боудеть, бес тъщеты съгорѣвшаго да творитъ[66]). Любо въ вѣтрень день[67]) възгнѣтилъ боудетъ огнь, ли несъхранилъ, рекъ: не проидетъ огнь, ли облѣнивъсѧ, боудетъ или немогълъ[68]); аще ли схранилъ боудетъ все, напрасно же буря нападетъ и сего дѣлà проидеть огнь далече, неосоудиться. Аще ѡтъ тоучи зажагаетьсѧ храмъ чии и пожьжеть ѥтеро что ѡтъ своѥго ѥмоу храма[69]) и проидетъ огнь и прочеѥ пожьжеть окрьстьныхъ своихъ ѥмоу соусѣдъ[70]) храмы, іако внезапоу бывшю пожьженю томоу, не осоужаеться.

ѕі. Никыиже прибѣгающаго въ цьрковъ ноужею[71]), нъ вещь прибѣгый, іавлаѥтъ попови, и виноу ѡтъ него створеноую да приѥмлеть, ѥако оубѣга (ѥ), ѥако да по законоу изищетьсѧ и испытаѥтьсѧ обида ѥго; аще ли кто покоуситьсѧ ноужаии ѡтъ црвве извести прибѣгьшаго, кто либо боуди, да приметъ ρ҃і ранъ, и тъгда, ѥако подабаѥтъ, да испытаѥтьсѧ обида[72]) прибѣгьшемоу.

ме обезщетение, а въ древното слав. законодателство се е наричало *тъщета*. Вж С. С Бобчевъ, Критика върху „Единъ паметникъ," бѣлѣжка 5, стр. 18.

62) Въ общ. ред. е прибавено: или въ селѣ хлѣвы или гумно или иное что волею.

63) Въ общ. ред. тъзи статия отъ началото до тукъ е отдѣлена и носи заглавие: *о враждѣ*.

64) Въ общ. ред. има и: *стогы*.

65) Въ общ. ред вмѣсто: *въ младость* е *въ благодѣть*, истълкувано: въ благодѣтель. ПСРЛ. VI. 73.

66) Завършената тука алинея въ *общ. ред.* е отдѣлена като особна статия съ заглавие: *о зажигании нивы* а слѣдната и послѣдня алинея отъ тази статия носи заглавие: *о запаления*.

67) Въ общ. ред. е казано: Аще любо въ вѣтренъ день или въ нощь вьялица, или огнь той вѣтръ възгнѣтитъ, да не схранилъ будетъ възгнѣтивый огнь рекь и пр.

68) Въ общ. ред., гдѣто въобще тази статия е изложена, много правилно, слѣдва слѣдъ „не могълъ": то наржетъ огнь, да платитъ и да тепутъ его.

69) Въ общ. ред. вмѣсто *храма—рухла*.

70) Въ общ. ред.: съсоуди и храмъ.

71) Въ общ. ред. е прибавено: да не извлачитъ. Въобще тази статия трѣбва да се сравни при изучването си съ съотвѣтната въ общ. редакция, която носи заглавие: Оже прыбѣгатъ въ церковь.

72) Думата обида въ старобълг. право е означавало нарушение, вина въ широкия смисълъ на думата. Нѣкои намѣрватъ между думата *обида* и *обада*

ꙁі. Вещь[73]) имѣяй съ ѥтерымъ и неповѣдаѧ владикамъ, нъ о себе творѧ ли по власти, ли по силѣ, ноудьми належа, аще въистиноу своѥ имѣѧ се сътворитъ, да отпадетъ своѥѧ вещи, и да възвращаѥть ю. Аще ли чюже възметь что, отъ владыки земьли той, да тепетьсѧ, ѩко не въ власть бываѧ, себе бываѧ мѣстьникъ[74]) и тако бываѧ да оустроениѥ творить томоу, ѥже взѧтъ.

иї.[75]) Роди и дѣти, аще на сѧ глаголютъ, ли не имоуть имъ вѣры; ни господини[76]) на господа; рабъ ли, свободникъ ли, да послоухъ бываѥть.

ѳі.[77]) Иже отъ страньнихъ[78]) коупить плѣньника и вьсь строи ѥго, аще имать цѣноу, юже дасть на немъ, давъ на себе, да идеть свободь; аще ли не имать искоупъ его мьзьдьника[79]), дондеже издработаѥтьсѧ юже съвѣща цѣноу нарицающиисѧ мьздѣ ѥмоу на всѧко лѣт ї стьлѧзъ предъ послоухъ и тако кънчавшю ѥму и тако ѿтпоущаѥтьсѧ свободь.

к. Свѣдители слуха да не свѣдительствують, глаголюще, ѩко слышахомъ отъ кого сего дъльжника, или ино свѣдительствующе отъ слуха, аще и жюпани суть, иже свѣдительствують[80]).

кї. Иже ѿтъ ратныхъ ѩвлѧѥся и святую нашю вѣру крестьѩньскоую отвьргоша, възвращающесѧ въ свою землю и градъ. да въ църкъвь продаѥтьсѧ[81]).

общо въ това, че обидата е прѣдмета на обаждането. Тя произлязяла отъ бедя, обадя. Вж. *Дьяченко*, обида.

[73]) *Вещь* означава прѣносно тжжба, свада, дѣло. Вж. *Дьяченко*, думата вещь. По-долу обаче сжщата дума изгледва да е употрѣбена въ буквалната си смисъль.

[74]) *Мѣстникъ* въ обш. редакция—местникъ. Може да се тълкува или като мѣстникъ, т. е. началникъ, властникъ, или като отмьститель, сждия, който, раздава всѣкому що се пада, или мъзденникъ, мездникъ отъ *мьзда*—отплата. Вж. сПС. LXII. стр. 19—Ср у *Востокова* мъзденикъ; у *Дьяченко*—мѣстникъ и местникъ.

[75]) Тази статия заслужва особно и обстоятелствено изучване въ сравнение съ съотвѣтната и статия отъ Еклогата и тая сжщата, както е изложена въ Кърмчаята. Както въ Кърмчаята въ ЗСЛ., така и въ Еклогата редакцията е подруга и отъ нея се разбира, че робътъ не може да бжде свидѣтель, а бива само свободниятъ. Напротивъ отъ нашия списъкъ е ясно, че робъ или свободенъ може да бжде свидѣтель.

[76]) *Господиня* (κυρια) = госпожа, владѣтелка. Вж. *Дьяченко*, 130.

[77]) Въ обширната ред. тази глава е озоглавена „о полону."

[78]) Въ обш. ред. редакция тази дума е *ратнихъ*.

[79]) Въ общ. ред. е местника, нѣкждѣ мьстника.

[80]) Тази статия да се сравни съ съотвѣтната въ обширната редакция, която е озаглавена въ Полное Собраніе лѣтописей (стр. 74) *о послушествѣ*.

[81]) Въ обш. ред. е *да предасться*.

кв҃. Аще кто испросить конь до нарочита мѣста, ли послеть, и ключиться вредити ли оумрети испрошьшю, достоитъ бестщеты да творить господина конѧ[82]).

кг҃. Затвории чюжь скотъ, ли гладъмь оуморь, ли инако како оубивъ, сугоубину да ѡтсоужаетьсѧ[83]).

кд҃. Крадыи на воинѣ, аще ороужие, да тепетьсѧ, аще ли конь, да продаютьсѧ.

ке҃. Крадущему рабу господинъ, аще хощетъ имѣти ити таковаго раба, да бестъщьти створитъ аще ли хощетъ*) имѣти того раба, сего да ѡтдасть въ работоу окраданемоу.

кѕ҃. Иже чюжему стаду ꙗкоже загонениꙗ творить, въ първое се створь, да тепеться, второіе же земли посылаетьсѧ третиꙗ же да продаютьсѧ, нъ ꙗлико възвратить все, ꙗлико боудеть загналь.

кз҃. Иже мьртвыꙗ въ гробѣ съвлачить, да продаютьсѧ[84]).

ки҃. Влазѧи въ олтарь въ день ли въ нощь и ютеро отъ свѧтыхъ съсоудъ ли пъртъ, ли всѧкоіа вещи возметь, да продаетсѧ; а еже внѣ оуду олтарѧ отъ църкве възметь что, да тепетьсѧ и острижетьсѧ по земли посълаютьсѧ, ꙗко нечьстивъ[85]).

кѳ҃. Иже свободоу оукрадеть и продаютъ ли поработить, да поработитьсѧ, ꙗко же и онъ свободу поработивъ; въ тоу же работу да въстоупить.

л҃. Присноублѧꙗ чюжего раба и крыꙗ ꙗго и не ꙗвѣ творѧ, повиньнъ ѥсть того своѥго господину пристроити другаго такого раба, дати цѣну ѥго.

При малъженоу[86]).

31-а. Неразлучное отъ Бога малъженомъ житие творѧщю Спасу нашему Богоу, премоудрости оучитъ насъ; тъ бо бытиꙗ несуща человѣка створь, нетако же пьрстъ вземъ отъ землѧ създа женоу, а могый, нъ отъ моужа ребро вземь създа ю, да съшедшеся въ премоудрость, ѥдинои плъти въ двѣ лици взаконить

[82]) Въ обш. ред. има допълнителна наредба и за оногова, който ѣзди чуждъ конь безъ позволение на ступанина му.

[83]) Въ обш. ред. има допълнително наказание: *да тепутъ его и продадутъ.*

[84]) Въ обш. редо: *да продаеться* въ сугубу вину, и да тепутъ его 300 ранъ.

*) Въ печ. к. и обш. ред.: аще ли *не* хощетъ.

[85]) Въ обш. редакция има допълнително: *Аще трижды* въ церкови украдетъ что, да ослѣпятъ его и носа да урѣжутъ ему.

[86]) Въ обш. редакция това заглавие е: *о маложеноу*, въ нѣкои списъци *о маложенѣ*. Малъжена—ще кажс съпружеска чета, т. е. мъжь и жена, съпругъ и съпруга. vir et uxor. Вж. думата въ подробното обяснение на „Матеріалы для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ памятникамъ“ трудъ Й. И Срезневскаго.

свьрсть не разлоучноу; тѣмъ же и жена начньши горкому въкоусоу и давъше мужеви горкаго того же вкоуса отъ льсти непріазнены Божиꙗ заповѣди престоупленіемъ, сподружимемъ створше женою разлучьнъ за грѣхотъ старь има задѣ[87]; съчтаниꙗ не разлучаꙗ.

Семоу же оуже ꙗвлену пакы отъ еуангелиста оутвержьшеся въ время, ѥгда въспросиша фарѣсѣи Христа Бога нашего, аще достоить на всакъ грѣхъ отпущати жену свою, отвѣща Іисусъ: ꙗже Богъ сведе чоловѣкъ да не разлучаѥтъ, разве словесе любодѣꙗниꙗ. Послѣдуюше же, мы, ꙗко присении оученици Христоу Богоу, не смѣемъ иного взаконити; нъ зане отъ неприꙗзни ненавидѣниѥ въпадаѥтъ межю малъженома клеветъ дѣля, ли плътскы, ли иноꙗ злобы дѣлл.

Тѣмь же въ число нарицающе законъмъ вещи, ихъже дѣла разлучаѥтася малъжена разлучаеться мужь отъ жени своѥꙗ за таковыи грѣхъ и, аще обличиться проказу коую дѣющи животоу ѥго или ины кыꙗ злобы, нъ моужю очищьшю, не исповѣсть ѥму, и аще въ недугъ въ прокаженъ впадеть.

Пакы же разлучаѥтьсѧ жена отъ мужа своѥго, аще коую проказоу творилъ боудеть ѥи ли иного чуть не исповѣсть ей и аще въ прокаженъ недугъ впадаеть и аще ѥтеро чьто отъ нею ключитьсѧ преже шьствиѥ въ злу ꙗзу впадаеть. Се же все достоить имъ с послоухы испытати и судиꙗмъ, ꙗкоже писахомъ всюдѣ велимъ, всѧ бещиньницѣ людьскиꙗ въ великии съ соудъ Божии иматъ осужати, да сего дѣля не достоить обичиноватисѧ никако же, въ всѧ дни и въ Божии законъ наставлати, оуповающи на Христа Бога, въ вселеньскыи соудъ блажьный гласъ оуслышати: градѣте, благословении раби вѣрнии, въ мнозѣ васъ оустрою, внидѣте в радость Господа Бога вашего, веселящесѧ съ ангели въ вѣки вѣкомъ. Аминь.

---

[87]) Въ печ. кърмч. е казано: и за грѣхъ той смерть има възложи.

Законъ судныи людемъ, царя Константина великаго.

(По печатната Кърмчая. — Глава мѕ҃).

Глава а҃. Прежде всякія правды, достойно есть о Божіи правдѣ глаголати. тѣмже и святыи Константинъ первыи законъ списавъ предаде сице глаголя: яко всяко село в немже требы бываютъ, или присяги поганскія, да отдаются въ Божіи храмъ со всѣмъ имѣніемъ. И елико имутъ богатыхъ въ томъ селѣ, иже творятъ требы и присяги, да продадутся со всѣмъ имѣніемъ своимъ, а цѣна ихъ дастъся нищимъ.

Глава в҃. Во всяку прю и клеветы и шепты, достоитъ князю и судіи не послоушати безъ свидѣтель многъ, но глаголати къ соуперникомъ, и клеветникомъ, и шепотникомъ, аще не поставите послуховъ, якоже законъ Божіи велитъ, пріяти тоуже казнь чайте, юже и на друга глаголете: Божіи законъ тако велитъ. Да иже сего не хранитъ, да боудетъ проклятъ.

О послусѣхъ. Надъ всѣми же сими достоитъ на всякой при князю и судіи со всяцѣмъ испытаніемъ и терпѣніемъ испытаніе творити, и не безъ послухъ осуждати: но искати послухъ истинныхъ боящихся Бога, и нарочитыхъ и не имоущихъ вражды никоеяже, ни лукавьства, ни мерзости, ни тяжи ни при, на негоже глаголетъ, но страха ради Божія и правды его, число же послухъ да бываетъ аі҃, и лише сего числа въ малой при отъ седми, до трехъ, а инѣе сего числа въ меншей при не пріимати. Власть же имать, на негоже глаголютъ судіи залагати, и глаголати послухомъ, или присягу, или продажю, или тоуже казнь. Аще ли въ кое время обрящутся лжоуще, не достоитъ оубо ни во едину прю пріимати послухъ иже боудутъ когда обличени лжоуще, и преступающе законъ Божіи, или житіе скотьское имоуще, или иже о себѣ, не побѣдими на присягу отимутся.

О полонѣ глава, г҃. Исходящу къ супостатомъ на брань, подобаетъ хранитися отъ всѣхъ непріязненыхъ словесъ и вещей, къ Богу же мысль свою имѣти, и молитву творити, и совѣты творити на брань: помощъ бо дается отъ Бога сердцамъ совѣтливымъ, не въ премногу бо силу побѣда брани, но отъ Бога крѣпость, таже Богу дающу побѣду, шестоую часть достоитъ взимати князю, а прочее все число взимати всѣмъ людемъ, въ равную часть всѣмъ раздѣлити, великаго и малаго: довлѣетъ бо

жупаномъ часть княжа, и прибытокъ отроку людскому имъ. Аще ли обрящутся етери о тѣхъ дерзноувше, или къ метищу или простыхъ людей, подвиги и храборство содѣавше: обрѣталися князь или воевода въ то время, отъ реченнаго урока княжа да подаетъ, и якоже лѣпо да подемлетъ ихъ почести, еже обрѣтающимися на брани бываетъ, и часть оставшимъ оставятъ. Тако бо и глаголано, и писано, и предано отъ пророка Давида.

Глава д҃. Имѣяи женоу свою, и примѣшаяися рабѣ, являющейся бесчинницѣ, сію достоитъ отъ князь земли тоя, да во иноую землю продадятъ ю, а цѣну ея дати нищымъ. Тогоже блудящаго по закону Бож ю, достоитъ отдалятися божїимъ рабомъ, и предати и въ постъ на седмь лѣтъ. Первое два лѣта да стоитъ внѣ оуду храма Божїя, во время литургїи. А два лѣтъ входити въ церковь до святаго евангелїя, прочее же внѣ стояти и послоушати литургїи. Другая же два лѣта стояти до вѣрую во единаго Бога. Въ седмое же лѣто всю достояти, не взимати же святыни, но скончавше седмь лѣтъ, во осмое же лѣто всяко пр имати.

Глава е҃. Блудяи чюжоую рабоу, да подастъ тридесять стлязь господину рабы, а самъ да вдастся въ постъ на седмь лѣтъ, якоже рекохомъ. Аще ли нищъ есть, противу своего имѣнїя да дастъ господину рабы тоя, а самъ реченному постоу въдастъся.

Глава ѕ҃. Блудящему чернцоу, по закону людскому носъ оурезати: а по церковному закону постъ емоу на еі҃ лѣтъ да налагается.

Глава з҃. Иже куепетру свою поиметъ себѣ въ женоу, по законоу людскому носа има ѡбѣма оурѣзати, и разлучити я: а по церковному закону разлучити я, и въ постъ на пять надесять лѣтъ да дается; Чинъ же поста сего сицевъ: пять лѣтъ внѣ стояти, и плакатися, и послоушати литургїи, а четыре лѣта въ церкви до святаго евангелїя а три лѣта, до вѣрую во единаго Бога, три же всю, о хлѣбѣ и о водѣ: и тако скончавше оурокъ свой, въ шестое надесять лѣто да прїобщатся.

Глава і. Въ тоуже казнь да внидетъ, иже свою дщерь поиметъ отъ святаго крещенїя, и иже съ мужатою обрѣтается.

Глава д҃і. Приложися дѣвицѣ дѣвою, а не въ волю родившимъ ю, послѣди же сима очищьшима, аще возлюбитъ пояти ю, восхоще таже и родителя ея, да бываетъ свадьба. Аще ли единаче нерадѣти начнетъ, честенъ сыи богатьствомъ своимъ, да

дастъ девицѣ за срамъ литру злата, еже есть седмь десать два стлаза: аще ли подобенъ есть, да дастъ полъ имѣнія своего: аще ли нищь есть, да біетъ ѝ судія земли тоя, и посылаетъ отъ своея ѡбласти на ѡземствованіе: повиненъ же есть и постоу на седмь лѣтъ, ꙗкоже писахомъ.

Глава ї. Насильствовавыи дѣвицѣ дѣвою, въ поустѣ мѣстѣ ноудимѣ, идѣже не могій боудетъ кто помощи ей, да продастъся, а имѣніе его да дастъся дѣвицѣ.

Глава аї. Насиловавыи девицѣ не обрученнѣй прежде времене двадесати лѣтъ, да продастъся со всѣмъ имѣніемъ своимъ, и отдастъся дѣвицѣ. Инакоже по церковному закону, ноужду сотворивыи нареченнѣй моужеви, повиненъ есть постоу на седмь лѣтъ, ꙗкоже прежде мужатицы дѣла глаголахомъ.

Глава вї. Насильствовавыи дѣвицѣ нареченнѣй моужеви, аще и въ волю дѣвицу залѣзлъ боудетъ, носъ да оурѣжется ему.

Глава гї. Кровь мѣсящіи въ свою кровь, свадбу дѣютъ, да разлучатся.

Глава дї. Имѣяи двѣ женѣ, да изженетъ меньшую и съ дѣтьми ея, и б енъ да боудетъ: а постоу на ꙁ лѣтъ да подлежитъ.

Глава еі. Иже зажигаяи чюждь лѣсъ, и сѣкіи дрова отъ него, въ сугоубу виноу повиненъ есть.

Глава ѕі. Иже за нѣкія вражды, или грабленія ради имѣнія, огнемъ зажигаетъ храмы: аще во градѣ, огнемъ да сожигаютъ и; аще ли въ веси, или въ селѣ, мечемъ да оусѣкаютъ и. по церковному же закону, въ пость на дванадесатъ лѣтъ да предастъся, ꙗко вражебникъ есть. Аще ли кто стебліе, или терніе хотя пожещи, на своей нивѣ возгнетитъ огнь, тойже огнь прошедъ, пожжетъ чюжду ниву, или виноградъ; достоитъ соудити и испытати: да аще въ неведѣніи. или въ тихость возгнетившу огнь, безътщеты зажегшаго да творятъ: аще ли въ вѣтренъ денъ возгнѣтилъ боудетъ огнь, или не сохранилъ, рекъ, не пройдетъ огнь, или облѣнивъся, а моглъ боудетъ, осоудится. аще ли сохранилъ боудетъ все, напрасно же боуря нападетъ, и сего дѣля огнь пройдетъ далече, да не осудятъся. аще отъ тоуча загоритъся храмъ чей, и пожжетъ нѣкое что отъ своего храма, и пройдетъ огнь и прочыя пожжетъ ѡкрестныя своихъ емоу сосѣдъ храмы, ꙗко внезапу бывшу таковому пожженію, да не ѡсуждается.

Глава ꙁї. Никтоже прибѣгшаго въ церковь ноуждею просто пуститъ, но вещь прибѣгаяи ꙗвитъ попови, и виноу отъ нея сот-

ворену, да приемлетъ ꙗко оубѣжа, и ꙗкоже годѣ, по законоу изыщетсѧ, и испытаетсѧ обида его. аще ли кто покуситсѧ ноуждею отъ церкве извести прибѣгшаго, таковыи да прїиметъ, р҃м ранъ, и тогда ꙗко неподобаетъ, да испытается обида прибѣгшаго.

Глава н҃і. Вещь имѣлъ съ нѣкимъ, и не исповѣдалъ владикамъ, но о себе творя или по власти, или по силѣ ноудьма належащей, аще воистинну имѣлъ, свое се творитъ, да отпадетъ своеѧ вещи, и да возвращаетъ ю. Аще ли чюжду кто возметъ, отъ владыки земли тоѧ да бїетсѧ, ꙗко не во властъ бываѧ, себе творѧ местника. И тако бываѧ, да оустроенїе творитъ томоу еже взѧтъ.

Глава ѳ҃і. Родители и дѣти, аще на сѧ глаголютъ, да неимутъ имъ вѣры, ни рабъ на господина: но токмѡ свободникъ, послухъ да бываетъ.

Глава к҃. Иже отъ странныхъ коупитъ плѣнника, и весь строй его аще иматъ цѣну юже даде на немъ, давъ на (за) себѣ, да идетъ свободъ; аще ли не иматъ, да иматъ искупъ его мездника, дондеже изработаетсѧ, юже совѣща цѣну нарицающисѧ издѣ емоу на всѧко лѣто потри стлѧзя (ѕлатникѧ) предъ послухи, и тако скончавшу емоу, ѡтпущаетсѧ свободь.

Глава к҃а. Свидѣтели отъ слуха да не свидѣтельствуютъ, глаголюще, ꙗко слышахомъ отъ кого, сего дѣлника, или ино что свидѣтельствующе отъ слышанїѧ. аще и князи соутъ, иже свидѣтельствуютъ.

Глава к҃в. Иже отъ ратныхъ ꙗвляющїисѧ, и святоую нашю христїанскую вѣру отвергше, и возвращающесѧ въ свою землю и градъ, въ церковь да предадоутсѧ.

Глава к҃г. Аще кто испроситъ конѧ до нарочита мѣста, или послетъ и, и ключитсѧ вредити, или оуморити и испрошшу, достоитъ безтщеты творити господина конѧ.

Глава к҃д. Затвореи чюждь скотъ, или гладомъ уморивъ, или инако како убивъ, сугоубою виною да осудитсѧ.

Глава к҃є. Крадыи на войнѣ, аще оружїе, да бїетсѧ. Аще ли конѧ, да продастъсѧ.

Глава к҃ѕ. Крадушему рабоу, господинъ аще хощетъ имѣти того, таковаго раба да безтщети сотворитъ; аще ли не хощетъ имѣти того раба, сего да ѡтдастъ въ работу окраденому.

Глава к҃з. Иже чюждему стаду аще загоненїе сотворитъ: первое се сотворь, да бїетсѧ; второе же, отъ земли да посилаетсѧ; третїе же, да продастся; возвратитъже все еликѡ боудетъ загналъ.

Глава, кв҃. Иже мертвыя во гробѣхъ совлачитъ, да продастъса.

Глава, кд҃. Влазаи во олтарь во дни, или въ нощи, аще что отъ сватыхъ сосудъ, или потирь, или какїа иныа вещи возмєтъ, да продастса. а еже внѣ оуду олтара отъ церкве возметъ что, да бьенъ боудетъ, и отъ земли посылаетса ꙗко нечестивъ.

Глава, л҃. Иже свободнаго оукрадетъ и продастъ, или поработитъ, да поработитса и самъ, ꙗкоже и онъ свободнаго поработивъ, и въ тоуже работу да встоупитъ.

Глава, ла҃. Присвоаи себѣ чюждаго раба, и крыа его, и не ꙗвѣ твораи, повиненъ естъ того господину, пристроити таковаго другаго раба, или дати цѣну зань.

Глава, лв҃. Не разлоучно естъ брачное сожитїе сотворати, занеже спасу нашему Богу и господу, премоудрости сей оучащу насъ: отъ не бытїа бо въ бытїе не соуща человѣка сотворь, не такоже ꙗкоже персть отъ земли вземъ, созда женоу а и могїи, но отъ моужа ребро вземъ созда ю, да сошедшеса два лица во едину плоть сочетанъемъ взакóнитъ, сверстанїемъ неразлоучнымъ. тѣмже и жена причащьши са горькому вкоусу, и давши моужеви тогоже горькаго вкоуса отъ лести непрїазненыа, и божїа заповѣди преступленїемъ съ подружїемъ сотворше съ женою не разлоучно, и за грѣхъ той смерть има возложи, сочтанїа неразлучаа. Семоу же оуже ꙗвлену, паки отъ евангелиста оутверждьшеа, во време егда фарисеи вопросиша Христа Бога нашего, аще достоитъ за всакъ грѣхъ отпущати женоу свою; отвѣща Іисусъ, и рече, ꙗже Богъ сочета, человѣкъ да не разлучаетъ, развѣ словесе прелюбодѣйна. Послѣдующе жемы, ꙗко приснїи оученицы Христоу Богу, не смѣемъ иного възаконити. но зане отъ непрїазни ненавидѣнїе въпадаетъ, межь моужемъ и женою клеветъ дѣла, или плотскїа, или иныа злобы ради, тѣмъ въ число нарицающе закономъ вещи, ихъ же ради разлучаетса моужъ отъ жены своеа за каковыи грѣхъ; Аще обличитса навѣтующи животу его, или иныа кїа злобы, на мужа слышавши не исповѣсть емоу, и аще въ недоугъ прокаженъ впадетъ. Паки же разлучаетса жена отъ мужа своего, аще коую проказу сотворилъ боудетъ ей, или иного чюа не повѣсть ей: или аще въ прокаженъ недоугъ впадаетъ, и аще что отъ него ключитса преже даже шествїа въ злоу ꙗзву впасти разлучитса: се же все достоитъ намъ съ послухи испытати, и судїамъ ꙗкоже писахомъ всюду велимъ всаа бесчинники людскїа, въ великїи соудъ Божїи, осуждати. да сего дѣла не дос-

тоитъ обиноватиса никогоже, но вса по вса дни въ Божїи законъ наставлати, оуповающе на Христа Бога, во вселенскїи соудъ, блаженныи гласъ оуслышати, градите благословенїи раби и вѣрнїи, во мнозѣ васъ оустрою, внидите въ радость Господа Бога вашего, веселащеса со ангелы въ вѣки вѣкомъ, аминь. Єретицы хоулатъ древнїа сватыа моужы, не по закону женитву творащыа.

Толкованїе. Святїи соуть праведнїи, авраамъ, и исаакъ, и іакѡвъ, іоуда, и лѡтъ, давидъ, и самѱѡнъ. и єфѳай дщерь оубивыи не осужденъ бысть. Также и жены ихъ, авраамовы меньшицы, и іаковли, и іоудина фамарь, то убо въ первомъ законѣ было: а въ благодатнѣмъ кто бы тако сотворилъ, проклятъ бы былъ. Да не помышлай нынѣ никтоже тако дѣати праведенъ быти, не смотра разумомъ криво глаголати, и первыхъ хоула, да не впадеши въ ересь.

Судебникъ святаго правовѣрнаго великаго самодержьца Царя Костантина, Гречьскаго Закона Судебникъ Людемъ*).

Глава *А*.

Преже всякоя правды подобно есть о Божіи вѣрѣ глаголати; тѣмъ же и святый великый Царь Константинъ Гречьскый, первый законъ вписавъ преда, тако глаголя: яко всяко село, въ непотребу аще бываютъ[1]), или присяги поганьскы, да отдавается въ Божій храмъ со всѣмъ имѣніемъ; елика суть господеви въ томъ селѣ, творящая требы въ немъ и присягы, да продадуться[2]) со всѣмъ домомъ своимъ,[3]) и цѣна ихъ дасться бѣднымъ. Всяко бо село, аще ему господинъ погибнетъ, а не будетъ наслѣдника рода его, дабы тяжалъ, да дасться церкви Божіей; аще ли кто тяжетъ его по насилію, да битъ будетъ прѣдъ старѣйшиною.

О клеветахъ и о шептѣхъ, глава *В*.

Всякъ творяй клеветы и шепты, достоитъ князю и судіи не послушати ихъ безъ свидѣтель многъ; но глаголати къ суперьникомъ, и клеветникомъ, и шепотникомъ, аще не притокнутъ[4]) съ послухы, но яко же и законъ Божій учитъ, ту же казнь приимутъ судія, иже по криву судить, еже на друга безъ послуха глаголютъ; Божій законъ велить, иже сего не творить, проклятъ естъ.

О суперницѣ.

А суперници, да бити будутъ безъ послуховъ.

---

*) Това е обширната наречена редакция на ЗСЛ. Ний я привеждаме изъ „Софийския временникъ," I, като се ползуваме съ нѣкои отъ бѣлѣжкитѣ на П. Строева, издатель на Временника. По нѣкадѣ обаче ний сме поправили нѣкои погрѣшки по Полн. Собраніе Рус. Лѣтоп., т. VI. Правописътъ е сѫщо по ПСРЛ.

[1]) „Въ немъ же треби бываютъ" *поредъ печатн. Кърмчая, II 46 гл.; въ Русск. Дост. II*, *444* въ немъ же треба аще бываеть. Така, че тукъ, „въ непотребу" трѣба да е погрѣшка.

[2]) Да продасться и да продаеться — *въ всички списъци.*

[3]) Елика... своимъ; *въ Руск Дост.* II, 144. елико суть господье, и то село, творяща требы въ немь присягы, продасться со всѣмъ имѣніемъ своимъ; *въ печ. Кормчая* II, гл. 46, а елико имутъ богатыхъ въ томъ селѣ, иже творятъ требы и присяги, да продадутся со всѣмъ имѣніемь своимъ

[4]) *Правото е*: не притосхнеть; *въ нѣкои сп.* и не притосхнете и не притысхнетъ, *въ Русск. Дост.* II, 145, претиснетъ послухи; *въ печ. Соф. Врем.* I, 180. аще не притокнутъ е *поправено отъ издателя произволно Въ Кърмчаята вмѣсто* аще не притосхнеть съ послухы *развалено изъ* древнето (претыснетъ послухы) *чете се:* аще не поставите послуховъ.

О бранѣхъ, и о супостатѣхъ, и о полону, глава *Г*[5]).

Исходящимъ ко супостатомъ на брань, подобаетъ хранитися имъ отъ всякого слова непріязнина и вещи, и отъ жены[6]) и ко Богу единомысліе своe держати[7]) и молитву творити, и обѣты къ святымъ его, и съ съвѣтомъ же брани творити. Помощь бо отъ Бога дасться въ сердцѣхъ съвѣты творящимъ[8]); не въ премного бо силу бываетъ побѣда брани, но отъ Бога крѣпость, та же Богу дающему побѣду. Плѣна же шестая часть достоитъ княземъ взимати, а прочее все число всѣмъ людемъ въ равную часть раздѣлити, отъ мала и до велика, довлѣетъ бо жупаномъ[9]) и казначѣемъ княжа часть, а прибытокъ людемъ. Аще ли обрящутся етери отъ нихъ дерзнувше, и отъ тѣхъ друговъ, или кметичищь, или простыхъ людій, подвигъ и храборьство съдѣетъ, обрѣтаяйся князь или воевода во то врѣмя, отъ реченаго[10]) урока княжа да подаетъ[11]) ему, яко же лѣпо есть, да подъемлетъ я по части;[12]) иже обрѣтаются на брани да бываетъ часть, и иже остаютъ на стану да бываетъ:[13]) тако бо и глаголано бысть, и писано и предано отъ Царя и Пророка Давыда.

Иже мужъ блудитъ отъ жены съ рабою, а се иже иметь творити.

Имѣяй жену свою, и примѣшаяся рабѣ, являющися безчинници, и блудяй съ рабою, да битъ будетъ мужемъ[14]); а робу сію отъ князь земли тоя достоитъ продати чрезъ землю ту въ иную область, а цѣну ея дати убогимъ. То же блудящаго, по Божію закону, достоитъ удалятися имъ, Божіимъ рабомъ. Да

---

[5]) *Пълния текстъ на тази статия у Leunclavii, Jus Graeco-Romanum* tom II, 133.

[6]) „И отъ жены“ нѣма въ печ. Кърмчая.

[7]) Ко богу... держати; къ Богу единому мысль имѣти—въ *Русск. Дост.*; къ богу единомысліе свое имѣти К.

[8]) Въ сердцѣхъ... творящимъ *у Строева въ Соф. Временникъ* I; 131; „сердцамъ совѣтливымъ“ *печ. Кърмчая*; въ сердцѣ (хъ) ихъ совѣти творите (и) *въ всичкитѣ сп. е неправилно.*

[9]) Жупаномъ и жуплaномъ, нѣкадѣ и чюбаномъ.

[10]) Уреченаго, роченаго, уроченаго — *въ равни сп.*

[11]) Да подаетъ—*така е въ Кърмч.*; *въ всички сп.* да подается.

[12]) Подъемлетъ я по части—емлеться по части въ *Русск. Дост.*; подъемлетъ ихъ почести—*Кърмч.*

[13]) Да бываютъ; да бываетъ *е грѣшка.*

[14]) Да битъ будетъ мужъ той; да ся тепетъ мужь той *Русск. Дост.*; да битъ будетъ мужемъ (мужетъ)—въ всички сп. е криво; срав. у *Розенкампфа въ Греко-Римск. источникахъ: вж. Обозр. Кормчей,* отр. 332—333: hic, *т. е.* мужь, verberis castigetur.

отдасться въ постъ[15]) З҃ лѣтъ: достоитъ внѣ уду Божія храма два лѣта во время литургія стояти, а двѣ лѣтѣ влазити въ церковь до святаго евангелія, (а прочая внѣ стояти и послушати литургія), а друзіи двѣ лѣтѣ до Вѣрую во единого Бога, а седмое лѣто всю литургію стояти; не взимати же отъ священныхъ ничтоже, но кончати же З҃ лѣтъ, во осмое же лѣто все приимати, но съ разсуженіемъ; достоитъ въ ту семь лѣтъ ясти токмо хлѣбъ съ водою. Се блюдяй же съ чужею рабою, да битъ будетъ, и дасть Л҃. стлязь[16]), рекше златницъ, господину рабы тоя, а самъ дасться въ постъ З҃ лѣтъ, во И҃ е же лѣто все приимати съ разсуженіемъ, егда не предасться; аще ли нищь есть, то подасть противу силѣ своего имѣнія господину рабы, а самъ реченному посту дасться.

Иже блудитъ съ черницею.

Блудящему съ черницею, по закону людьскому, носа ему урѣзати; а по церковному закону ЕІ҃ лѣтъ постъ да прилагается ему.

О кумѣ, глава *И*.

Иже поиметъ куепетру, рекше куму свою, женѣ себѣ, по закону людскому, носы обѣма урѣзати и разлучити я; а по церковному закону, разлучити я, а постъ прияти на ЕІ҃ лѣтъ. Даетъ же ся чинъ по тому же, сице: Е҃ лѣтъ внѣ церкви стояти плачущеся и послушающе литургія, а Д҃ лѣтъ въ церкви стояти до Евангелія, а г. лѣта до Вѣрую во единого Бога, г. всѣ, о хлѣбѣ и водѣ; и тако кончавши урокъ свой, и въ шестонадесятное лѣто да все возмутъ[17]).

О дщери, глава *Ѳ*.

Иже дщерь свою поиметъ отъ святого крещенія, въ ту же казнь да внидетъ; а судъ тотъ же по людьскому, яко и кумомъ, яко же преже рѣхомъ.

О мужатой женѣ.

Иже съ мужатою женою обрѣтаеться, носы обѣма урѣзати, да битъ будетъ; аще самъ мужь застанетъ, да убіетъ я обою, яко пса у мерзости.[18])

---

[15]) Удалятися... въ постъ удалятися имъ, да отдасться божіимъ рабомъ (въ) постъ *така е въ вс. сп.; сличено съ Кърмч., гдѣто се чете:* достоитъ отдалятися божіимъ рабомъ, и предати и въ постъ на седмь лѣтъ.

[16]) Стлязъ—Solidos, вж. *Ровенкампфъ*, стр. 334.

[17]) *Въ Кърмч. вмѣсто* да все возмутъ *е* да пріобщатся.

[18]) У мерзости *така е поправено; въ всички сп.* уверзости (уверзостей); *въ Русск. Дост.* II, 151 урѣси.

О послусѣхъ и о судіяхъ[19]).

Во всяку прю, и клевету, и шепты, достоитъ князю и судіи не послушати безъ свидѣтель многыхъ; но глаголати къ суперникомъ и клеветникомъ: аще не притъкнете о послусѣхъ,[20]) яко же законъ Божій велитъ, ту же казнь чайте, иже на друга глаголете; Божій законъ тако велитъ, да иже сего не съхранитъ, да будетъ проклятъ. Надо всѣми же сими на всякой прѣ, князю или судіи достоитъ со всяцѣмъ испытаніемъ, и со истязаніемъ и терпеніемъ, испытаніе истязанію творити, и безъ послуховъ не осудити; но искати послухъ истиненъ, и вспросити послухи истовыя, боящихся Бога, нарочиты, не имуще вражды никоея же, ни враждающая, ни мьсти съ нимъ имѣюще, ни мерзости, ни лукавьства. ни тяжи, ни прѣ, на него же глаголютъ, но страха ради Божія и правди его. Число же послухъ да бываетъ аі҃, тоже число послухомъ дайте отъ великыя пря, отъ едного до иі҃[21]), а лише не ниже сего рока; и въ малыя пря до семи, а отъ семи до трехъ, а не менѣ сего рока[22]). Власть же имать на судѣ, на него же то глаголютъ, судіи залагати, и глаголати послухомъ да обладаетъ послухы или присягу, ли продажю[23]). Аще ли въ кое врѣмя обрящутся лжуще, не достоитъ же потомъ ни въ едину прю тѣхъ послуховъ приимати, иже будутъ когда обличени лжуще и преступающе законъ Божій или зажитіе имѣюще недовольни, иже о себѣ невѣдими, нашею на прю отъемлются. Аще будутъ два послуха, или будетъ на единомъ измѣна, то и другы не послухъ, яко оба лжюще, или житіе скотьско имуще, или же о себѣ, непобѣдими на присягъ отъимутся[24]).

---

[19]) *Въ Кърмчая* II, гл. 46, *въ Законъ Судни глава 2.*

[20]) Не притъкнете послуховъ, не притокнете (не притъкнете) о послусѣхъ *въ вс. сп. освѣнъ* К О.; *въ Кърмч.* не поставите послуховъ.

[21]) *До 18* го нѣма въ кр. ред.; сѫщо и *въ Кърмчаята.*

[22]) Число же послухъ... рока; *това мѣсто въ Русск. Дост.* II, 152, *се чете така*: то же число послуховъ да есть въ великыя пря отъ единого до 18, а не ниже сего; въ малыя пря до 7 до тріи послухъ, а не ниже. *Въ печ.* Кърмч., II, гл. 46: число же послухъ да бываетъ 11, и лише сего числа въ малой при отъ седми до трехъ, а мнѣе сего числа въ меншей при не пріимати.

[23]) Продажю или таже казнь, *прибав. Въ печат.* Кърмч. *е така*: власть же иматъ, на него же глаголютъ судіи залагати, и глаголати послухомъ, или присягу, или продажю, или ту же казнь.

[24]) Аще ли въ кое время... отъимутся; *цѣлата тая статия въ съкращение е поправена въ Русск. Дост.* II, 153 така: недостоитъ же потомъ ни въ едину прю тѣхъ слухъ (*чети* послухъ) пріимати, иже когда облицаються лжюще, преступающе законъ божій, или житье имѣюще скотьско, или же о себѣ небдими, на прю отъемлющеся.

О дѣвици, глава ı҃.

Приложивыйся ко дѣвицѣ дѣвою, а не въ волю родившимъ ю, послѣди же симъ очютившимъ, аще възлюбить ю отрокъ пояти, и всхощета родителя ея, да тогда бываеть свадба. Аще ли единъ ею не рачити иметь, честенъ сый богатьствомъ своимъ, то отрокъ дасть дѣвици за срамъ литру злата, сирѣчь златниць ѕ҃. и двѣ стлязя; аще ли подобенъ есть не имѣти, то дасть полъ имѣнія своего; и ниже того аще ли нищь есть то да біють его судіи земли противу силѣ его и посылають отъ своея области и отъ земля тоя отженуть[25]) й: повиненъ есть посту з҃ лѣтъ, яко же писахомъ. Иже дѣву уносить, то да біють его въ триста ранъ.

Глава аı҃.

Приложивыйся дѣвицѣ дѣвою въ пустѣ нудма, пусту находившую людми, идѣ же аще не будеть помогы, да тепуть отрока того и да продадуть; а имѣніе его дати дѣвици все за соромъ[26]).

Глава вı҃.

Прикоснувыйся[27]) вездѣвящійся дѣвици преже времени гı҃ лѣтъ, да продасться самъ отрокъ со всѣмъ имѣніемъ своимъ, и да біють его, и дадуть имѣніе его дѣвици; а по церковному закону, нужю створивыи нареченнѣй за мужь, все суть повинніи посту з҃ лѣтъ, яко же преже мужатици дѣля глаголахомъ.

Глава гı҃.

Приложивыйся дѣвици, нареченнѣй за мужь, обрученнѣй за мужь, аще ли и въ волю дѣвици залѣзлъ будетъ, носа да урѣзати ему, и да біють его до р҃ и до з҃ ранъ[28]).

---

[25]) Отженутъ... отженути. *Статията до тукъ се нахожда въ Зак градски* (глав. 65) *и въ Зак. на царя Льва Мудраго*, (глав. 15): вж. *Кърмч.* II, сѫщитѣ зак.; *въ Русск. Достоп.* II, 153 е *съкратено, но правилно* така: приложивыися дѣвици дѣвою, а не въ волю рожьшимъ ю, послѣди же симъ очужьшимъ, аще възьлюбитъ пояти отрокъ, и въсхсщета родителя ея, то да будетъ свадба; аще ли единъ ея не рачитъ, то отрокъ дасть дѣвици за соромъ златиць 72; аще ли не иматъ, то полъ имѣнія: аще ли нищъ есть, то противу силѣ своей: отъ земля той отженетъ и.

[26]) *Въ печ.* Кърмчая (II, 46 гл.) *тавъ статия се чете тако:* насильствовавый дѣвицѣ дѣвсю, въ пустѣ мѣстѣ нудимѣ, идѣже не могій будетъ кто помощи ей, да продастъся, а имѣніе его да дастъся дѣвицѣ.

[27]) Прикоснувіися – *слѣдъ това въ всички сп. е прибавено непонятното*: вездѣвящійся (въздѣвящейся, вездѣ вящій); *въ* Кърмч. (II, 46) *вмѣсто тази дума:* не обрученнѣй: вж. *Законъ Судный*, глава 46, *и Зак. Град*, гранъ 39, статьи 67 и 68.

[28]) И до з҃... ранъ; — носъ да урежутъ ему и да тепутъ его 107 ранъ.

О свадбѣ, иже въ роду женятся, глава д҃і.

Кровь имѣсяще въ свою кровь, свадбу дѣють творящеи, да біють й и разлучать й.

Оже имѣеть двѣ женѣ, глава є҃і.

Имѣяй двѣ женѣ, да ся изженеть меншица съ своими дѣтми, и тепуть его твердѣ, а поста з҃ лѣтъ.

О зажженіи, глава ѕ҃і.

Вжигаяй чуждь лѣсъ и сѣкый дрова отъ него, въ сугубу вину повиненъ есть.

О враждѣ, глава з҃і.

А еже за какы етеры вражды, или разграбленіе ради, имѣнія дѣля, огнемъ зажигають храмы: аще въ градѣ, да огнемъ сожгуть й, аще ли внѣ града, или во вси, или въ селѣ, или въ селѣ хлѣвы, или гумно, или иное что волею, той мечемъ усѣкается, иже зажигаеть, а по церковному закону въ постѣ в҃і лѣтъ предлагается, яко вражебникъ есть.

О зажиганіи нивы, глава и҃і.

Аще ли кто стебліе, или терніе хотя пожещи, ти на своей нивѣ взгнѣтить огнь, тотъ же огнь пришедъ пожжеть чужая нивы, или стогы, или виноградъ, достоить судіи испытати: да аще въ невѣденіи, или въ благодѣть[29]) възгнѣтившу огнь, то бываеть, безо тщеты сгорѣвшаго да творить[30]).

О запаленіи, глава ѳ҃і[31]).

Аще любо въ вѣтренъ день, или въ нощь вьялица, или огнь той вѣтръ възгнѣтить, да не схранилъ будеть възгнѣтивый огнь, а рекъ: не придеть огнь, или облѣнився лѣностію, или умедливъ, или не не моглъ будеть, то пожжеть огнь, да платить и да тепуть его; аще ли сохранилъ будеть все, напрасно же духъ буренъ нападеть, и сего ради проидеть огънь далече, и да не судиться. Аще отъ тучи загораеться храмъ чій, и пожжеть етеро чіе отъ своего ему рухла, и проидеть огънь, и прочіе пож-

---

29) Въ благодѣть — въ благодѣтель — *въ нѣк. п.*

30) Вж. *въ Кърмч. Законъ Судный,* глава 46, *и Законъ царя Льва Мудраго,* глава 49, ст. 29.

31) *Кърмч.,* II, 46.

жеть окрестныхъ ему сусѣдъ съсуды и храмы, яко внезапу бывшу пожженію тому, да не осужается.

Оже прибѣгаеть въ церковь, глава К[32]).

Никто же прибѣгающаго въ церковь нужею да не изовлачить; но вещію прибѣгый бѣду свою да повѣдаеть попови, и попъ являеть бѣднаго и вину отъ него створенную, да приемлеть яко убѣгая,[33]) и по закону да изищется обида его и испытается. Аще ли кто покушается нужею отъ церкви извести прибѣгшаго, кто любо будеть, таковъ же да прииметь р҃м ранъ, и тогда, яко подобаеть,[34]) да испытается обида прибѣгшаго.

Иже имѣеть котору каку съ етеромъ[35]).

Всякъ вещь имѣяй съ етеромъ что, котору каку, самъ ся стоя съ нимъ и вземля отъ него, а не вѣдая[36]) владыкамъ, но о себѣ творя, или по власти, или по силѣ, или но насилію, нудьми належа, аще въистинну свое имѣя, се да творить, да отпадаеть своя вещи, и да възвращають ю; аще ли чуже возметь что, то отъ владыки земли тоя да не владѣеть о себѣ, но да тепуть его, и да не строить никого же, яко не во власть бывая, се же бывая местникъ и тако бывая, да устроеніе творить тому, еже творить взяти.

О родѣхъ[37]).

Родители и дѣти, иже на ся что възглаголють, да не имуть имъ вѣры, ни господыни[38]) на[39]) господа, ни по осподѣ рабѣ; но[40]) — свободьнику, или отъ иноя чади аще кто будеть, тому да имуть вѣры, но то съ испытаніемъ, да будетъ безъ грѣха, рабъ ли, свободникъ ли, послухъ да бываеть.

---

[32]) *Кормч.*, II, 46. гл. 17.

[33]) Убѣгая, *въ Кърмч.* — бѣглеца.

[34]) Подобаетъ — *въ Кърмч.* не подобаетъ.

[35]) Вж. *въ Кърмч. Законъ Судный*, стат. 18, *и Законъ царя Льва Мудраго*, глава 49, ст. 26.

[36]) Не вѣдая, — не повѣдая *Русск. Достоп.* II, 161.

[37]) Вж. *въ Кърмч.* II, 46, *ЗСЛ.* глава 19, *и въ Юстиніановые Законы (Судебникъ изд. Башиловъ)* стр. 43.

[38]) Ни господыни — ни господы.

[39]) „На“ е пропуснато въ нѣкой сп.

[40]) Но; ни е погрѣшка.

О полону[41]), глава к҃а.

Иже кто отъ ратныхъ купить пленника, и весь строй его, свою цѣну дасть на немъ, той же аще имать ту же цѣну вдавый на себѣ, да идеть на свободь въспять; аще ли не имѣеть что дати на себѣ, да имать искупъ его мездника,[42]) дондеже изработается,[43]) иже свѣща цѣну, а мъзды ему нарицающеся на всяко лѣто г҃ шлязи предъ послухомъ, и тако скончавшу ему цѣну да отпущаеться свободенъ. Тако же иже аще работаеть изъ рабы, и свѣщаеть цѣну его предъ послухы, да отпущаеться.

О послушествѣ, глава к҃в.

Свидѣтель по слуху, свидѣтели отъ слуха,[44]) да не свидѣтельствують, глаголюще: яко слышахомъ отъ коего сего должна суща и сего причастника, или ино что свидѣтельствующа духомъ слышавше, аще и жупани суть, рекше и князи, иже се свидѣтельствують да не послушають ихъ; не суть бо видѣли сами.

Глава к҃г.

Иже отъ ратныхъ являяся, иже святую нашу вѣру Християньскую отвергше, и възвращешеся въ свою землю и градъ, да въ церковь предасться.

О конѣ. Глава д҃[45]).

Иже кто испросить конь, а онъ дасть до нарочита мѣста, или послеть и ключится вредити или умрети: испросившу достоить безъ тщеты быти, да творить господинъ коня, да не платится; аще ли въ зарокъ мѣсто проидеть то, да умреть, той заплатить. Аще кто безъ повѣленія на чужемъ кони ѣздить, да тепуть его по три утра, да и продадуть его, яко и татя.

О поганомъ полону, глава к҃є.

Иже отъ ратныхъ имуть поганаго и въ святую нашу вѣру христіяньскую, и отъверже́тся възращающися, да біютъ его, и въ церковь да предадуть его.

---

[41]) Глава 21 *прибав. въ всички сп.* Ср *тази статия въ* Кърмч. II, 46 гл., 20.

[42]) Въ ПСРЛ е *местника.*

[43]) Аще ли.. изработается *така сж прѣмѣстени думитѣ по* Кърмч. II, 76, *и по Русск. Дост.* II, 164; *въ всички сп. четв се така*: да иматъ искупъ его местьника, дондеже изработается, аще ли не имѣетъ что дати на себѣ.

[44]) Отъ слуха *така е въ Кърмч.; въ всички сп.* отъ послуха.

[45]) *Въ всички сп.*, глава 24, вж. *тази стат. въ Юстиниан. Зак.*, стр. 24—25 *(Судебникъ, изд. Башиловъ).* *и въ* Кърмч. II, лист. 76 гл. 23.

О скотѣ, глава кѕ.

Иже чужій скотъ затворить, или голодомъ уморить или инако како убилъ, въ сугубу вину да осуждается, да тепуть его и продадуть.

О татбѣ, иже крадеть на войнѣ,[46] глава кз.

Крадый на войнѣ, аще есть крадый оружіе, да тепуть его, аще ли конь, да продадуть его.

Аще крадеть рабъ у господина.

Крадущему рабу у господина, господинъ аще хощеть имѣти таковаго раба, окраденому да искупится, да безо тщеты створить; аще ли не хощеть имѣти раба того, сего да отдасть въ работу окраденому, да тепуть, или продадуть, ему же крадя.

О стадѣ, глава ки.

Иже стадо чіе чуже заженеть яковожь, въ первое се творя, да тепуть и; второе же, да отъ земля тоя иждене́тся; третіее же сътворить да тепуть и и продадуть, но елико поставить все и елико будеть разгналъ.

О гробномъ тати, глава кѳ.

Иже мертвеца совлачить въ гробѣ, да продасться въ сугубу вину, и да тепуть его ҃т ранъ.

О церковномъ тати, глава л.

Влазяй въ олтарь или въ день, или въ нощь и вземляй етеро что отъ святыхъ съсудъ, или отъ платія, и отъ всякія вещи, да тепуть его и продадуть; иже внѣ уду олтаря церкови возметь, да тепуть его и постригають главу, и изъ земли слется, яко нечистъ. Аще трижды въ церкови украдеть что, да ослѣпять его, и носа да урѣжуть ему.

О тати, глава ла.

Иже свободнаго украдеть, или продасть, или поработить, да поработится самъ, яко же и онъ поработилъ есть свободу,[47]) въ ту же работу да вступить.

---

[46]) Въ *Кърмч.* II, гл. 46.
[47]) Свободу — въ ПСРЛ. *свободнаго.*

О рабѣ, глава ҃лв.

Приснубляя кто подмолвивый чуждаго раба, и крыя его, а не явѣ творя, повиненъ есть господину тому пристроити другаго, или иного купивъ, или цѣну дасть таковаго раба (дати цѣну его), и да тепуть его.

О маложену, глава ҃лг.

Не разлучено отъ Бога маложенама житіе творити Спасъ, творець нашь, Господь Богъ премудростію учить насъ: той бо въ бытіи не суща человѣка сътвори не тако же, ако персть вземъ отъ земля, созда ѝ и жену, а могый, но отъ мужеска ребра и полу сътвори ю; да сшедшимся въ премудрость, едино еста, а не двѣ лици и плоти, възаконить въ сверсть, да ни въ версту неразлучну[48]).

О разлученіи.

Тѣмъ же наченши горкый вкусъ, и давше мужеви горкаго того же вкуса, отъ льсти непріязниныя, и отъ того разлученѣ въ вѣкы, мужа Божія заповѣди преступленіемъ съ подружіемъ створше, женою разлученъ за грѣхъ той, и страсть има за дѣти, сласти за дѣемѣ, сочтанія не разлучая, а сверсть неразлучна есть[49]).

О мужѣ и о отпущеніи жены.

Сему же убо явленну закону, паки отъ Евангелиста утверждешеся, и Евангелію створшемуся въ время оно, внегда Фаресеи въпросиша Христа Бога нашего: аще достоить человѣку, по всякой винѣ за всякъ грѣхъ, отъпущати жену свою? отвѣща имъ Ісусъ: якоже Богъ сведе и сочталъ, человѣкъ да не разлучаеть, развіе словесе[50]) прелюбодѣйнаго. Послѣдующе же и мы[51])

---

[48]) Да сшедшимся... неразлучну;—да сошедшеся два лица въ едину плотъ сочетаніемъ взаконитъ, сверстаніемъ неразлучнымъ, *Кърмч.* II, л. 77; *въ Зак. царя Льва Мудраго*: ut unitae copulataeque sapienter unins in personis duabus carnis inseparabilem conjunctionem sanciret.

[49]) *Тави стат·ия въ* Кърмч. (II. л. 77) *се чете така*: „тѣмже и жена причащьшися горькому вкусу, и давши мужеви того же горькаго вкуса, отъ лести непріязненія, и божія заповѣди преступленіемъ съ подружіемъ сотворше съ женою неразлучно, и за грѣхъ той смерть има възложи, сочтанія не разлучая.“ —*Въ Гръко-Римскитѣ закони е съвършенно понятно:* quam obrem nec mulierem, quae suggestione serpentis, illius amarae viro degustationis occasionem praebuerat, ab eo separavit: nec vicissim virum, qui herile mandatum una cum conjuge violare fuerat ausus, ab ea sejunxit, sed peccatum punivit, conjugium minime dissolvit.

[50]) *Словесе* е употрѣбена въ смисъль причини.

[51]) и мы — имъ *е въ всички сп.*

убо, яко и присни ученици Христу Богу, не смѣемъ иного закона взаконити; но зане же отъ неприязне ненавидѣніе впадаетъ межи маложенома, клеветы дѣля, плотьскія похоти, или единая какоя любо злобы, тѣмъ же въ число нарицающе закономъ вещи, ихъ же ради разлучаетася маложена, мужь отъ жены своея за таковый грѣхъ, и разлучаеть же ся за таковый грѣхъ жена отъ своего мужа блуда ради. Аще обличится проказы дѣя животу его, или ины пакы злобы, свѣдуще иного мужа, кромѣ своего[54]); и паки, аще въ недугъ прокаженъ впадеть; но мужу очищешу, и не запретити ему къ женѣ своей. Да разлучается жена отъ мужа: аще кую проказу[53]) сътворилъ будутъ ей, или иного чая, не исповѣсть ей, и аще въ прокаженый недугъ впадеть, и аще етеро что отъ нею[54]) ключится, преже шествія единому ею умрети, въ злую язь впадши отъ твари: и тварнику всякому огнемъ сожечься[55]).

О судіяхъ.

Но се же все вѣдомо достоить княземъ и судіямъ съ послухи истязати и испытати, яко же преди писахомъ; всюду велимъ вся безчинници людскія въ великій судъ Божій имъ же суть обѣщници людстіи въ веселіи суть Богу, отъ князя иматъ осужати, да сего дѣля не достоить обиновати никого же; но всегда по вся дни, въ Божіи законъ наставляти[56]), уповающе на Христа Бога, въ вселеньскій судъ, блаженый же гласъ услышати: грядите благословеніи Отца моего, наслѣдуйте уготованое мое вамъ царствіе; благый рабе вѣрный, во мнозѣ вы устрою; внидите въ радость Господа вашего веселящейся съ Ангелы въ вѣки вѣкомъ, аминь.

---

[52]) Своего; но мужю очющьшю (очищешю), и не запретитъ (запретити) ему ни женѣ своей — прибав. въ всички сп. на *Кърмч.* ЗСЛ. (II, 77); аще обличится навѣтующи животу его. Или иныя кія злобы на мужа слышавши, не исповѣсть ему. Пакъ въ печ. Кърмч. ЗСЛ; аще мыслити начнетъ какимъ любо образомъ на животъ его, или свѣдущи мыслящія инѣхъ, на нь не возвеститъ ему, с. м.

[53]) Проказа — шуга, единъ видъ много лоша краста (лепра).

[54]) Последньото мѣсто *въ Русск. Достопом.* II, 175, се чете така: — аще ключится единому ея умрети, въ злу язю впадшю отъ твари: тварьнику всякому огньмъ да ся сожьжетъ.

[55]) Отъ думитѣ: но се же все вѣдомо (вж. горѣ) въ Кърмч. се чете така: се же все достоитъ намъ съ послухи испытати, и судіамъ. якоже писахомъ, всюду велимъ вся безчинники людьскія въ великій судъ божій осуждати; да сего дѣля не достоитъ обиноватися никогоже, но вся по вся дни въ Божій законъ наставляти.

[56]) Ср. Евангелие отъ Матея, 25. 34.

О *раздѣлени дѣтемъ.*

А се, иже отець не уравнаеть дѣтей. овому мало прѣдасть, а овому много а другаго лиха сътворить за гнѣвъ нѣкакъ: да ся раздѣлить всѣмъ на части.

О *швецѣ.*

Аще швець[57]) исказить портище, не умѣя шити, или гнѣвомъ, да тепуть его; а цѣны лишенъ.

О *ключарѣ.*

Иже кто до ключаря ласковъ, возметь что любо у него, да біють обою, а ключаря болѣ.

О *бѣганіи.*

Иже людинъ бѣгаеть отъ князя своего подъ иного князя, да біють его добрѣ, и пакы выведуть.

О *попѣ.*

Аще попъ бѣчить отъ своего епискупа, ко иному епископу, да не поеть; аще ли простить свой епискупъ, то поеть на иномъ мѣстѣ.

О *орудіи,*

Иже кто что орудіе возметь, а не впрашавъ у господина орудія, да тепуть его.

О *волѣ.*

Иже кто волъ біеть оря, да тепуть его; аще ли уразить да заплатить: такоже и конь.

О *глаголаніи.*

Аще ли кто велми глаголеть у господы, да тепуть его, да глаголеть съмирно.

О *протравѣ и скотѣ.*

А протравы по коровѣ, аще и по волѣ ходять, то ли испасеть ниву, или виноградъ, да тепуть господина коровія, да и платить, еже что будетъ испаслъ[58]).

---

[57]) Швецъ е шевцъ въ оригин.=шивачь.

[58]) Аще и по волѣ ходятъ, аще и волове ходятъ (хотятъ) ПСРЛ.; *въ Русск. Достоп.* II, 179. вмѣсто протравы... ходятъ е казано: по украйнѣ аще волове ходятъ.

О псѣ.

Песъ аще проказы дѣеть, подрывъ клѣть, или продравъ стропъ влѣзетъ, да убіють его; аще ли двери влѣзеть, а будуть не затворили, да не убіють его.

О похвалѣ.

Аще ли кто похвалится на кого, и на него же будеть хвалился, да ся что сътворить винограду, или нивѣ, или скоту, или самому, похвалника біють и продадуть.

О враждѣ.

Аще кто вражду сътворить, Мойсей бо пророкъ и законодавець поручилъ, да идеть рука за руку, и око за око, и глава за главу, а оже ся искупить, то отъ земля тоя да ижденется.

О скотѣ.

Аще скотъ въ нощи разламляеть плоты, ти да ясть въ нощи ходя, да ся подасть господину двоичи,[59] а третіее да ся устрѣлить стрѣлою, аще конь, или говядо; аще ли свинія, или боровъ проламляеть плоты, или подрывая нощію, да убіють его: звѣрь бо той есть злонравенъ; да иже раздра въ то ребры, заплатити[60]).

О еретицѣ.

Аще етеру человѣку рчешь: еретиче, да ударить й ножемъ; аще ли предъ судія идеть, да подъиметь глаголавый, еже есть было подъяти еретику, и да тепуть его добрѣ.

О ратаи.

Иже ратай, не дооравъ времени, поидеть прочь, да есть лишенъ оранія; тако же и пастырь, иже стадо пасеть.

О епискупѣ и попѣ.

Иже имуть епискупа, или попа съ чужею женою, или діяка уларного, да измутся сану своего.

О послушествѣ поповскомъ.

Попъ бываеть въ послушествѣ за кї мужь. А се, иже біеть попа, рука его да ся отсѣкаеть, аще ли, да дасть кї златниць.

---

59) *Тави статия въ* Кърмч. II, чл. 46, *нѣколко е инакъ:* и аще кто спуститъ скотъ свой, и испасеть ниву другаго и проч.

60) *Тави статия въ Зак. Юстин.*, стр. 11 *(Судебникъ, изд. Башиловъ) гласи:* аще кто обрящетъ свинія и проч.

О двy женy.

Аще ся двѣ женѣ бѣсита, блуда ради лѣзучи на купѣ, творящи иже мужь едина, а другая женою, да тепуть обою по р҃ ранъ.

О упойствѣ.

Аще другъ друга упоитъ до поруга да біенъ будетъ кі҃ ранъ.

О чернецѣ и о черницѣ.

Аще имуть черньца съ черницею блудъ дѣюща, то да окують й, и всадять въ темницу, дондеже умруть; отреклъ бо ся свѣта сего.

О мужи, и женѣ, и ослятu.

Аще имется мужь со ослятемъ, или жена, аще ли біенъ будеть и продастся въ поганые: погано бо есть зѣло; и дати цѣну бѣднымъ.

О разбойницѣ.

Аще разбойникъ имется, мечеви предасться.

О клятвѣ.

Аще кто клянется скупости ради, да біенъ будетъ.

О клеветѣ.

Аще кто оклевещеть друга, да біенъ будеть, и да пріиметъ, яко же было оному пріяти.

О мщатѣ.

Аще кто блудъ творить со мщатемъ, да убіють его.

Уставлѣннѣй Патріархомъ правилной чести, яко не достоить имъ всхыщати области иному, достоить) на освященіе и строеніе; но и въсхищеныя по обидѣ възвратить[61]).

О сварѣ.

Аще два мужа сваритася, то единъ ударить по друга каменемъ, или пястію, да не умреть, но сляжеть на ложе: аще ли вставъ мужь, походить вонъ о жезлѣ, чисть есть ударивый его, точію не дѣланія[62]) его, да даетъ цѣлбу.

---

[61]) Съ тая статия се наченва заглавието на Правила Іоана Схоластика: Вж. *Ровенкампфъ* „Обозрѣніе Кормчей", стр. 307 и 312.

[62]) Недѣланія – на излежанье *въ Руссkія* Достопамятности. Вж. *Исход.* XXI, 18.

О битіи рабѣ.

Аще кто біетъ раба своего, или рабу свою жезломъ, ти умретъ отъ руки, судомъ да ся мститъ; аще пребудетъ день, или два, да не мьстится: свое бо есть имѣніе.

О сварѣ[63]).

Аще котораетася два мужа, и уразита жену непраздну сущу, ти изидеть отъ нея младенець необличенъ то дастъ цѣну, елико задежеть мужь женѣ съ подобою[64]); аще обличенъ будеть, то дасть душу за душу, око въ ока мѣсто, рука въ рукы мѣсто, нога въ ногы мѣсто, зубъ въ зуба мѣсто, изженіе въ зженія мѣсто, вредъ въ вредъ мѣсто, язву въ язвы мѣсто. Аже кто истокнеть око рабу своему или рабѣ своей, свободь да пустить я, въ ока мѣсто.

О татбѣ.

Аще кто будеть укралъ теля, или овцу з҃ телятъ дасть за телца мѣсто, а во овци мѣсто д҃ овци дати.

О тати.

Аще въ подкопаніи застанетъся тать, ти язвенъ умреть, нѣсть ему боя[65]), аще взидеть солнце занъ, ти повиненъ есть; аще не имать да предадуть его въ татбы мѣсто; аще ли останеть татба въ рукахъ его, отъ осляти и до овчати, живу сугубу да дасть[66]).

О поклажаи.

Аще кто дасть подругу серебро, или ино что скрыти, ти украдеть и кто изъ дому его, и аще ли обращется тать да тяжить сугубь; аще ли не обрящется тать, да приидеть господинъ дому прѣдъ Бога, и да ся клянетъ, ако нѣсть слуковалъ самъ на все положеніе дружне: по всему славеси въ кривину, о всей гибели судъ обою у Бога, украдъ[67]) и да дасть сугубь другу.

---

[63]) *Исход.* XXI, 20—21.

[64]) Сподобою, свободою — въ Русск. Дост

[65]) Боя — убоя — въ Рус. Д.

[66]) Вж. *Исход.* XXII, 7—9, *и Кърмч.* II, 46

[67]) У Бога, украдъ и – украдъ и (украдъи сжщо като украдый) у Бога; *така е въ всички сп.* Вж. *Исход.* XXII, 7—9, *и Кърмч.* II, 46.

О братѣ.

Иже брату нищу въ заемъ дасть, не будеть домъ его тощь; не задежи роста[68]).

О закладѣ.

Аще ризу друга своего въ залогъ положиши, до захода солнцу отдай же ему: есть бо все одежа ему си одина риза сттыдѣнія, въ чемъ ему спати; аще убо взопіеть къ Богу, слухомъ услышить милостивъ есть.

О осляти.

Иже узриши осля брата своего, падшееся съ рухломъ, да не минеши его, но възвигнеши ѐ. Да не превратиши суда нищему въ судѣ его: и всего слова криваго да отступиши; чиста и правдива да не убіеши; не оправди нечьстиваго, мьзда ради; да не возмеши мьзды: мьзда бо ослѣпляеть очи видящимъ, и разсыпаеть словеса правдивая.

О сыну непокоривѣмъ.

Аще кому будеть сынъ непокоривъ, грубитель,[69]) не послушая рѣчи отца своего и матерних, они кажуть, и не послушаеть; ѽтець же его и мати изведета его предъ врата градная, мѣста града того, и да ркуть градскымъ мужемъ, глаголюще: се сынъ нашь непокоривъ есть и грубитель, не послушаеть рѣчій нашихъ, вѣтуя, піяница; да побіють и каменіемъ мужи града того, да умреть; да измуть ѝ злое сами отъ себе, да то видѣвше друзіи да убоятся.

О повѣшеніи.

Иже кто кіимъ грѣхомъ, судомъ смертнымъ умреть, и повѣсять ѻ на древѣ, да не пребудеть тѣло его на древѣ; но въ гробѣ погребуть во той день.

О ѻвчати.

Аще видиши овча брата своего, или ино что плавающе въ водѣ, или по полю блудяще, не мини его[70]), но обрати его къ своему брату; аще ли нѣсть братъ твои, поимѣ въ домъ свой, дондеже его взищетъ братъ твои, и даси ему. Тако же сътвори всякой гыбелы его, ти обрящеши, не мини его; но възми не могый потаити, да не съгрѣшиши Богу.

---

68) Вж. *Исход.* XXII, 25.
69) Вж. *Исход.* XXIII, 5—8, *и Второзак.* II, 4. XX
70) Вж. *Второзак.* XXI, 22, 23.

О сваръ.

Иже бунетъ пря межи человѣкома, и придета на судъ, да судять й, и да правдають праведнаго, и осудять нечестиваго; аще есть достоинъ ранъ нечестивый, да поставиши предъ судіями и біють предъ ними по безчестію его м҃ ранъ; да не приложать паче сего безъ лѣпоты бо есть. Аще сварится[71]) человѣкъ со братомъ своимъ, то пришедши жена единого ею, отъять мужа своего отъ убивающаго рукы, и простерши руку, иметь мужа за лоно, да отсѣкуть ея руку, и не пощадить ея око твое[72]).

О умираніи.

А се же повѣлеваемъ, аще будеть умираяй повелѣлъ кому устроити имѣніе, или съ дѣтми которенъ, или съ женою, ти тому поручить устроити имѣніе предъ послухи, то да ему будеть нужа скончати все; но аще есть строй не противяся суду, повелѣнія умершаго строящему, глаголеть противу женѣ и дѣтемъ, да скончаеть волю умершаго; ащи ли есть поручникъ о себѣ, самъ ся творя, приимъ строя, умершаго годомъ, то что погубить отъ имѣнія жены и дѣтей, то де возметь на судище казнь ѡ (сто) ранъ, и дасть все сиротамъ и полъ то да приставитъ. Приказываемъ же споручники умершаго, и аще будуть почтени отъ работы въ свободу, на отпущеніе господичичемъ и госпожѣ; и аще ли не будеть свободь, тогда не оставляють ихъ притити по госпожѣ и по госпочичѣхъ, яко и выше рекохомъ. Аще ли неправъ судъ, то взид ть къ великому отместнику, еже постави власть наша помогати сиротѣ и вдовицѣ въ правду, рекшу Богу Пророкомъ: судите сиротѣ и оправдайте вдовицу; то да исправить великый судія, и обидяй сироту да пріемлеть судъ противу дѣломъ. Павелѣваемъ же и порученымъ имѣніемъ подобно быти умершаго велѣнія, да не будеть піяница, ни которы имуща съ тѣми, яже начнуть строити, ни постошници безаконіи; но да будеть подобни, ацѣмъ же есть лѣпо строити, первое о задушіи а второе о женѣ и дѣтехъ. Се же начинающе велимъ общая боящися казни, ни обинующаяся, ни минующая ни великихъ ни малыхъ, устрояти имѣніе здравымъ ходяще и съ цѣлымъ умомъ, послухы подобныя поставити, свидѣтельствованы о добрѣ; да не будуть разбойници, ни піяници, ни татіе, ни иное никоея же злобы имуще, не мними не мнѣ седми, отъ того града, идѣже живуть,

---

[71]) *Второвак.* XXV, 1—3.
[72]) *Второвак.* XXII, 11—12.

или отъ веси, или аще откуду пришли суть, но подобни послушеству. Попущаемъ же о рабѣхъ свободною почтеныхъ да стають и тѣ въ послушество, а непочтеныхъ свободою право не великъ. Въ писанія, иже о имѣніи своемъ, первое да пишеть вѣры своея образъ, иже и душу избавить; аще же обѣдно [73]) избавити и преже житіемъ чистымъ не устроивши, ни руки простерши убогимъ, ни свобожще, обаче аще и всего до конца не получить, то аще и мука легчайши будеть; глаголеть бо не лживъ есть рекый: едина душа вящьши неба и земли. Да аще кто самъ въ лѣностномъ семъ житіи не достиглъ есть чимъ, ти отходяще оставляюшь много уста за ся, яже начнуть мочи кричати, яже ны помогуть и насъ вѣчному огню отяти. Предая имѣніе свое предъ послухы да въпышеть первое, что свободь, что ли дати убогимъ, что ли дѣтемъ, или сердоболи, или другомъ, или женѣ вещнѣй, или іереомъ. Попущаеть же суть нашъ, да аще въсхощеть дарити отъ своея си части жену си вещную, то дарить достойною частію, еже наречется полъ дому; на полы бо ему домъ даеть ему судъ власть, а полъ вещи чвловѣчьскія не дасть ему долженымъ сущимъ, отцемъ чада кормити своя, тѣмъ бо ся множество родъ не сдержить.

О мачехахъ.

Мачехамъ же и матеремъ великимъ, крыющимъ имѣніе у чужая чади, иже не судъ сердоболи, тѣ ся измѣнять крыемое да се изведеть на судъ и крывшее, въ нихъ же есть скровено, да ся лишитъ того, еже будета крала, а они приимуть, яко и тати, казнь отъ ранъ и дадятъ общую татбу, скрывшую мачехою, и да подѣлять дѣти особь первыя жены съ мечехиными дѣтми; аще ли будетъ кый дѣтищь съ мачехою вѣдалъ, то и той дасть татбу съ нею, да ему не будеть части въ томъ, яко и мачесѣ.

О оружіи.

Иже изломить другу копіе, или щитъ, или топоръ, да аще у себе начнеть хотѣти держати, то пріяти ино что у него; аще ли инѣмъ чимъ ему заплатить предъ чадью, иже начнеть вѣдати, колко будетъ далъ на немъ.

О дѣтѣхъ.

Аще дадять дѣти вскормити должници, а само вразумѣеть лжицу взяти, прокорма г҃ гривны взяти.

---

[73]) И бѣдно избавити ю, преже: *така е въ Русск. Дост.* II, 197.

О человѣцѣ и о женѣ.

Аще ся дасть человѣкъ у тошна веремяни, или жена, дернь ему не надобѣ; а поидить прочь, дасть г҃ гривны, а служилъ даромъ.

О стовѣ.

А за стогъ за тяжебный за сѣнный гривна кунъ, а тяжа не надобѣ.

О безчестіи.

А за безчестную гривну золота, аже будеть баба была въ золотѣ и мати, взяти ему н҃ (50) гривенъ за гривну золота; аже будеть баба была въ золотѣ, а по матери ему не взяти золота, взяти гривна серебра; а за гривну серебра полъ осмы гривны кунъ.

Еклогата на Льва Исаврянина и Констаитина Копронима.

(По печ. Кърмчая*).

ГЛАВА МД.

Леона царя премоудраго, и Константина вѣрною царю, главизны о совѣщаніи обрученія, и обрацѣхъ, и о иныхъ различныхъ винахъ.

Владыка и творецъ всѣхъ Богъ нашъ, создавыи человѣка, и почте его самовластіемъ: законъ емоу попророческому ученію давъ напомощь. вся емоу добродѣтельнаяже и не навистная, того ради постави, добродѣтелная оубо рещи, іако спасенію соуща ходатая. Ова же отметати, іако моуцѣ повинна творитъ. и ничтоже хранящимъ его, или отмѣтающымъ оправданія его, обоего возданія творимымъ. солгано боудетъ, богъ провозвѣстивъ обое. Егоже словесе сила создавши не преложеніе, и немимо идетъ когождо дѣломъ возмѣряющи достойная, по евангельскому оученію, понеже оубо державу царьствія пороучивъ намъ, іакоже изволи: показаніе се сострахомъ кнемоу, возлюбленія нашего сотвори, по Петроу верховнааго апостола старѣишинству, пасти намъ повелѣ вѣрное стадо. ничемоуже преже его быти болшу судомъ и правдою, на возданіе разумѣемъ. іако отъ сего всякія не правды разрѣшати соузы, и ноужныхъ сочтаніи разрушати развращеніе, и согрѣшающихъ стремленія отторгати, и тако на враги побѣдами, отвсесилныя его рукы вѣнчатися намъ, облежащаго вѣнца, многообразно же и честнѣише и мирно намъ оустроити царство, благостояніе и житіе. Тѣмъ таковыми печальми оупражняющеся, и ко угоднымъ Богу во общее полезныхъ обрѣтеніе, неоусыпаемыи оумъ поставивше. Правду всѣхъ земныхъ произволше, іако ходатаицу небеснымъ соущю, и острѣишю всякаго меча силою на не оугождающихъ, насупостатныя соущю, во мнозѣхъ книгахъ отъ прежецарьствовавиихъ заканная написанымъ быти разумѣюще. И овѣмъ оубо неоудобь разумныи вниxъ одержимыи оумъ, снимже отнюдъ неразоумныи паче внѣшнимъ, богохранимаго сего и царскаго града нашего, невѣжамъ соуще, призвавше славныя наша Патрикія, преславнаго оубо Никиту Патрикія и Куестера, и преименитая и щата и писца Марина и Марія, и прочія, Божіи страхъ имѣюща, и вся книги собрати повелѣ-

*) Въ правописа не сѫ запазени ѧ, є, ѥ, ї, ꙗ, ѡ, а титлитѣ сѫ развързани.

хомъ книамъ, и вся внихъ прилѣжными посѣщеніи разсмотривше, и подобныхъ ради винъ, іаже въ тѣхъ книгахъ оуправленныхъ отъ насъ, повелѣныхъ дѣльма оучащаемъ вещи, и слоуженыхъ судей, и достойвыя грѣховъ, казни въ сихъ книгахъ, іавьствеиѣже и чаще воспріяти подобно изволихомъ, на благособраніе таковаго благочестнаго закона, и силы исповѣданіе, и доброразсужденіе вещи, и благоразрѣшеніе: и праведно согрѣшающимъ исхожденіе, и непрѣклонномъ на согрѣшеніе прилѣжащимъ, оуставленіе и исправленіе, овѣмъ же и преходити повелѣномъ законныя вся и человѣческія страсти, поучаемъ коупно и молимъ оттребатися, и отздравыя совѣсти приносити истинныя правды и судьбы. И ни нища обидѣти, ни силна обидяща оставляти не оутомлена, ни образомъ же оубо и словомъ правдѣ пре оудивлятися, и равну оуму, дѣломъ же не праведное и лихоимное произволити іако полезно; по двѣма судимома отнихъ лихоимствующа: и се неменше имоуще на поставленіе има, равное дроугъ къ дроугу, и тольмиотъ іати болѣ имоущаго, ельма и оумаленое обрящутъ тогда обидимаго. Истинныя бо правды въ своихъ душяхъ предержащія не имоуще, но имѣніемъ растлѣни, или любовію дарующе, или враждою моучаще, или силою оумаляеми, суда и правды исправити немогутъ, іавляюще на себѣ пѣснивца истинствующа, аще оубо воистину правду глаголете, правая судите синове человѣчестіи. Ибо въ сердцы беззаконіе дѣлаете на земли, неправду роуки ваши сплетаютъ. Якоже премоудрыи соломонъ о судѣ неравнѣ нареченіемъ мѣрила, притчею назнаменуя рече. Мѣрило велико и мало мерзко предъ Богомъ. И симъ оубо разумѣющимъ праведное, превращающимъ же истину оученіемъ, отъ насъ повелѣно бысть, да имъже се смысла ради скоудно есть, и не оудобъ обьято, подастъ равно комуждо, отнюдъ имъ быти непостыдну си, по Іесусу Сирахову глаголемомъ. Ни отъ Господа владичества да не ищутъ, ни отъ царя седалища да не просятъ, ни судіи быти да не варяютъ ни правды никакіяже отъ іати могуще. А иже умоу и смыслу причастницы, правды естествееыя, и дѣтели лиху, право осудбахъ да блюдоутъ, по истинѣ достойная комуждо да подаютъ. Тако бо и Господъ нашъ Іисусъ Христосъ Божія сила и моудрость кіимждо праведныи разумъ подаети. И не не открываетъ вещей не изъ обрѣтаемыхъ. Іакоже и соломову испросившу праведное, воистинну мудрованіе моудрствова: и отрочати соудъ правыи воистину женамъ

дарова, понеже бо беспослушества отъ обою глаголемая, на естество разлучити повелѣ, и тѣмъ обрѣсти невѣдомое оустрой, егда оубо чюжая мати не милостивно оубіеное отроча воспріяти повелѣ. Истинная же мати ни слоуха пріяти повелѣніемъ восхотѣ естественныя ради любве. сія да разумѣютъ, сія да смышляютъ, всихъ да поживутъ, отнашего благочестія судити повелѣннѣй вещи, благочестнаго закона поученіи праведная мѣрила. Симъ бо скипетръ и царствія намъ поручившу, Богу оугодити потщимся: симъ ороужіемъ, силою крѣпкою супротивитися супостатнымъ хощемъ. Въ сихъ крестознаменное, и отвласти его повелѣнное, нашею кротостію стадо возвращати на благая, и преспѣвати вѣруемъ, всѣхъ оустроити намъ древнее житіе, и оправданія оуповаемъ, Господу и Богу спасу нашему Іисусу Христоу рекшу, не судите на лица, но праведныи соудъ судите, всякого даропріиманія, отъ гребатися праведно. Писано бо есть, горе оправдающему нечестиваго даровъ ради, и пути смиреныхъ оуклоняющемуся, и правду праведнаго отмещущу, ихже корень іако персть боудетъ, и цвѣтъ іако прахъ взыдетъ, зане закона господня исполнити не восхотеша, мзда бо и дарове ослѣпляютъ очи и моудрыхъ. тѣмъ тацѣми срамными обрѣтеніи оставленіи отнюдъ творити тщащеси, отъ благачестиваго нашего сакелія и славнаго куестора, писцема же и всѣмъ иже надъ судебными главами, слоужащимъ мзды и подаяніи, къ какому оубо лицоу отъ судимыхъ ничтоже имъ пріимати отнюдъ, да не отъ пророкъ глаголемое на насъ съ боудется; продаша на срѣбрѣ праведнаго. и хощемъ отъ сюду Божія быти притязанія, заповѣди его престоупницы бывше.

Зачатокъ ѧ҃ *о совѣщаніи обрученіа, и о распущеніи, и о сирыхъ обрученіи и раскающемся.*

а҃. Се обѣщается обрученіе христіянско, на первомъ возрастѣ отседминадесяте лѣтъ, и выше, обручаемыхъ въ гоженіемъ, и родителей и ближникъ ихъ совѣщаніемъ: аще совокупляющеся воконнѣ совокупятся, и не боудетъ отъ возбраненыхъ; рекше обрученіемъ, сирѣчь зарученіемъ, или наказаніемъ. аще ли изволится, дающему вѣно возвращати, и не совокупити, погубитъ вѣно. Ащели свой отроковицѣ и восхощетъ возвратити, и не совокупити, да воздастъ сугоубо вѣно, рекше то вѣно, и другое толикоже. — в҃. Аще ли писаніемъ оурядится кто, и восхощетъ возвратити, по написанію его воздастъ дѣвицѣ. Аще ли часть отроковицѣ, развѣ вины и закономъ сказаемѣй искоусить воз-

вратити, тожe число еже онъ написанiемъ исповѣда, да дастъ обрученому, сбывшимъ отънего исповѣданiемъ, да измѣнится.— г҃. Аще ли кто обручитъ отроковицу, и равно ненависти ради, или образа ради коеголюбо, отлагаетъ сотворити бракъ по двоу лѣту, подобаетъ отроковицѣ ждати его, и посемъ да послушествоуетъ емy часть отроковица сотворити бракъ. и аще невосхощетъ, то оуже лѣтъ отроковицѣ сочтатися идѣже аще хощетъ, держащи iаже взя отъ обpоученика своего.—д҃. *Осирыхъ и младыхъ обручающихся и раскающемся.* Аще ли боудутъ дѣти, отъ немогущихъ родитель, или отрокъ, или дѣвица совѣщанiемъ нѣкихъ сотвориша обрученiе, и послѣди отложиша до пятинадесяте лѣтъ, лѣтъ есть разлучитися безтщеты, iако сирымъ имъ соущимъ и неразумѣющимъ полезныхъ имъ; Аще ли въ возрастъ прiидутъ, iако смыслъ имоуще, и еже аще сотворятъ, нѣсть имъ лѣтъ къ тому возвратити.

Зачатокъ вторыи о брацѣхъ повѣленыхъ и возбраненыхъ первому и второму написаному, и о распущенiяхъ ихъ главъ, —а҃. Совѣщается бракъ христiянскъ, или написаныи, или не написаныи, между моужемъ и женою, iако быти обою въ возрастѣ къ сочтанiю, обрученома: моужеви оубо отъ пятинадесяте лѣтъ, женѣже отътрехъ надесять лѣтъ, обѣма хотящема совѣщанiемъ родителю.

в҃. *О возбраненiи брачнѣмъ совокупленiя.* Возбранено же бысть елико ихъ отъ святаго и спасенаго крещенiя, дроугъ къ дроугу примѣсишася, рекше коумъ къ своей дщери, и тоя матери; Такоже и того сынъ ко дщери того. и елико отъ крове сродства знаются; сирѣчь родители и чадомъ, братiя и сестрамъ, и сихъ чадъ, нарицаемiи братучада ражающiися знаемiи оужики, очимъ, правнуцы: тесть къ снахѣ: правнукъ къ мачехѣ: братъ къ ятрови рекше къ женѣ братнѣ. такоже и отецъ и сынъ, къ матери и къ дщери: два брата къ двѣма сестрама, и ксимъ всѣмъ лицемъ, ни обрученiе да не сказуется.

г҃. *О совѣщанiи брака написанаго.* Написаныи бракъ составленъ есть, написанымъ пристройнымъ образомъ, отъ трехъ достовѣрныхъ послухъ, по законеныхъ нынѣ отъ насъ благочестивно, iако женѣ исповѣдати моужа совершено, еже пристроя своенiе и несоблазнено, и несквернено ея сохраненiе и соблюденiе, и съ количествомъ, iакоже достойно отънего совозвращенiемъ, отъ дану емоу написаному отъ него наповелѣномъ емоу образѣ отъ безчадства часть четвертую тремъ iавѣ iако совѣщавающимъ междоу ими приходящемъ, двѣма оубо пишущима

пристроя точно равное. третіему же отъ мужа къ женѣ отлагающу. и невопрошати, или написати отъ мужа равномѣрныя емоу приносимыя пристрои, преже брачнаго дара.

д҃. *О наслѣдіи хотящимъ, единому отъ нихъ бездѣтей оумирающу.* Аще ли ключится женѣ безъ дѣтей преже моужа оумрети, четвертую часть точію отъ всего іакоже речено есть, исповѣданаго отнея пристроя, въ своемъ пріобретеніи оудержати емоу, и прочее полчетвертыя части таковаго пристроя, къ наслѣдникомъ въ дати конечнаго ея обѣщанія, или къ несовѣщаннымъ нарицаемымъ ея наслѣдникомъ отдати. Аще ли моужъ, прежде своея жены бездѣтенъ оумретъ такоже насовершеное оустроеніе, исповѣданаго емоу пристроя четвертую часть, прямо части таковаго пристроя, отъ оставльшихся моужнихъ всякихъ вещей, во имя на пріобрѣтеніе свое, воспрімати ей, и избывающее моужнее все имѣніе, или наслѣдникомъ отъ конечнаго совѣщанія, или не совѣщанымъ пріидетъ.

е҃. *О наслѣдіи единому ею оумирающу дѣтемъ соущемъ, и о входящихъ во второе совокупленіе.* Аще ли дѣтемъ сущемъ, прежде своея жены моужъ оумретъ, и женѣ, рекше тѣхъ матери содержателю, пристрою же ея и моужня имѣнія всего быти, и сею все дому сотворити; Печаль же, людское іавѣ строеніе, написаніемъ творящее; рекше своего же и оставляющагося отъ моужа ея іаже всяко имѣяше богатство, съ лежащимъ на таковѣмъ написаніи, и пристроеныхъ ея вещей. Аще ли соутъ ей внѣ пристроя, должнѣ соущи ей внѣшнюю пристрою показати дѣлы совѣщанными, іако сія внесе въ домъ моужа своего, и іавляются поумертвіи его, іако немогущимъ ея чадомъ противитися ей, или взыскати оунея отчи останки: противу оубо всю честь и послушаніе, по Божіей заповѣди іако матери приносити ей, іавѣ должни соуще, іакоже подобаетъ родителемъ чада казати же, и брачными ризами оукрашати, и пристрою пояти іакоже хощетъ. Ащели сключится ей во ино сочетаніе пріити. и лѣть есть чадомъ ея отпустити ея, и вся отчи имъ вещи безъ оскудѣнія пріимати. принесеную же пристрою отънея ко отцоу ихъ, точію споданоюотъ него пристрою ея, возвращеніемъ въ дары по давшу оставити ей. Аще ли дѣтемъ соущемъ, жена прежде моужа своего умретъ, рекше отцоу чадомъ содержателнику пристроенія, и всего ея имѣнія быти, іако подвластію ихъ соущимъ, и тому всю печаль, дому строеніе, не могущимъ чадомъ противитися

емоу, или взыскати отьнего матерне наслѣдіе: но противу томy оубо и всяку честь и послушаніе, іакоже подобаетъ родителема, творящимъ емоу по писаному, дѣломъ и словомъ, чти отца твоего и матерь твою, да пріидетъ ти молитва отъ нею. молитва бо отча оутвержаетъ домъ, клятва же матерня искореняетъ до основанія. Тѣма бо поражени быша, и что има воздаста, іакоже они имъ. еія бо извѣстоуя, и Павелъ апостолъ рече: чада, послоушайте родитель вашихъ, то бо есть праведно. и родители не раздражайте чадъ вашихъ, но воспитавайте я въ наказаніи и ученіи господни. Аще ли ключится емоу пріити воино сочетаніе, и чадомъ его не возрастшимъ, не разрушены оу него матерни ихъ хранити вещи. Аще ли въ законнѣ возрастѣ сіи боудутъ, и ходятъ безъ смотренія, таковыя ихъ продаяти вещи. аще ли восхощетъ отъ малъжену, или моужъ или жена, безъ втораго брака отъ своихъ чадъ отити не имоущихъ возраста, нѣсть имъ лѣтъ того сотворити: но творити тѣхъ печаль же и прилѣжаніе: іакоже рече апостолъ. Яко вдовицы имоущыя чада, или вноучата, да навикнутъ первіе свой домъ благочестити, се бо есть пріятно, и предъ Богомъ. Аще ли соуть въ возрастѣ, и соуть совершени въ житіе пріидоша, и могутъ свое строеніе творити, и хощетъ кто отъ родитель отити отъниxъ, то лѣть есть такому лицоу соудержаніемъ вещи единаго дѣтища часть пріяти, противу числоу чадъ.

ꙁ҃. *О брацѣхъ не написаныхъ, и что подобаетъ наслѣдити не имоущимъ женъ.* Аще ли по тѣснотѣ, или смиреніемъ невожможетъ кто, добрѣ пріятнѣ, и написанно составити брака, то и не написанно да совѣщается женитва, не лукавно, совѣтомъ совокупляющихъ лицъ родителевъ. или въ церкви благословенія ради, или предъ други пятми повелѣно бысть: но и како любо поимая женоу свободу, и поручая дому своего строеніе, и примѣсився ей плотію не на писано, и совокупится кней бракомъ: и аще не дѣто творенія отъ нея искушевіе пріимъ, иждвенетъ ю отъ совокупленія, иже къ себѣ безъ вины, закона не оувѣденѣ ею, то дати ей наустроеніе въ правду принесеныя отъ нея вещи, четвертую часть отъ имѣнія его. Аще ли кто совокупится соубогою женою законнымъ бракомъ, и оумретъ моужъ безъ дѣтей, завѣта пріяти женѣ отъ моужня останка за бесчадіе, четвертую часть, посилѣ моужа, іако литръ десять, и прочая пріяти іако не совѣщанномъ его наслѣдникомъ, или несоущимъ наслѣдникомъ. или часть людскоую.

з҃. *О второй женитвѣ, дѣтемъ соущемъ, или несоущемъ.* Вторая женитва совѣщается, по образу іавленному свыше. аще ли дѣти соуть, второе оженившемуся отцоу, не лѣть емоу есть второй женѣ вдати и єднаго дѣтяте часть, отъ перваго брака своего имѣнія, по какому оубо честолюбію. Такоже се хранити и на посягающія второе, іавѣ посягающіи второе женѣ отъ времене оумертвія, первое хранящи ей дванадесять лѣть, аще ли прежде втораго надесять лѣть, второе посягнетъ, бесчастна боудетъ, ничтоже отъ перваго моужа приобрѣтающи, по какому любо образу. хранящи же ей іакоже речено есть заповѣданое, лѣть пріимати ей свою пристрою съ подобнымъ возвращеніемъ пристроенія ея. Такоже и моужеви во ино совокупленіе приходящу, ничтоже отъ первыя емоу жены пріяти. Аще ли соуть безъ возраста дѣти, тѣхъ вещи хранити емоу, дондеже совершени боудутъ. аще ли сіи совершени боудутъ подати имъ отъ толѣ оуже матерни ихъ совершеныя вещи. Аще ли чада боудутъ отъ вторыя жены, и сключится емоу оумрети, лѣть есть и первымъ чадомъ и вторымъ своего наслѣдити отца, такоже и матере. Ащели же за иного посягающи, отъ перваго брака дѣти призоветъ, и прежде совѣщеннаго брака втораго, приставника дѣтемъ своима да оставитъ, и тако да совещается. Аще ли сего не боудетъ, нѣсть вины на ню, на втораго моужа ея ведши дѣтей на оустроеніе оставльшихся младѣйшимъ отеческихъ вещей.

и҃. *О распущеніи брака, вины ради моужа, или жены.* Се рацпоустнаго женитвою о господѣ, совокупленія примѣшеніе, зиждителя и содѣтеля всѣхъ Бога, премудрость есть оучитель: той бо самъ въ бытіе приведъ отъ небытія человѣка: не тѣмъ же образомъ и женоу создати повелѣ, ибо и могіи, но отъ моужа свидѣтельствова, да въ единыя іавѣ въ двойствѣ лицоу, едино плоти сочатаніе взаконитъ не сочтанное. Тѣмже ни жени виною змія гордаго наченши вкушенія отъ моужа разлучи, ни того владични заповѣди преступленіе супроугою поспѣвшее отлучи, но отъ тоя оубо спряженъ грѣхъ потопи, сочтанieже не разруши. Симъ оубо дѣтельнымъ въ законеніемъ паки и словомъ оутвердивъ отъ создавшаго, во время Фарисей кнемоу вопрошенія, аще достоитъ человѣку по всякой винѣ пустити женоу свою; и отвѣщавшу спряжену отъ Бога, никако же отъ человѣка разлучити, развѣ словесе блоуднаго. последующе же и покоряющеся, ни мы иного ничтоже взако-

кончати паче того хощемъ: но понеже злобы видѣніе, прилѣжно ко многимъ отъ человѣкъ пребываетъ, и отсюду любезно дроугъ ко другу не прилѣжащи по многимъ винамъ; занеже не моущая таковая тварь своя съ пряженія, и точтаніе іавѣ прѣдложити къ пришедшему законоположенію, имже совокупленія распускаются, отъ подобныхъ винъ изволихомъ. — ѕ҃. *О распущеніи же.* Распущается моужъ отъ жены, сея ради вины. аще жена его блоудъ сотворитъ: и аще мыслити начнетъ какимъ любо образомъ на животъ его, или свѣдущи мыслящыя инѣхъ нанъ не возвѣститъ емоу. Такоже разлучвается и жена отъ моужа сея ради вины: аще моужъ не возможетъ за три лѣта отъ времене брачнаго совокупленія, къ своей примѣситися женѣ; аще помыслитъ кикимъ любо образомъ на животъ ея, или свѣдыи иныхъ помышляющихъ на ню, и не возвѣститъ ей: и аще вреденъ есть. Аще ли склучится единому отнихъ по брацѣ, или прежде брака, бѣсомъ обладану быти, отъ таковыя оубо вины не разлучатися отъ себе. Безвины же таковыя се сказаемыя въ брацѣ соущихъ не возможно разлучати по писанному; иаже богъ совокупи, человѣкъ да не разлучаетъ.

Зачатокъ третіи, о написаніи пристроя, и не побѣднѣмъ и о праведнѣмъ пристрои, имѣя главъ двѣ. — а҃. Исповѣдая написаніемъ, или не написаниемъ пріяти пристрой, и не исполняя его, болѣ сый двою десяте и пяти лѣтъ, пріимати могущема родителема, отроковицы обѣщаему совершити. Аще ли сего не совершитъ, и не брежетъ сихъ исполнити, повиноутися емоу части женьстѣй посилѣ отнихъ исповѣданыхъ. Мнїй же сыи по исполненію двадесяти и пяти лѣтъ. и инѣмъ пяти лѣтомъ, можетъ взыскати обѣщанныя ей пристрои, по исповѣданіи его скончавающася по совершеному лѣту, заповѣданному прѣдоуставленному. Аще ли ни, то нелѣть емоу есть двигати безмездія такова пристроя, но повиноутися части женьстѣй, іакоже речено есть.

в҃. *Яко не повинну быти пристроенію жены въ напасти, моужни или тщеты.* Жена принесшая пристроеніе моужеви своемоу, аще склучитися отъ напасти нѣкоея моужеви впасти въ тщету, или въ долгъ людскіи, ли какимъ любо лицемъ, и оумретъ, не лѣть есть ни людскому, ни иному лицоу наити на домъ его и взяти что, дондеже жена свою си пристрою совершитъ. потомъ же совершеніи избыточествующая, по единой части заимодавцы да раздѣляютъ.

Зачатокъ четвертыи о послушествѣ: и о осовѣщаніи написаномъ простаго пристроенія, имѣя главъ четыре.

а. Жена писаное просто пристроеніе совѣщаваетъ, егда кто совершена лѣта имать, предъ пятію, или предъ четырьми послухи, подастъ кому отъ своихъ ей вещей, пяти оубо послухомъ въ мѣсто совѣщаемыч. и обрѣтаемыхъ человѣкомъ, тремъ же мужемъ въ мѣсто запустѣныя и не обрѣтаемыя мѣры.

в. *О превращеніи всякаго дара.* Написаніемъ простыи даръ совѣщавается, егда отъ имоущаго совершенаго возрастомъ совѣщается написаніе, и по преждереченному образу, предъ пятію, ши треми послухи на то призваныиъ, написаніемъ послушествовано будетъ, и отпущено боудетъ. Аще ли кто сотворитъ даръ на пріятіе, по умертвіи его, дарованныя емоу вещи, и оттолѣ токмо уже господьствуетъ ей таковыи даръ написаныи, предъ пятію, или треми послухи да бываетъ по преждереченному образу.

г. *О дарѣ къ чаянію смерти бывающемъ* Иже чаянія ради смерти даръ, рекше поумертвіи даровавшаго, совѣщанное оубо имѣя бываетъ, іакоже и выше іавлено есть, даровавшаго же ради предъ пятію, или треми послухи написаніе исполняющеся. Аще ли кто даруяи повелитъ написаніемъ втомъ дарѣ своемъ нераскаятися, ли возвратити таковаго дара, но тому быти извѣщену токмо, да въдано боудетъ по повелѣнію его, и въ реченіи и написаніи его.

д. *О превращеніи дара всякаго.* Всякъ даръ возвращаетъся сея ради вины; аще даръ пріемыи не возблагодѣетъ, ко одаровавшему обрящется: аще острая руганія наведетъ: или велику тщетоу нанесетъ нань, или біетъ, или помыслитъ какимъ любо образомъ на животъ его: или совѣщанныхъ на нихъ же даръ написанъ, или не написанъ бысть, не исполнитъ; единому бо отъ таковыя вины и на судищи іакоже речено бысть іавлену возвращается.

а. *Зачатокъ пятыи, о завѣщаніи, имѣя главъ з О возвращенныхъ лицъ завѣщаетъ.* а. Возбраняются завѣты творити иже отъ недоуга въ подвижоніи соуще; моужеска полу оубо ниже соуще пятинадесяте лѣтъ: женска же полу ниже трехъ надесяте лѣтъ соущихъ, иже выну бѣсящихся, и въ плѣненіи соущихъ, и подвластію, кромѣ самостояжанныхъ вещей своихъ. И елико же отъ родителю поданная имъ во имя пристроя, не лѣть имъ завѣщати и иже аще отъ сродства глоухъ и нѣмъ. Аще ли отъ нѣкія немощи въ таковыя недоуги впадающе, книги вѣдующе, и написоующе своею рукою, да завѣщаютъ.

в҃. *О совѣщаніи завѣта написана быша.* Написанъ бываетъ завѣтъ, во едино и тоже время отъ седьми достовѣрнихъ по-слухъ, на то призваныимъ, и въ томъ на то написаныимъ, и назнаменающимъ завѣщающему хотящу, и своимъ написаніемъ свою рукою, Христово имя наслѣдника втомъ назнаменовати, не іавляюще послухомъ аще хощетъ во ображеная своя.

г҃. *О совѣщаніи завѣта не написанаго.* Не написанъ совѣщавается завѣтъ, егда седьми послухомъ въ коупѣ обрѣтающимся, завѣтъ творяй, творитъ свой совѣтъ.

д҃. *О числѣ послухъ, надъ завѣтомъ обрѣтающимся.* Аще кто на коемъ любо мѣстѣ завѣщаетъ пасаніемъ, или не написаніемъ, седьми насе не обрѣтающимся послухомъ, то и предъ пятію завѣщаетъ іаже о себѣ. Аще ли предъ треми обрящется, нетверду завѣтующему быти совѣту.

е҃. *О наслѣдующихъ дѣтехъ. отъ несключенія, аще и по завѣту рождьшуся чаду, и о иномъ лицѣ сключенія ради наслѣдьствующу.* Завѣту же речено бысть отнюдъ бѣвающу: аще родителя своя имѣютъ присная чада, и едино отъ нихъ оставатъ безъ памяти, да разтсоудятъ послу си тая. и аще многаждьі обрящутся оукоривше родителя, или ино что на оустрашеніе ею показавше, да пребываетъ недвижно родителю оуставленіе. Аще ли по сотвореніи завѣта родится имъ чадо, рождьшуся емоу единому, прощеніе оубо и благословеніе, съ такоѣымъ завѣтомъ да держатъ силу. рождьшеежеся да внидетъ съ прочею братіею и да наслѣдуетъ.

О иномъ лицѣ отъ сключенія наслѣдующе. Аще ли кто имѣя едино чадо присное, и нѣчто родителема сотворитъ, и на старость не промысленна я оставитъ, пріидетже тоже лице паки. и послоужитъ има, и іако отъ того благопріимша, и восхощета наслѣдника оставити его своихъ имѣніи здраву быти ею совѣщанію.

ѕ҃. *О коемждо наслѣдницѣ, и о тяжебницѣхъ, и отлаганіе творнщихъ.* Всякъ наслѣдникъ, или отъ написанаго устава, тяжю и отлаганіе за лѣто творяи: и іаже о совѣтѣ не творя, аще ли чада или вноучата оумершаго есть, должную имъ законную часть пріяти. Аще ли законная часть, іако и до четверо дѣтей, третію часть задницы *), отъ пяти же и више, полъ. Аще ли инъ кто ужика есть завѣтующаго, отнюдъ да отпадетъ отъ наслѣдія, симъ же ко оставленыимъ его наслѣдникомъ его или ко инымъ оужикомъ приети. Аще ли чуже лице

*) Оставшаго наслѣдія — бѣл. въ самата Кърмч.

есть наслѣдникъ, таковаго устава не совершая, и всякаго обдержанія да боудетъ чюжъ.

ꙁ҃. *О завѣщающихъ нарати, или на пути, внегда оумрети.* Аще кто на рати оуязвенъ, или на пути, и хотя къ смерти приближитися, и яже о себѣ хощетъ оуставъ сотворити, надъ обѣма же сима, задничникъ*), или инъ кто не обрящется свѣдыи книгъ, председьмію, или предъ пятію, или предъ треми послухи, свой да сотворитъ совѣтъ. понеже аще и два обращетася, сею явѣ яко послуха искушаема прежде пріятія.

Зачатокъ шестыи, о воинскихъ особь стяжаныхъ вещехъ, нанеже завѣщати кто можетъ, аще и возбранено есть: и оклирицѣхъ, и халтуларіи, и о иныхъ воинствующихъ. а҃. Воинственное яже воини подвластію соуще, отцоу же и дѣду отъ воинскаго ихъ чина стяжутъ, нанеже завѣщати могутъ пребывающе, явѣ яко соблюденіемъ прежде воспомяновенымъ о совершеныхъ завѣтехъ, изготовляюще же ся совѣщаніемъ ихъ, таковѣй особостяженнѣй вещи, немощи наслѣдникомъ ея отъ нея четвертыя имъ части быти, и таковый давати оурокъ, ли совѣщаніемъ ихъ отнюдъ оставляти. По оумертвіи же тѣхъ родитель, не яко отъ нихъ приносити, но изрядно и особъ сказанымъ токмо сказати лицемъ. Аще ли останета брата поумертвіи родителю, и единъ отъ нею воинствуетъ, а другіи прибываетъ въ домъ, аще совѣщанія сотворита междоу собою, оуреченнаго да держита. аще ли безъ оуреченія, се да творита до десяти лѣтъ по воинствѣ единію отнихъ поживета, во всѣхъ притяжанныхъ има, по десяти же лѣтѣхъ или отъ роуги, или отъ дѣла общаго ею дому и тщанія, съ пребывшимъ въ дому братомъ равною частъ раздѣлити има. и до другихъ тріехъ лѣтъ живущима междоу собою, и посемъ сключится има особь разлучитися, и взимати воину изрядну, конь свой съ сѣдломъ и оуздою, и оружіе свое, аще воистинну притяжа, и броня: прочая же вся раздѣлити има равною частію. аще ли по трехъ лѣтѣхъ поживета междоу собою и обрящетъ что любя по сихъ отъ роуги своея притяжавъ, и не взимати емоу, и еже промышленіемъ. Божимъ притяжанное емоу отъ перваго дне воинствовати емоу, и отъ плѣненія же и чистолюбія затаитъ ся, и се имѣти емоу изрядно.

в҃. *О клирицѣхъ, и о халтуларѣхъ, и о инѣхъ воюющихъ, и о оурочной части дѣтемъ.* Клирицы же и халтуларе, или иніи нѣцыи въ какой любо вещи, отъ родительнаго существа

*) Оставшій наслѣдникъ — бѣл. въ Кърмч.

воюющихъ, аще оумирающе родители ихъ, восхотятъ часть отъ дати имъ, да извѣстно боудетъ тѣхъ хотеніе. Ащели ничтоже осемъ рекше оумрутъ, и о таковѣмъ количествѣ подвиженіе сотворятъ воинствующему, ни наслѣдники его помышляти имъ, іаже отъ таковаго воинства пришедшая ко отцу тѣхъ избыточная, отъ поданаго количества втаковое воинство въ носити, и въ прочее имѣніе раздѣляти. Ащели въ правду исполнися таковаго ради воинства поданое количество, нелѣтъ есть наслѣдникомъ таковое воинствующему лица искати, оувѣдѣнія ради бывающаго онемъ, еже еще что реченнаго ради, въ веденію отъ таковаго воинства быти. На прочихъ же воюющихъ, елико же отъ царьскія руки руги, и мѣсячное, и оуроки симъ приплодишася, сирѣчь сановитымъ, и прочимъ всѣми пріемлющимъ отъ царскія руки роугу, или отъ людскаго мѣсячная обычная, сіи убо вси безвинъ на таковыя оуроки обѣщавающеся, дѣти имоуще до четвера числомъ, рекше законную часть третію отъ оурока своего да оставляютъ; ащели пятеро и вящше, полъ части своея. Ащели дѣтей не имутъ, соутъ же имъ родители, реченную третію часть да оставляютъ, прочюю же мѣру, тоже урока, іакоже годѣ имъ да обѣщаютъ. Оуроки подвластію соуть, елико отъ родитель своихъ на оутварь и честь даны быша имъ, іаже іако родители сказуются. и посмерти родитель съ прочимъ ихъ наслѣдіемъ смѣситися и раздѣлятися іакоже отъ имѣнія или отъ вещи отчи, притяжаніе сынови отчимъ наслѣдіемъ заповѣдаются, и то совѣщаются на матернихъ имъ вещей, или отъ поту или отъ крове, и наслѣдію приведену наня. Въ тѣхъ оубо не обѣщаваются пріяти ихъ, токмо имутъ, имоущыя подвластію о господѣ. тако о вещи хранити имъ.

Зачатокъ з҃, имѣя главъ четыре, о сродьствѣ степеней, о незавѣтующыхъ естественыхъ наслѣдницѣхъ наслѣдіи.

а҃. Аще кто безъ завѣщанія оумретъ, и боудутъ емоу чада или внучата, сіи да наслѣдуютъ. Ащели есть оумершему отецъ, или мати, дѣдъ или баба, или прочіи, сіи наслѣдовати немогутъ, чадомъ и внучатамъ соущимъ. Аще ли небоудетъ чадъ или внучатъ, есть же има отецъ, дѣдъ, баба, или ближніи прочіи, да наслѣдуютъ.

в҃. *О чадѣхъ соущихъ подъ властію, безъ дѣтей безъ совѣщанія оумирающихъ наслѣдіи.* Аще сынъ или дщи, родителема соущема живома, оумрутъ, бесчадна и беззавѣщанія братіи или сестрамъ единаго отца, неедннояже матере имоуща, тѣхъ наслѣдіе кродителемъ возвратити, и не лѣть есть братіи глаго-

лати что. Ащели родителю не боудеть, естьже дѣдъ или баба, коупно единаго отца и единоя матере, братія да ю наслѣдують. Аще ли ни дѣда ни бабы, и единаго отца, и единоя матере, братія не боудуть оумершему, и тогда отъ иного рода братія нанаслѣдіе да наступять. Аще ли іакоже речено есть небоудеть братіи, соутьже ближницы ближніи да наслѣдують. Аще ли ни ближникъ боудеть, есть же жена оумершаго, полчасти отъ всего имѣнія его да наслѣдить, а иная апостольская церковь, и нищіи да пріимуть. Аще ли ни жены боудеть оумершему, и тогда все имѣніе его, или апостольская церковь, или царьское сокровище, или людскіи сонь мъ да пріиметъ.

г҃. *О наслѣдіи, и о долзѣхъ прежде бывшихъ свѣдѣніемъ наслѣдникъ, или и взыскающихъ послѣди.* Аще кто оумирая оставить наслѣдіе пособѣ, съ достойнымъ іавѣ оувѣдѣніемъ сіе да вдадять есть кому, и не лѣть есть наслѣднику, на ино оставленое послѣднее наслѣдіе оувѣдати, но оставити понаслѣдничнику. Аще ли наслѣдникъ свѣсть, іако оставленага емоу имѣнія имать, и вѣде, аще долгомъ прежде быти, предъ достовѣрными послухи таковое написати имѣніе, и да іавиться того сила. и первіе оубо исполнятся должницы, и по томъ избывающееся да имать іако наслѣдникъ. Аще ли самовластно іакоже ключно находя, такоже прикоснется имѣнія, и іавиться почасти нѣчто отъ долга отъ давъ, да повиненъ боудеть и прочее наполнити, іако достойнымъ таковаго имѣнія, несказавъ оставленія. Аще ли послѣди возникъ, послуховъ ради, или клятвою обрѣтшееся именіе, и пришедшее кнему, прѣдставити емоу оунего, и даувѣщается съ должники своими, инчтоже боле отъ нихъ взяти оуреченнаго емоу.

д҃. *О наслѣдницѣхъ, и о иже завѣтъ скрывающихъ, и о останцѣхъ кому оставленое отметающихся.* Аще причастникъ, или наслѣдникъ іавиться, скрывая оставленыи емоу завѣтъ, и послѣди же обрящется оунего, и да отпадеть причастникъ оубо отъ причастія наслѣдникъ же отъ оставшаго наслѣдія. Ащели кто умирая, своему наслѣдника безнаписанія, или безпослуха свое оставить наслѣдіе и свое оному оустроеніе, и аще кто возникнеть тяжбу, повѣдая взятки, емоуже оставлены быти оумершаго, поставить же послухи, или инако како истинну глаголемыхъ отъ него, неможеть имѣти, да вдасться словомъ наслѣдника. Отпадуть же законнаго наслѣдія не ключенія ради: дѣти оубо аще своя родителя біють, и аще тяжко

ругаются имъ, или аще въ прегрѣшеніи глаголютъ на ня, или оклеветаютъ; или аще зеліе, іако потворники кто отнихъ подаетъ, и аще помыслятъ какимъ любо образомъ на животъ отца ихъ; или аще примѣсятся къ женѣ отца своего, или аще породителехъ не проучатся; или моужеска полу дѣти, аще повелѣни бывше женитися не послушаютъ, а дщерь нехощетъ по закону сочтатися, хотящема родителема, безсрамнѣ пребывати начнетъ; или аще оoубожавшема родителема, нехотятъ дѣти заступити ею.

Зачатокъ н҃, имѣя главу едину. о сирыхъ оставленыхъ, и о тѣхъ старѣйшинѣ. а҃. Аще отъ нѣкіихъ сиротъ оставлены боудетъ младенецъ, тому наслѣдіе послѣднее. Аще оубо родители ихъ оумирающе, написаніемъ старѣйшины симъ оставятъ, да сохранено боудетъ тѣхъ хотѣніе. Аще ли ни, благочестивіи доми тѣхъ старѣйшинъство да имутъ въ богохранимомъ семъ градѣ: сирыхъ кормленіе и прочіи благочестивіи доми, знаемыя церкви, въ епархіахъ же, епископи, и манастирци церкви, дондеже къ годинѣ брака постигающе наслѣдницы вънчитаются. Аще ли и къ браку пріити сіи не восхотятъ, до к҃, лѣтъ тѣмъ благочестивымъ домомъ и манастыремъ и церквамъ, таковыя останки хранити, и по семъ не скудно реченымъ наслѣдникомъ отдавати. Не угодно бо есть Богу, іакоже и до нынѣ старѣйшимъ предлагати, сиротинамъ же іастія, отъ инѣхъ просити: тіи бо благочестивіи домове, и божія церкви, иже и чюжыя заструпающе, и странныя іако своя, и заповѣдь Божію пріемлюще, и подъ имающе болѣ паче сирымъ да сохранятъ, и сихъ оустроеніе вовремя свое да сотворятъ и цѣло да отдадутъ.

Зачатокъ л҃, имѣя главы три. о свобожені написаномъ и о ненаписаномъ. а҃ Полагается рабоу свобоженіе, внегда отъ своего господина, предъ людьми или въ церкви, или при пяти дроуги като призваныхъ. Аще ли и пяти не обрѣтающимъся, и до трехъ, написоующемъся и полагающемъся придѣяніи, ввоспоминаніе свое вѣдѣніе или посланіе господина своего, пяти послухомъ или тремъ, іакоже речено бысть восписаніе нато имоуще, и назавѣтѣ написано рабоу подаетъся. Но егда хотѣніемъ оумершаго отидетъ отъ наслѣдника рабъ, на главѣ носивъ платъ оумершаго, вослѣдуетъ погребенію, или аще господинъ подлежащаго емоу раба, къ свободному съпраже лицоу; или паки аще господинъ его или госпожа его, или чада его, свѣдѣніемъ и повелѣніемъ родитель отъ святаго и спасенаго крященія пріимутъ, или аще свѣданіемъ и хотѣніемъ

ѓосподина своего, клирикъ, или иныхъ боудетъ, прежде реченныя, іаже свобожены, отселѣ оуже или подъ заповѣдію, о господѣ бываютъ. И аще ли кто отъ тѣхъ образъ, свобожденіемъ почтенъ бывъ, въ работѣ одержимъ бываетъ, да приидетъ къ святѣй божіей церкви, и кподобнымъ княземъ, и предъ тѣми положенаго на немъ свобоженія да покажетъ, и того да насладиться.

в҃. *Глава вторая, о свободныхъ плѣненыхъ отъ врагъ о искупленіи.* Иже отъ врагъ свободнаго искупая плѣнена, и въ своемъ поставляя его дому, аще можетъ оуреченную цѣну междоу има исполнити, да отпущенъ боудетъ свободенъ, аще ли не можетъ, да иматъ его за наимника, дондеже исполниться, еже оуречено бысть, заповѣдая іавѣ іако отъ послухъ должному накоеждо лѣто, за мздоу коупленому промышляти.

г҃. *Глава третія, о порабощеніи свободнаго.* Свобожденніи бывше раби, аще воинствующе соуть, не за благодать таковыхъ паки порабощати, аще не господину ихъ рекшу, іако свободныя тѣхъ дѣти біютъ, или отъ нѣкія гордыни востанутъ, или отъ инуду малу нѣкаку виноу приражѳнія имъ подадятъ, или отщетятъ, или помышляютъ наня, или о нихъ, при князѣхъ, или при судіяхъ покажеться, іакоже есть речено.

Зачатокъ ӏ҃, *имѣяи главѣ двѣ. о проданіи и о купленіи писаномъ и неписаномъ.* а҃. Написаніемъ и неписаніемъ, продаяніе и купленіе,кацѣмъ любо вѣдѣніемъ, и вещію ценѣ составляемѣ, совѣщевается нелестно коуплю творящихъ совѣщаніемъ: внегда оубо цена продающему, вѣдѣніе же купящему даеться, таковое проданіе отъ раскаянія единаго отъ нею невозвращати подобаетъ купящему. Прежде же схоженія, испытанію быти, и извѣствовати, и тако коуплю тварити. И аще въ правду по купленіи обрящется проданая вещь свободна, или не истова, за се и воздасть.

в҃. *О обручeніи какомъ любо совокупленіи даемыхъ.* Аще обрученіе въ какомъ любо совѣщаніи, подано боудетъ, іако несовершену соущу совѣщанію невѣжествомъ давшаго, въ пріобрѣтеніе боудетъ пріимъшему, отъ возвращенія оубо пріимъшаго, обрученіе да воздасться, и со инѣмъ толицѣмъ же воздавшемъ.

Зачатокъ аӏ҃, *имѣя главы три, о займѣ всякомъ писанѣмъ и ненаписанѣмъ, на земли и наморѣ даемѣмъ, и о закладѣ погибшемъ.* а҃. Аще кто написаніемъ, или ненаписаніемъ злато, или сребро, или ино каково любо, на земли и на мори займетъ, поуряженію и поуставу междоу има да во-

спріиметъ въ долгъ давыи свое, не имоущу волю заимодавшему вражнаго нападенія, или истопленія морскаго, или ину какову любо виноу навозвращеніе, или наподаніе возлагати назаимшаго. Аще ли займовавыи залогъ боудетъ положилъ, и той по скончаніи долга, не оскоудно пріемлетъ восвояси, немогущу таковыя держащему залогъ глаголати что назаимника, или іако погуби я, или ину какову приносити виноу, аще неіавитъ когда какову, іако въ правду нашедъшу напасть, исъ своими погибнути чюжимъ, іакоже реченое отомъ, исполнити послухами. Ащеже кто взаимъ возметъ, и посвоемоу исповѣданію отъ проуставленія, займодивцово не исполнитъ, займодавецъ же повелитъ должное емоу отъдати, и аще по двою. или потрехъ повѣленіу, и послоушествѣхъ нехотѣти начнетъ должныи, долгъ отдати власть да иматъ держаи залоги, предъ извѣстными людьми, и исцѣлити написаніемъ, или посолникъ и знаменавшимъ сія продати, и отъ цѣны должная емоу держати, и достойное и избывающее должному оставити. Ащели залога праведное не оставетъся полнаго возданія, еже воздати долга заимодавцу, тогда недостаточное заимодавецъ, аще залогъ возметъ, или чада поиметъ своихъ должникъ, или въ работное служеніе наиметъ, да отпадетъ долга: и ино толико количество держаному, или родителемъ его въ дастъ.

в҃. *О томъ, іако неповиннѣ быти женѣ одолвѣ моужнѣ, аще не поручится.* Аще кто имѣя женоу возметъ взаимъ отъ нѣкоего, и аще неможетъ сихъ творити возданія, неповинна боудетъ жена его отъ пристроя своего подати заимодавцу, аще не обрящется волею въ таковѣ долвѣ поручившися волею помужѣ своемъ.

г҃. *О составѣ общенія написанаго и не написанаго и о заловѣ.* Составляется общеніе написанымъ и не написанымъ, между двѣма и междоу большими, внегда кождо ею равными, или отъ іавъ положеніе, свое собрати часть: или кіихъ оубо положеніе: другому же, или другимъ своя труды искушеніемъ познаваемымъ. Пребывающее же има пріобрѣтеніе, по отятію, іавѣ іако поудряду посредѣ главъ тѣхъ раздѣлити, аще сключится на таковѣмъ обѣщаніи положенія, прежде быти тщетѣ коегождо общника, по обрѣтенію части сея познати.

Зачатокъ кг҃, *имѣя главоу едину о всякомъ заловѣ.* Аще кія любовины заложеніе положитъ оу кого, и сключиться пріимшему сія отврещися, взыскаемѣй главѣ сугоубо да воз-

дастъся положившему емоу. ащели приключится напасти нѣкоей, или откраденію наити нань, и се своими его погибнути, и сія да соблюдеть съ послухи, и не повинно таковое заложеніе имоущему да вмѣнять, іако неволею сія погуби.

Зачатокъ ГІ, *имѣя главу едину, о наймѣ написанѣмъ или не написанѣмъ.* Наймованія написаная и не написаная, при нарочитѣ лѣтнымъ совѣщаннымъ содѣяніемъ, и сія да бывають вящше двадесятѣ девяти лѣтъ не отдаема, или отчасти людскія, или отъ царьскаго дому, или отъ благочестиваго мѣста, отъ притяжанія, отъ веси, отъ селъ, или отъ прочихъ таковая отданія быша, и противу совѣщающа отъятаго исповѣданому, лѣтныхъ наимное смотреніе отъ него отдавши части, или приложеніе немогущее: отдавшагоже, или отъ взятаго по наймоу, мнѣе лѣтъ предлагати, аще отъ совѣщанія о томъ именито отложившася.

Д. *Зачало* ДІ, *имѣя главы* Д., *о послусѣхъ вѣрныхъ и невѣрныхъ, и о недолжныхъ восприятіи, и о пребывающихъ послусѣхъ далече.* А. Послуси имѣюще, или санъ воинству, или начинаніе, или коуплю, пріяти соуть. Ащели обрящутся послуси незнаеми, и неключимо боудеть о послушествѣ ихъ, да правять судіи, и моуками да пріидуть книмъ, іако да истинное исправленіе обрящуть. Родители и чада, аще и достойное глаголюще, да непріяти боудуть, ни по господинѣ ни на господина рабъ, но свобожены да послушествоуеть, да неноудиться кто на ся приводити послухи. Послуси же предъ судіями напослушество приводими, первое оубо безклятвы предъ двѣма, или предъ треми разсмотрени, іаже особѣсти соуть, да глаголють: и аще о возискаемѣмъ обрящутся глаголюще что, тогда да кленоутся, пребывающе далече всоущественыхъ винахъ помѣстомъ, и да неноудими боудуть приходити, но по повелѣннымъ книмъ да пріидуть, и особѣсти своей да послушествоують. Аще ли кто послуха въ свою вещь приведеть, тогоже самого послуха ино лице въ иной главѣ нань да приведоуть таковаго на онаго онѣмъ приведена ненаписати, аще не іавиться оуби іако вражда нѣкая конечнѣ послѣдова междоу има, или обѣщаніемъ, или даяніемъ напагубу вещи, послушествоующему бысть.

К. *О томъ, еже отъ совѣщанія, пачеже обрѣтающихъся судіи и потомъ наня прю приносящимъ, іако въ слоухъ свидѣтельства не пріимати.* Аще нѣцыи отъ совѣщанія, пачеже и отъ инѣмъ обрѣтающееся судеи пріемлюще насовѣтѣ непребоудуть, но

паки на ино восхотятъ судище отити, прежде приглавѣ ихъ, сотворшихъ послухъ непреобидѣти. Аще ли приключится тѣмъ же послухомъ оумрети, тѣхъ гласы первѣйшимъ судіямъ клятвою іавѣ творити. и іако аще въ прежде бывшемъ гласѣ не пребывъ, отъ послѣднихъ судей обрѣтаяся пропритъ, да боудетъ неповиненъ. Аще ли паки отъ инѣхъ іавится праведнѣ влача суперника своего, еже вправду отъ первѣйшихъ судей, заповѣданое да подастъ пребывшему. Аще ли междоу ими, дастъ сокрушеніе ихъ, или ино да потрѣбитъ исхожденіе, іакоже судія размыслитъ. Послуси же слоуху да не послушествуютъ глаголюще, іако слышахомъ отъ нѣкоего, должнаго же мняще низложити, аще и тавуларіи боудутъ послушествующе, послушанія ради да невѣруютъ и тавуларіямъ. Аще ли же заимовавни книги вѣдыи, и силенъ сыи во изповѣданіи, долгъ написати, своею рукою ненапишетъ, предъ согрѣшеніи всякого о послоушавшаго, іакоже о винѣ къ судіи да пріидутъ послуси.

г҃. *О приведеніи послухъ.* Послуси елицѣмъ же соутъ, числомъ до четирехъ точію на приснѣ да приводитъ я, коегождо приведенія единъ день пріемлюща. Аще ли прежде четвертаго приведенія отречется приводяй, и послушествованная отдана боудутъ, посемъ не приводити емоу иного послуха, но пребывати въ содѣяныхъ гласѣхъ.

д҃. *О отметающихся своихъ рукописаній, и положенія количества.* Иже своего рукописанія долги списавыи отметаяися, аще и своя си писмена солагая, отметаеться положенія количества, іако отселѣ принудити, и оставленіе творити должныхъ, съ показаніемъ истины и, сугоубымъ количествомъ отвергіися долга, отверженъ боудетъ.

Зачало, еі҃, *имѣя главу едину, о разрѣшеніи бывающемъ и разоряющемъ.* Разрѣшеніе написаніемъ предъ треми послухи да бываетъ. Аще кто совершеныхъ лѣтъ, разрѣшеніе сотворитъ къ кому, и не совершеніемъ равно лѣтъ, преобидѣнъ боудетъ, или ину виноу какоу любо на вредъ пріемъ, и въ совершеніе двадесяте пяти лѣтъ постигая, разумѣетъ прибывающіи емоу вредъ, власть емоу есть предъ судіями двизати, іакоже о винѣ и неправдѣ іавляемѣ, да сохранено боудетъ томy неправедное. ащели онеправдѣ показати неможетъ, извѣстну быти таковому разрѣшенію. Аще ли кто боліи двадесяти пяти лѣтъ сыи страха ради власти рукою, или лестію покакому любообычаю обрящется сотворивъ разрѣшеніе, и сіе припослоу-

шавшихся іавится, таковое разрѣшеніе разъяти, и отъ именъ еже нань да возыскана боудетъ глава.

Зачало ѕі҃, имѣя главъ мі҃.—о раздѣленіи корысти. а҃. Исходящимъ на враги на рать, хранитися подобаетъ отъ всякого лукава гласа и вещи, и къ единому богу оумъ свой имѣти и молбоу, и совѣтомъ творити брань. Помощь бо отъ бога подается сердцамъ совѣтливымъ. Не множествомъ бо силы побѣда брани, но отъ бога крѣпость. Богу же подающе крѣпость, шестоую часть достоитъ взимати князю: а прочее все число взимати всѣмъ людемъ, и вравную часть раздѣлити всѣмъ людемъ великаго и малаго; довлѣетъ оубо полководцемъ часть княжа, и прибытокъ оброку людскому имъ. — в҃. Аще же обращутся нѣціи отнихъ дерзноувше, или кметищу, или отъ простыхъ людей, подвигъ и храбръство содѣявше, и обрѣтаяися князь, или воевода, вто врѣмя отреченнаго оурока княжа, да подаетъ іакоже лѣпо и да подемлетъ ихъ почасти, еже обрѣтающимся на брани бываетъ, и часть останущимъ на станоу. Тако бо и глаголано, и писано и предано отъ пророка Давида. — г҃. Аще кто со инѣми кленется на христіанское житіе разрушеніе творити, таковаго оубо подобаше въ той часъ оумертвити, ако всемоу разрѣшенію поучившуся: но да ненѣціи враждою многажды соуще къ инѣмъ безъ при, оубіютъ, отвѣтъ послѣди приносяще, іако на царство глаголя; подобаетъ таковаго на мѣстѣ подъ твердою стражею блюсти, и цареви отъ немъ возвѣстити и іакоже прочее той изволитъ, и совѣщаетъ творити, да творятъ о немъ.

д҃. *О боехъ волныхъ.* ОУбивая и волею, въ каковѣ оубо возрастѣ есть, мечемъ да оубиенъ боудетъ.

е҃. *О оударившемъ кого мечемъ.* Иже оударитъ кого мечемъ, мечемъ да оубіенъ боудетъ. ащели оумретъ оуіазвеныи, да оусѣкну роуцѣ оударившему, имже отнюдъ оудорити дерзноу.

ѕ҃. *О оубивающемъ своего раба.* Аще кто своего раба ременіемъ, или жезліемъ біетъ и оумретъ, не осуженъ боудетъ господинъ его. іако мужеоубіица. ащо ли бесчисла моучилъ боудетъ или зеліемъ погуби, или плакася, іако оубійство сотворилъ, да моученъ боудетъ.

з҃. *О оубіиствѣ бывающемъ въ распри.* Аще распри междоу нѣкими бывающи,и приключится смерть пріяти, да разсоудятъ послуси, и да хранятъ имже смерть содѣяна бысть. и аще обрящутъ дервомъ, или каменіемъ велимъ, или пханіемъ смреть

бысть творящаго, то руцѣ емоу да оусѣкнуть. аще ли лькайшими нѣкими приключится быти смерти, бити того и заточити.

й. *О оубіиствѣ отъ оударенія ручнаго бывающаго.* Иже въ распри рукою біа, и оубивая, біенъ да боудеть и заточенъ, іако не волею оубіваяи.

ѳ҃. *О прѣлюбодѣехъ и о прѣлюбодѣицахъ.* Иже къ женѣ мужатицѣ прелюбы творя, да окорненъ боудеть самъ и прѣлюбодѣица, іако отъ того отлученію бывшу, и пагубѣ дѣтей, проходящу, и господню слово не сохраняему оучащему оучащему, іако Богъ въ плоть едину смѣси. по окорненіи же прелюбодѣицѣ взимати ей свою прикруту, іаже принесе къ моужу своемоу иного же ни что же. Прелюбодѣйникъ же отъ своея жены не отлучится, аще и окорненъ со многимъ же опасеніемъ, еже о прелюбодѣяніи да взыскана боудеть глава, да соблюдоутже послуси оглаголавшыя таковыя вины. И аще оубо есть свой моужъ, или мати ея, или братія, или сестры оглаголали, вѣрнѣйши вина взисканія бываеть, аще ли чюжіи соуть оглаголающіи, достойно исправляти лица, коего житія соуть, и сія оутвержати и отдати имъ показаніе, и аще покажють прелюбодѣйство, да окорнена боудуть прелюбодѣйникъ и прелюбодѣица, аще ли не покажють, но вражды ради оглаголаніе сотвориша, тоую же страсть іакоже и любодѣйницы да претерпять.

і҃. *О сотворшемъ ноуждю дѣвицѣ.* Иже сотворить ноужду дѣвицѣ, растливъ ю, да окорненъ боудеть.

аі҃. *О растлившемъ чюжду оброученицу.* Растливыи чюжду оброученицу, аще не изволеніемъ отроковицы се бысть, да окорненъ боудеть.

ві҃. *О восхищшемъ черницу, или дѣвицу жителну.* Восхищаяи черноризицу, или дѣвицу жителну, отъ коего любо мѣста, аще растлить ю, да окорненъ боудеть; сходящіижеся въ таковое расхищеніе. да заточени боудуть.

гі҃. *О поимающихся въ сродствѣ.* Поимающіися въ сродствѣ, чада за родителя, и родителя за чада, или сестры за братію, мечемъ да усѣчени боудуть. Срастлѣвающіижеся ко иному сродству, сирѣчь, отецъ съ сыновнею женою, или сынъ съ женою отчею, рекше, съ мачехою, и отчимъ спатчерицею, или братъ съ женою брата своего, или стрый съ сестричною, или сестричищъ стеткою, да окорнени боудуть: также изъ двѣма сестрама, вѣдыи смѣсився.

ді҃. *О женахъ мыслящихъ на своя чревеса.* Аще жена блоудъ сотворить, и боудеть не праздна, и расказить свое чрево, іако изврещи, біена и заточена да боудуть.

еі. *О растлѣвшемъ дѣвицу бесѣдованія ради.* Примѣсивыися къ дѣвицѣ, изволеніемъ дѣвицы, невѣдѣніемъже родителю ея, послѣдиже сима оувѣдѣвшема, и аще хощетъ пояти ю, хощетаже и родителя ея, да боудетъ совокупленіе. Аще ли едина часть отъ нихъ не хощетъ, и аще есть богатъ растливыи, да вдастъ растлѣннѣй отроковицѣ литру злата едину. Аще ли есть не богатъ, біенъ и заточенъ да боудетъ.

sі. *О женатыхъ и о неженатыхъ блоудящихъ.* Имѣяи женоу и блудяи, да біень боудетъ, на наказаніи измѣнъ дванадесять, или богатъ, или оубогъ не имѣяи жены и блудяи, да біенъ боудетъ измѣнъ шесть.

зі. *О блудящихъ съ своими рабынями.* Имѣяи женоу, и съ своею смѣшаяся рабынею, и оувѣдану дѣлу бывающу, сію отъ мѣстнаго князя пояти отъ него, и за епархію продати, ценѣ ея приносимѣ въ людское сокровище.

иі. *О блудящихъ съ чюжею рабынею.* Блудяи съ чюжею рабынею честенъ сыи, да подастъ о таковѣмъ любо дѣле господину рабыни, лѕ҃, златникъ. Сыи же худъ, да біенъ боудетъ, и елико можетъ по мѣрѣ тридесяти и шести златникъ да вдасть.

ѳі. *О клеветницѣхъ.* Клеветницы вней же винѣ, аще оклевещутъ кого, да осужени боудутъ тоюже страстію.

к҃. *О пагубницѣхъ и о чародѣйцахъ и о хранилницѣхъ.* Губители, чаротворцы, на вредъ человѣчь призивающе бѣсы, мечемъ да оусѣчени боудутъ. Творящіи хранилища, еже мнѣти на пользу человѣкомъ, своего ради срамнаго пріобрѣтенія, обличаеми, да заточени боудутъ. Обрѣтаяижеся или свободенъ, или работенъ, виною любокакою давъ кому пити: или жена моужеви, или моужъ женѣ, или раба госпожи, и тоя ради вины въ немощь впадетъ и пріемыи питіе, и приключится емоу истещи и оумрети, мечемъ да оусѣченъ боудетъ.

ка҃. *О блудящихъ съ монастырницами.* Блудяй съ монастырницею, іако церковь божіию оукоряетъ, да обрѣзанъ боудетъ, понеже прелюбодѣяніе содѣя, и церкве сотворивъ чюжду, таковому же и на то храниму сотворенію.

кв҃. *О блудящемъ съ материцею.* Иже съ чужею матерію, или со дщерію ея, плотію вѣдая смѣшается, да обрѣзанъ боудетъ, тоюже казнію и соблазнившаяся сnимъ.

кг҃. *О имающемъ двѣ женѣ.* Имѣяи двѣ женѣ, да біенъ боудетъ: изгоняемѣ чюжей женѣ, и срождьшимися отъ нея чады.

кд҃. *О разбойницѣхъ.* Разбиваяи и присѣданія творя и оубивая, на немже мѣстѣ іатъ боудетъ, да востокнутъ его на древо.

ке҃. *О оубіицахъ* Иже отъ чюжія чреды, отъ какія любо угнанія творитъ: аще оубо въ первыхъ сотворитъ, да біенъ боудетъ; второе же въ заточеніе да пущенъ боудетъ; третіе, да оусѣкнутъ емоу руцѣ. Должное же іавѣ, іако оугнаное имъ, оу своихъ да поставитъ господей.

кѕ҃. *О творящихъ нахоженія, и залоги пріемлющихъ* Имѣяи вещь скѣмъ любонесовѣщаваяися преже, но о своемъ совѣтѣ, или властію, или коимъ насиліемъ руку наложитъ, и взимаетъ же что любо: аще по истиннѣ своего ища се сотвори, да отпадетъ своея вещи, и да воздастъ емоу, аще ли чюже взя, да отъ княза мѣста того біенъ боудетъ, іако не владѣя и самъ себѣ бывъ суперникъ, таково оустроеніе сотвори, отъ негоже отя.

кз҃. *О начинающемъ чистителя въ церкви.* Иже чистители, или въ церкви, или по крестѣхъ идоущія бити начнетъ, біенъ и заточенъ боудетъ.

ки҃. *О крадущихъ священная.* Входяи во олтарь въ день, или въ нощь, и что отъ свещенныхъ взимая, да ослѣпленъ боудетъ. внѣже олтаря взимаяи что, біенъ да боудетъ, іако нечестивъ, и остригаемъ, и заточенъ.

кѳ҃. *О творящихъ зажженія.* Иже нѣкія ради вражды, или разграбленія дѣля имѣніи разженія творяще во градѣ, огню да предани боудутъ. Аще ли внѣ града селища, или села, или домы или ино что отъ начинанія зажгоутъ, мечемъ да посѣчени боудутъ. Аще ли кто тростіе своея нивы, или терніе хотя пожещи, повержетъ огнь на ня, огнь же болма паче пройдетъ, и пожжетъ и чюжія нивы, или чюжъ виноградъ, подобаетъ испытати послухы, аще по неискушенію, или лѣностію ввершаго огнь бысть се, безщетно вреженому да творитъ. Аще ли во дне многа вѣтра кто огнь ввержетъ, и не оублюдетъ, да не произыдетъ огнь болма паче, іако не брегіи лѣнився, осужается. Аще ли все соблюде оубо, напрасно же доухъ боуренъ доухноувъ, и того ради произыде огнь, не осудится. Аще отъ приключенія зажжется домъ нѣкоего, и пожжено боудетъ нѣкое отъ своихъ вещей, и изко

чить огнь и пожжеть нѣкія оть предлежащихъ храминъ, беспечали да боудеть, іако не вольну зажженію таковому бывшу.

л҃. *О татехъ гробныхъ.* Иже мертвыя во гробѣхъ совлачаще, да оусѣкнуть роуки ихъ.

лА҃. *О крадущихъ свободную семь.* Крадыи свободную семь продаяи, да оусѣкнуть емоу роуцѣ.

лв҃. *О оуводящихъ чужія рабы.* Иже развѣщаеть и хранить, безвѣсти творя чюжаго раба, ко устроенію таковаго раба, и другія рабъ господину его да вдасть, или противу соущу его цѣну.

лг҃. *О крадущихъ на ратѣхъ.* Крадыи нахусѣ рекше на ратѣ, аще оружіе, да біенъ боудеть, аще ли коня, да оусѣкнуть емоу роуцѣ.

лд҃. *О крадущихъ на иномъ мѣстѣ.* Крадяи на иномъ мѣстѣ града, въ первыхъ оубо творяи сіе, аще свободенъ есть, и можеть на оустроеніе оукраденаго, посемъ сугоубо оукраденаго цѣну да подасть; аще ли не имовить есть, да біенъ боудуть и заточенъ; второе же аще сотворить, да оусѣкнуть емоу роуцѣ.

лѥ҃. *О рабѣ тативѣ.* Тативаго раба господинъ, аще хощеть имѣти его раба, безтщетно да сотворить оукраденому. не хотяи же имѣти раба того, да отдасть совершенно господину, пострадавшему окраденіе.

лѕ҃. *О манихеехъ и о монтанѣхъ.* Манихеане и монтане, мочемъ да посѣкаеми бывають.

лз҃. *О сотворшемъ блоудъ съ своею кумою.* Иже въ женитву привотяи еже имѣти оть светаго крещенія, по отгнаніи ею оть себе, въ прелюбодѣйствующихъ казнь влагати я, рекше того самого, и тоу обрѣзати.

лн҃. *О пребывающемъ съ своею кумою.* Аще кто смужатою женою, скумою же своею, блоудъ творя, и тою обрѣзаніемъ носа осудити, и зѣло да біена боудета. Оть юду къ женитвѣ сочтающіися брату чада, и сихъ чада токмо, или за отца, или за сина, матери и дщери, или за два брата, двѣ сестреницѣ, ко отлученію да біени боудуть.

лѳ҃. *О откупщикѣхъ.* Откупоующія что, да отсѣкають имъ роуцѣ.

м҃. *О отвергшихся.* Отбратныхъ іатіи, и непорочныя християнскія вѣры отвергъшеся, обращающежеся во градъ, въ церковь да пущаеми боудуть.

мӑ҃. *О преступающихъ.* Иже своя жены прелюбодѣйство свѣдыи, и оутаи, біемь и заточенъ да боудетъ. прелюбодѣйца же, и прелюбодѣйникъ да обрѣзана боудетъ.

мв҃. *О влагающихъ огнь въ чужъ лѣсъ, или посѣкая отнего древеса.* Вметающихъ огнь въ чюжъ лѣсъ, или посѣкая отъ него древеса, въ сугоубное да осуженъ боудетъ.

мг҃. *О затворшемъ чюже овча, и гладомъ изморившемъ.* Затворивыи чюжія овцы, и гладомъ изморитъ. или инако погубитъ, въ сугоубное да осуженъ боудетъ.

мд҃. *О волѣхъ и овнѣхъ оубивающихся.* Аще волове или овны снидутся, аще первыи прободенъ боудетъ, или оутолченъ, не вспящаетъ господинъ оубившаго. аще ли нанегоже найдетъ и оуиретъ въ спящаетъ господинъ оубитаго, и аще отдаетъ животнину оубившую господину, емоуже боудетъ оубіеное, или безтщетно господину, емоуже боудетъ оубіеное, или безтщетно врежeное емоу да творитъ.

ме҃. *О поимшемъ отъ нѣкоего коня.* Аще кто поиметъ коня до нареченаго мѣста, пачеже реченнаго мѣста того отведетъ, или послетъ іако въ правду бывающіи на немъ вредъ, или смерть, поимшему блюстися, и безтщетно оустроити господину конь.

Царя Алексія Комнина, отъ новыхъ заповѣдей. Аще исповѣдаютъ раби, іако свободни соуть поставленому противу имъ послуху недержатися, ни мѣста же отнюдъ имѣти емоу отъ коего любо, ли градскаго ли церковнаго судища, но повлачащимъ едины грамоты показанія носити. и ащи раби послухи имутъ, закономъ пріятны и не преложны клеветами, послухомъ кленшимися, пря разрѣшится. Но ни противу послухомъ господіе ихъ инѣхъ да не поставятъ, да не наипозѣ супря не равна соущи, пакости повинна боудетъ хуждьшимъ. но іакоже о селянѣхъ, великаго царя василія законоположеніе, немощнымъ имѣющимъ послуха, силнымъ противу послухомъ ихъ, инѣхъ поставити не повелѣ. Тако и здѣ, аще рабомъ преже суда оумершимъ, господномъ есть отъ послухъ крѣпость, едина держится отъ нихъ послухъ клятва. Противу же тѣмъ поставитъ и своя послухи всячески возбранено по влачимымъ рабомъ: единѣ соущи взаконѣ свобоженія, въ работу влекоущи ихъ. послуха же поставятъ хуждьшимъ и не-

моцнымъ си. заповѣдь дарует помощь, а не силныхъ ради и крѣпчайшихъ изложена есть;

Тогоже Алексія Комнина. Подобаетъ велицѣй святыни твоеи, іавѣ сія положити вездѣ и всѣмъ церквамъ, іако тѣхъ старѣйшины тако освобожении испитаютъ, противу рабскимъ послухомъ, господиномъ ихъ своихъ послухо поставити непрощающе. и всѣмъ да іавятъ тоу сущимъ подъ нимъ предѣломъ.

Два документа за Кърмчаята[1]).

I.

Бѣлѣжка за кърмчаята Зонара отъ прѣписвача.

(По руски списъкъ отъ XVI в.)

Изволеніемъ Отца и съвършеніемъ Сына и поспѣшеніемъ Святаго Духа и помощію святыя пречистыя владичица нашея Богородицы и Приснодѣвыя Маріа и Святыхъ Преподобныхъ Отецъ нашихъ оуставльшихъ намъ святая правила вселеньскихъ и помѣстныхъ Съборъ, когда и въ которое время и на кихъ мѣстехъ собравшеся изложиша Правовѣрныя Вѣры нашея и взаконивша оуставиша и предаша намъ Богомъ реченихъ по апостольскихъ предани ихъ, за безчислѣннаа съгрѣшенія наша, иже сіають свѣтлѣе слъньца. Написана же бысть сія Зонара въ лѣто ҂ѕѱо҃и (6778=1270.) индих. въ дни благовѣрнаго царя Костѧнтина, предржащу столъ Българьски повелѣніемъ же и по цѣнѣ: Великаго господина Іякова[2]) Святъслава дѣспотѣ Блъгарского.

Мы же разделише на г҃ части и списахомъ за н҃ (50) дні, почявши мѣсѧца ноямбря і҃ день, кончана же бысть мѣсяца генваря ѕ҃ день. Азже хоудоумный многогрѣшный Іωань, зовомъ Драгословъ[3]), моля слезно отци и братія чтущіи и преписающии легко исправляюще чтете, а не злозловите; понеже не бѣхъ до тамо пісецъ, но паче благословите и помянете. Христосъ же да и сподобитъ вся ны одѣсную его стати въ страшный день пришествия его съ всѣми оугождьшими ему ωт вѣка, ему же подобаетъ всяка слава и честь поклонѧние съ безначалнымъ Отцемъ и съ присносущнымъ Сыномъ и съ пресвятымъ благымъ, животворѧщимъ Духомь, всегда и нынѣ и прісно и во вѣки вѣкомъ аминъ.

---

[1]) Тѣзи два документи сѫ заети изъ книгата на *Востокова*, Описаніе рукоп. Рум. Муз. 290 291, а сѫ поправени по *Срезневски*, Свѣд. и Зам. стр. 11 и 12.

[2]) У Востокова— Іава. Срезневски чете Іакова.

[3]) Востоковъ открива Драгославъ, 290.

II.

Писмото на деспота Якова Светиславъ до Кирила, Киевский архиепископъ и всея Русии.

Богомъ избраному пастырю и учителю словеснаго стада правовѣрныя вѣры нашея отцю Ми по Духу Святому преѡсвященномоу архиепископу Коурилу, прѣславнаго града Кіева, оучителя же всеи Русии и свѣтилника църквамъ богоспасенаго града Кіева.

И ѡ семъ благодари господствомы преподобствіе (твое) еже ѡ Христѣ приявъ азъ пісаніе святаго ти Владичьства, благодарихъ святхю ти молитву Преосвященный Архіепископѣ всея Роускія земля благодержавнаго родіа моего ихже отрасль и коренъ азъ быхъ святыхъ преѡтецъ моихъ. Пишоу тебѣ возлюбленый Богомъ Архіепіскопѣ Кирилѣ протоѳроню да ся словомъ твоимъ Вселеная Руская просвѣтить, а писаніемъ сію Зонарж да сл никде не препишетъ. Понеже тако подобон есть сей зонарѣ во всякомъ царствѣ единой быти на Соборѣо яко же святіи отцы оуставиша и оупредаша намъ; тог, ради азъ испросивъ ѿтъ Патріарха и препоустихъ за свято почившихъ родителей моихъ и за помѣна ради душю свою, и егда воздеваеши прѣподобнѣи руцѣ свои во молитвахъ своихъ, незабывай мене; того ради пишю ти возлюбленныи мои архиепископѣ всеѩ Рускиа земля, буди вселюбо писаніе мое святыни твоей и благослови господи твоему смыслу содержащееся по благодати Божии; и міръ ти о Господи преосвященныи и превъзлюбленыи архиепископѣ.

II.

Хрисовули.

I.

Хрисовулъ на Иоанъ Асѣнъ II (около 1218 год.).

† Дава царьствоми ωризмω си хωрѣ всеи дѫбрωвнишстѣи,
любωвнымъ (и) (в)севѣрнымъ г(ωстемъ)
царьствами: да юадѹ хωдатъ пω всеи хωрѣ царствами с кѹпиѫ
каквѫ (ли)бω, или носатъ, или женѫ,
или кѹпиѫ каквѫ либω носатъ. И дω кωꙗ либω земѣ
или хωры дωидѫ, или дω Бѫдынѣ, или Бра
ничева и Бѣлграда дωидѫтъ, или дω Трънωва и по всеихъ
Загωрихъ (хωдатъ), или дω (П)раслав(а),
или Карвѹнъскыѣ хωры придѫ, или Крънстѣи хωрѣ,
или Бωрѹис(тѣ)и, или в Ωдрии и в Димωт
или въ Скωпеьскѫѫ хωрѫ, или Прилѣ(п)скѫѫ, или в Дѣвол
скѫѫ хωрѫ. или в земѫ Арба
наскѫѫ или в Сωлѹнъ идѫтъ, пωвсадѹ да си кѹпω
ваѫ, и продаваѫтъ и свωбωд
нω: бесъ вѣкωѫ пакωсти. Да не имаѫ(т)ъ пω вѣхъ
хωрахъ царьствами и градωвѣхъ и клисѹрахъ
запрѣтениа: н(ѫ) да си хωдатъ и кѹпѹѫтъ и прωдаваѫтъ
бес печѣли, ѣ(к)ω и всевѣрнии
(лю)бωвнии гωстіе царьствами. Ктω ли имъ спакωсти, ω(т)ωи
(кωи) либω, или на клисѹрѣ, или на фω
(р)ωсѣхъ, или гд(е) (л)ибω прѣзъ закωнъ. ω кѹме(р)ки, тω
Е вѣстъ, тωи е прωтивник(ъ) (ц)арьствами
и милωсти не ще (им)ѣти (н)ѫ великѫѫ... Є ωргиѫ
патити... царьствами †
† Асѣн цар б(лъгарω)и и грькои †

Отъ познатитѣ царски хрисовули тоя е най-ранния такъвъ и писанъ на старобългарски. Ние се спираме само върху седемьтѣ познати хрисовули, които и се даватъ тука, само за това, че: 1) тѣ сж единственитѣ до сега, които могатъ да се възпроизведатъ повече или по-малко изцѣло; 2) защото за насъ само подобнитѣ хрисовули иматъ държавно-правно значение, а не и другитѣ многобройни грамоти или поменаванията за тѣхъ въ разни паметници и хроники. Относително самото възпроизвеждане трѣбва да се обърне внимание, че съ него се е гледало само да се запази съдържанието на текстоветѣ, безъ да се обръща внимание на оригиналния имъ правописъ, на палеографическитѣ и лингвистическ особеностии. При все то-

ва, съставительтъ е гледалъ, по възможность, да даде и едно понятие за стария езикъ на тѣзи хрисовули и за това е запазилъ по-изпжкналитѣ особенности на текста. Пунктацията е уреждана по смисъль, а не както е въ оригинала.

Тукъ горѣ възпроизведениятъ Асѣновъ хрисовулъ е печатанъ за първи пжть въ поменатия трудъ на Шафарика Pamatky drevniho pisemnictvi Jihoslovanuv (Прага, 1851 г.). Шафарикъ по погрѣшка го е приписалъ на Иоанна Асѣня I (1186—1146 г.). Откритъ е билъ този драгоцѣненъ документъ отъ руския консулъ въ Дубровникъ Гагичъ; а види се, не безъ негово участие, докумемнтътъ е попадналъ въ библиотеката на Руската Импер. Академия на наукитѣ. Изданието у Шафарика е станало съ доста погрѣшки. Въ 1852 г. отличниятъ познавачъ на старославянскитѣ памятници И. И. Срезневскій печата обширна рецеизия на страницитѣ на „Извѣстія Втораго Отдѣленія имп. академіи наукъ“[1]) и поправи значителна часть отъ погрѣшкитѣ на Ш.—Срезневскій се догажда, че хрисовулътъ не ще е отъ Асѣня I, а отъ Асѣня II Това послѣдньо обстоятелство се потвърдява окончателно отъ Спиридона Н. Палаузова, който пише въ 1853 писмо до редакцията на „Извѣстія“[2]) и доказва, че областитѣ, за които се говори въ хрисовула, сж могли да бждатъ въ прѣдѣлитѣ на бълг. държава само при Асѣня II, а не и при Асѣня I. Отъ сетнѣ тоя хрисовулъ, се появява въ нѣкои издания, като у Раковски[3]), Миклошичь[4]) и второто издание у Срезневски[5]). Най-послѣдньото издание е това на г. Г. А. Ильински[6]), което сравнително е най-вѣрно, и е придружено съ бѣлѣжки исторически, лингвистически и палеографически. Ние го възпроизвеждаме тукъ, като се водимъ точно по това послѣдньо издание на г. Ильински, освѣнъ въ пунктоацията и развързването на титлитѣ, което ние правимъ.

---

[1]) Л. 22 стр. 347—349.

[2]) Извѣстія Отд. р. языка и слов. 1853, л. 33, стр. 103—112.

[3]) Нѣколко рѣчи о царю Асѣнѣ. Београд. 1878, стр. 56. Раковски, види се, като се води по грѣшката на Шафарика, приписва пяметника на Иоана Асѣня I.

[4]) Monumenta Serbica, III.

[5]) Свѣдѣнія и замѣтки о неизв. и малоизв. пам. LXXXI стр. 9.

[6]) Грамота царя Іоанна Асѣня II. Въ „Извѣстія рускаго Археологическаго Института. Въ Константинополѣ. XII-й Выпускъ I. София. 1891 г. Вж. на стр. 25—32.

II.

Хрисовулъ на Константина (Асѣня) Тиха даденъ на Вирпинския мънастиръ „Св. Георги.“*)

и къ прочиымъ благодать многимъ, иже създаше и приложише святыи... и правовѣрьныи царие. Се ѹбо и боголюбина дѣло брѣгащеѥ, скровища ы иманиѥ даати къ святыимъ и божественымъ църквамъ ѩкоже бо и святыи ы православныи цариѥ Грьчци ы Блъгарьсциы и жюпани и кнѧзеви и кралве Сърпьскыѧ землѧ многоѹсрьднѫ ѧ любовъ и попечениѥ имѫще къ святымъ и божествьнымъ црквамъ; такъжде и царьствоми ѡ нѣмъ благовѣрныимъ и святыимъ царемъ прѣжде мене бывшиимъ поревнахъ дани же неоскѫдныїѧ ызливати и обогащати ихъ. Сьшедшю царствоми въ Долнаїѧ землѧ, ѡбрѣте царствоми манастирь великомѫченика Христова Геѡргиѥ Горга, създанна Романомъ святыимъ царемъ на брьдѣ Вирпинѣ, прѣмо Скопии грáда, надъ С. рѣвѧ и на водомъ ино племенныкъ Агарѣньи изгоубывша вса правила своѥ и метохѫ своіѧ падша до основаниѥ, и пакы святымъ кирь Алеѯѥмъ царемъ създанна, и въздвиженна, и прославленна, и мнозѣми святыми и правовѣрными цари подарованна и покрѣпленна; изнесе прѣдъ царствми архимѫдрить чьстнаго храма того Варлаамъ правила и хрисоѹла святыихъ и правовѣрныихъ цареи прѣжде мене бывшиихъ и кралеи: святаго Романа царѣ, Диѡгена царѣ, святаго Петра царѣ, киръ Никифора царѣ и прочиихъ, и стара киръ Алѯиіа царѣ, Калоїѡана царѣ, киръ Маноила царѣ, кирь Тодора царѣ, киръ Исакѣ царѣ, святаго Симеѡна Неманѣ, дѣда царствами, Ватацѣ царѣ, Калимана царѣ. Любезньно царствоми приѥмъ и прочеть, не потворихъ, ни прѣврѣдихъ, нъ исправивъ и крѣпчаише оутврьдыхъ паче всѣхъ цареи крали выше писанныхъ.

А людѥ, кои сѧ ѡбрѣтаіѧть въ градъ Скопскомъ святаго и великославнаго великомученика Христова Геѡргиѥ Горга и побѣдоносца въ бранехъ и побѣдоносца въ бранехъ, да не работаіѧть въ царинѧ никоіѧ работѧ, ни да даваіѧть никоіѧ приплатѫ, ни да метеха с ними ни севастъ, ни прахторъ, ни кнѧзъ, ни кастрофи-

*) Той хрисовулъ се възпроизвежда по *Срезневски*, Древ. бълг. грамоты въ Свѣд. и замѣтки LXXXI—XC, стр. 14—22. Той е сличенъ при развързванията на титлитѣ съ печатания у Шафарика сѫщи хрисовулъ. Ср. *Шафарикъ*, Pamatky, Изборъ хрисовулъ, стр. 23—25. Началото му е въ втора редушка.

лакъ, ни ватахъ, ни топщикаль, ни сѫдити, ка свѧзати, ни глобѫ възати ни кои доходокъ. И начельникомъ стоуденецъ. пе. и Сливьщица ѡтъ извора еѧ, и панагир, ка (21) ноемврıа. Вь сихъ и областехъ да се не прикасаѭть никои владащи, ни инъ никто. Кто ли дрьзнетъ и прикоснетсе, да сѧ кажетъ гнѣвомъ царствами, и да бѫде невѣрень царствами. Сѐло Дьвигодъ сь селомь Дльбицѫ и сь чрѣшѡвены, сь виноградъ, с нивиѭмь, сь жрьнками и, с пасшищи, сь планинами и сь забѣлы и сь вьсѣми правинами и прѣжде законными ихъ. А синори селъ тѣхъ отъ Чрьногорѫ како слази долчецъ та на Дльбицѫ, та на могилѫ, на мраморь, на крьстень и низь ѣль на Боутелскы пѫтъ, та прѣс Кави ïа ново брьдо како идетъ пѫтъ кь Рамици и на высъкъ ставъ на Роудинѣ, та на дромъ, кои иде на ѯилбпигадъ, ѡтъ брьда того на Бѣлы камы, та въздѣлъ на Дльгѧ полѣнѧ, та на градище до Чрьного каменѣ. Село Побѫжда сь виноградъ, сь нивиѭмь, сь жрьнками и сь пашищи, сь всѣми правинами и прѣжде законными ихъ. Село Коïдово и село Дльбица и село Расѡче, сь всѣми правинами ихъ. Село Глоумово сь метохемъ, сь виноградъ, с нивиѭмь, съ жрьнками ѝ сь всѣми правинами ихъ. Село . . . . мы сь метохомь, сь виноградъ, сь нивиѭмь, и сь всѣми правинами и прѣжде законными ихъ. Село Здѹнѧ въ Г . . . . ѣскѫ сь заселкы тѣмы. сь бльзнеском, сь мокросѣки и сь Голѣмымь подмь, и сь поповѣни, сь виноградъ, с нивиѭмь, сь жрьнками, сь зимовищи, сь лѣтовищи, сь планинами, сь ловищемъ звѣрнымъ и рыбнымь и сь забѣлы, сь всѣми правинами ѝ прѣжде законными ихъ. Село Сѹшица съ поповинани сь селомъ, сь виноградъ, с нивиѭмъ; сь нивиѭмь, сь планинами и сь всѣми правинами ихъ. Село Радечница съ поповѣни, съ виноградъ с нивиѭмь и сь всѣми правинами ихъ. Село Бродъ в'немь метохъ Мати Божиıа ǂЄпискеѰйс, с нивиѭмь, сь виноградъ, сь жрнками, съ ливадми сь лѣтовищи, сь зимовищи, сь броднинами, сь мостнинами, сь ловищемъ звѣрнымъ и рибнымъ, и сь трьгомъ, и с панагиремь, иже стаѐтъ ӗі септемврѣ, и всакѫ неделѧ трьгъ и сь доходкомь трьга тога и сь всѣми правинами и прѣжде законными ихъ. А синоръ Бродѹ починаетсѧ отъ Градища вь Стежнимъ долѣ, на плѣш, на Козиıѧ стѣнѫ, та на пещецъ, на пажити, на Бѣлковь торъ, на Шипковицѧ, на винища, на Ѿрлицѫ, на Василево селище, вьс хрид на Калаварь, на Гладѹлѧ, на Дѹшче отъ Кичевѫ до Тѹдорова дола. И въ Прилѣпьской ѡбласти село Крѫвавласы, и въ немъ метох светь, дарованоѥ Романомь царемь, сь нивиѭмь

сь нивы, сь забѣлы, сь лѣтовищи, сь зимовищи, сь планинами и сь всѣми правинами и прѣжде законными ихъ. А синоръ мꙋ отъ ꙋшча на Градище горне, на Драганова цървва, на Чрьвско градище на крьсь, по хридꙋ на мохнатець і вьс хрид'ца оса'дище надъ Тиховець, на Дѣдино ѡсою, на Полѣмй камы, на Вильскоі кладезь, междю ѡба еленѣ, на прѣслопь, по хридꙋ горої Еланж .... Здꙋна Сꙋшица Градечница ..... рѣчкоѝь, и сь ба ... паричка ... рекжще Прадалика да не метеха никто. И ни прикисати, ни продати вѣнька, ни нивж, ни виноградъ. Въ Полонской ѡбласти село Рѣчици, и то дарованною святымь Романомь царемь святѡмꙋ Геѡргию, съ виноградъ, сь нивиюмь и с жрьнками, сь периволми, сь сѣнокоси, сь забѣлої, сь планинами, сь ловищемь звѣрноімь и сь всѣми доходкої и сь всѣми правинами. И да не метеха никои кефалия и никотори владалець царствоми, ни владалци господствꙋжщи по царьствꙋ ми. Да не има вьлѣсти въ село Рѣчйцй и ни садити, ни свазати, ни глобж вьзати, ни кои доходокъ вьзати. Всаки .... ойнъи да си взима цьрква. А синоры селꙋ тѡмꙋ отъ извора Рѣчицкжѭ рѣкж, на деснѡ вьзь дол .... низ брьд .... никъ .... Ивановь долъ, та по ровчища, та междꙋ прѣслопь и между ѡгражденикь прѣзъ вод .... кждѣ кь. и низь ..... низь бродꙋ на край ... .оць

ѡ нихзи въ. здъ на стꙋдѐнчець, та на ... долъ. и ѡтъ ... ... ѡтъ вечерная странж, прѣзь лжгь прѣко ... Великж рѣкж, та низь Великж до Хтѣтовьскж браздж ..... правинами, та вьз брьдо .... аринó десно .... вьзь брьдѡ до ра .... мѣсто.*) И вь Горнемь полозѣ .... съ жрьнками: и сь .... село ... отъ планина ..... правинами. Село Баници, сь нивиюмь, съ виноградъ, съ жрьнками и сь всѣми правинами. Село. бꙋ. ꙋ юан. съ планина рекомжѭ Мраморъ. ... и сь всѣми правинами. С. .. и ... во ... арикої, сь нивиюмъ, сь ливадами, сь ловищи ... роібними и сь всѣ ... и сь всѣми правинами. Село Таворь градище ѝ с полемь, (съ нив)июмь, сь ливадами, сь езеромъ слатнимь с ... оі, сь ловищи звѣрноіми и роібними, и сь всѣми правинами. Село Бистрица вь Бабꙋнѣ ... сь пашищи, сь лѣтѡвищи, сь зимовищи, ѝ сь всѣми правинами ихъ. Село .... съ пашищи .... емь и сь всѣми правинами. Село Джбница сь ракої ..... всѣми правин .... метох .... сь виноградъ, с нивиюмь

*) Тука липсвать два реда.

сь . . . . . сь всѣми правинами, сь ловищи . . . . . Катѹнь сь нивиємь, сь ливадами . . . . и сь всѣми правинами . . . . виль святоі . . . . 'п . . . . . съ виноградъ . . . . вв. виноградъ . . . . всѣми . . . . градъ, с нивиемь и сь всѣми правинами. Село Раноі лѫгъ, с нивиѥмь, сь сѣнωкωсы и съ всѣми правинами. Село Витино и Бинето сь всѣми правинами ихъ.

Та вса поразѹмѣвь царствоми видѣ . . . . прежде мене бывшиихъ святыхъ и правовѣрныхъ цареи и кралеи . . . . моласа и припадаѭ просаще ми помощь отъ святаго великомѫченика Христова Геωргиꙗ Горга . . . . бранехъ побѣдоносца. И приложихъ святѣи . . . . Село . . . . сеѹ . . . . ωбрѣте . . . . Романомъ царствоми . . . . святимь Іωаномь злато . . . . и сь всѣми . . . . лкы, сь виногродъ, с нивиѥмь, сь периволами, сь водѣнц . . . . съ забѣлы, сь ловищи рыбными и звѣрными и сь планынами ѝ сь всѣми правинами . . . . прежде законными ихъ. И еще приложи царствоми селω Калѹгерωвьнѫ сь виноградъ, съ нивиемь, сь забѣлы и сь всѣми правинами. И еще приложи царствоми вь Златиц . . . . Геωоргие де бѫде сь сѣдещи итѹ . . . . вьсемь . . . . господна . . . . жѹпѣ . . . . винѹ но . . . . либо . . . на чиемь либω селѣ. . . . . ець по . . . . . бжа ва . . . . ами . . . . да . . . . зда сочиѥ. полю ст . . . . Геωргиꙗ. Нь ω всакомъ дльгѹ да сѫдитъ игѹмень настоіѫщии и сь игѹменовѣмь ωтрокωмъ да са вьзима всакоі дльгь. Кто ли се найде сѫдивь человѣкѹ святаго Геωргиꙗ посилнѐмь и ωтрока да обинитъ . . . или га свезавь безь игѹменева сѫда, бѫди на немъ клатва божиꙗ . . . . и святыихъ правовѣрныихъ цареи, да плати димоси ҂ѳ͠ златиць . . . . иже са отпадєть дрѹгь дрѹга прѣдъ владалци или потжѫ . . . . давѹ . . . . да не вьзима на церковнимъ человѣци . . . . владѫщи. Развѣ да си вьзима цьрква на своимь си человѣцѣ . . . . нъ зла да нѣстъ людемь святаго Геωргиꙗ. Поповомъ поповиꙗномъ, иже сѫ ωбрѣтаіатъ подъ ωбластиѭ святаго Геωоргиꙗ, да не метеха никωй епископь, ни доходωкь вьзати, ни запрѣщениꙗ поставиті на иерѣехъ . . . епископѹ помѣнь, а езарха то и всакыи доходωкь суще нікоі. Все да ѐ церкви святωмѹ Геωргиѹ. Да не метеха в ти вь села и метохие . . . . помѣнь . . . . взати ни езархъ ни прѣ . . . . доходωкъ . . . . цьркви даровано есть . . . нищо пара егова истина. Вражда . . . и . . . разбои и конскѫ враждѫ да (ти) си вьзи . . . . цьркна на своихъ си людехъ. И тѫіа вражди да са не възимаать на селѣхь, развѣ на исцихъ, нъ и тω сѫ-

домь. Приселица да не плащаіатъ метохиіа святаго Геωргиıа . . . . дими нинж. Аще кто . . . сж . . . метохие свитаго Геωргиıа ꙋ коıемь либо селѣ, безъ архимадритова въпрошенıа, или вь планины, или пашища или вь забѣлж . . . или вь ловища роібна или звѣрна, или лѣсъ и дрѣво ꙋсѣщи вь цьрковьнωмь брьдѣ, или воденица поставити на церковной водѣ, коıа тече отъ цьрквьна извода . . . . посреде прѣзь цьрковнжж земиіа или нивж, поωравь безь игꙋменова благословенииа, клатва божииа на немъ и свитаго . . . Геωргиıа и свитихъ правовѣрноіихъ цареи й кралеи выше писаныхъ и да са продасть вь демосинж ꙅ҃ перперь. Сиıа вса дарованнаıа свитоіими и правовѣрныими цари и кралы выше писанныими и приложениıа царствами . . . . Отъ прочихъ властель ꙋ помѣнь тога да дръжитъ святоі Геωргие . . . . побѣдоносець и вь немъ настоіащии . . . . архимандрит ωбıавлениıемь сегω хрисωвꙋла ω понеже . . . . царствами ходатаıа . . . . да не . . . . царствоми кастрофилакь, ни прахтω . . . . ωтъ нихъ кназе, ни тепщикаль, ни винарь, ни комись . . . . ни стратωрь . . . . градъ . . . . ни ѱар, ни десеткаре пчельни, ... ни кошарщинѣ, ни волоберщина, ни паметка житнıа нивы . . . . ни гра·ъ зидати . . . . ни темница блюсти ни ωрати ни . . . . копати виноградъ . . . . ни жати . . . . вьзати человѣкꙋ свитаго Геωргиıа ни на кωемь . . . . вьзати й ни мостинж, ни челов. . . . ноıего хрисωвꙋла . . . . бо бж . . . . отъ сжродникъ царствами мола не разорити . . . . хрисовꙋла . . . и понавлѣти и потврьждати . . . . емь . . . . тако творитъ свитымь и правовѣрнымь царемь и кралемь . . . о ωбрѣщ . . . неме. дѣволоімь пр. . . . ꙋ писцıа . . . . хрисωвꙋла тωмꙋ да есть сж пр҃ Богъ и по . . . егω . . . . вь градꙋщиимь страшнымь садищи и . . . . щи . . . . и на отъ Господа Бога . . . . . ни ти . . . . вѣки . . . . де . . . . лѣто . . . ҂ѕ . . . .

Кωнстандинъ в христа благовѣрени царь самодрьжецъ блъгаромь Асѣнь.

Този хрисовулъ е билъ даденъ отъ царя Константина Тиха на мънастиря св. Георги, инакъ, Вирпинския мънастирь, който е въ Вирпинската гора, не далечъ отъ Скопье. Подаряването ще е станало скоро подиръ Тиховото стжпване на бълг. прѣстолъ (до 1278). Хрис. е писанъ на книга (два листа залѣпени на длъжъ) съ скорописъ, и както хрисовулътъ на Иоанъ Асѣнь, много е пострадалъ отъ врѣмето,

така че за по-нататъшното му запазване станало е нужда да се заклеи на платъ. Върхътъ му е така опърпанъ, че началната редушка не останала, а отъ останалитѣ може да се чете само третята; много не само букви, думи, но и цѣли редушки така сж зацапани и избѣлѣли, че да се прочетатъ е много трудно или дори и невъзможно.[2]) Сега тоя хрисовулъ се намѣрва въ Хидендарския мънастирь[3]). Срезневски, отъ когото заемаме нашия актъ, го е прѣписалъ отъ фотографическа снимка, дадена нему отъ П. И. Севастьанова, който се е отличавалъ съ грижливото снемане на подобнитѣ снимки отъ Атонскитѣ древности. Както се признава и самъ Срезневски[4]), и той, както и Шафарикъ не могли да прочетатъ сжщитѣ мѣста. Самъ-тамъ се удало нѣщо повече на единия или другия. Срезневски изказва пожелание, което не можемъ да не раздѣлимъ и ние, да се намѣрѣше нѣкой, който би се опиталъ внимателно да се взре въ оригинала и дѣто може да попълни или поправи първитѣ два опита. Ще се позволимъ да прибавимъ, че това е длъжность въобще на българскитѣ млади историко-филолози.

Струва да се подчертае тукъ едно историческо посочване, което се срѣща въ горния хрисовулъ. То е гдѣто Константинъ Тихъ говори, че архимандритъ Варлаамъ му прѣдставилъ „правила и хрисовули“ на светитѣ и правовѣрни български царье Романа (968—976), Петра (927—968), Калояна (1196—1206) и Калимана (1241—1255), на гръцкитѣ царье Диогена (1068—1071), Никифора (1078—1081), на Алексия (1081—1118), на Мануила (1143—1180), на Теодора (1206—1222), на Исака (1185—1204), и Ватаца (1222—1255) и на сръбския Симеона Неманя, та още и на други царье (и прочиихъ)[5]).

---

[2]) Срезневски, 22.
[3]) *Шафарикъ*, Pametky, Okazky, Изборъ Хр., 27.
[4]) Замѣтки, 22.
[5]) Ср. бѣлѣжката у Шафарика; Okazky, стр. 27.

III.
Зографскиятъ хрисовулъ, даденъ отъ Ивана Александра на Зографския мънастиръ (1342 г.)[1])

Слава оубо бысть мановение Бога Отца и Господа нашего Ісоуса Хрїста, ходатаиствомъ сжщыѧ и истиньныѧ прѣчистыѧ и прѣблагословеныѧ владичицѧ и богородителницѧ, на сватѣи горѣ Аѳωнстѣи еже быти въ неи пристанище спасениоу въсѣкои души хрїстианстѣи, паче же православнѣи и съ оусрьдиемъ прѣбѣгаѧщои къ неи. Єѧ же ради вины и въздвигошѧ троудолюбезнѣ мнози домовы святыя великы и дивны царие благочестивии и бωголюбивии вельмаже и прѣподобнии иноци, и оукрасїшѧ и ωбωгатишѧ въсѣко камениемъ многоцѣннымъ и бисерωмъ, златом же и сребрωмъ и иманми и инѣми правдами многыми, движимыми и недвижимыми, еже быти въ довольство и изобїлие сѧщимъ и прѣбываважщимь въ таковыихъ въсечестныихъ и божественыихъ домовохъ поѧщихъ и славѧшихъ єдїного Бога въ троици славимаго, и прѣчистаѧ и въсепѣтаѧ его матере, поминати и прославныя и хрїстолюбивыѧ и приснопаматныѧ царѧ и прочаѧ блаженыѧ ктиторы и въсѣкъ рωдъ хрїстиансвы. Ибо не отъ єдїного рωда тъчиѧ или отъ двою обрѣтаѧсѧ въ томъ сватѣмъ мѣстѣ здателе, нж понеже обьщее спасение въ немъ естъ искаѧщимъ ю, обще бω бысть и мѣсте благовольствоужщиимъ. Того ради, и обрѣтаатсѧ здания отъ въсѣкого рωда и ѧзыка православнаго, еже сжтъ пръвѣе и израднѣйшее Гръци, Блъгаре, потюмъ же Сръбъе, Роусси, Ивере, въсѣкъ же иматъ памѧть протївѧ своемоу потроуждению, паче же ръвениоу.

Въ нихъ же обрѣтаетсѧ и божестъвныи и въсечестный дωмъ, еже въ имѧ почитаемый, святаго и славнааго велїкомѧченїка и побѣдоносца Геωргїа и нареченныи Зωграфωвъ. Съи оубо, издавна прѣдръжимъ єсть отъ православныихъ и благочестивыхъ и хрїстолюбивыихъ царии Блъгарскыихъ, дѣдъ и прѣдѣдъ царства ми и прилагали сжтъ и крѣпили къждо ихъ, єлико благоволилъ єсть, даже и до царства нашего о своеи памѧти, отъ нели же пакы благоизволилъ естъ Господъ Богъ мои и Ісусъ Христосъ милостиѧ и ходатаиствомъ прѣчистыѧ єго матере. И посади мѧ на прѣстолѣ Блъгаръскаго царства еже єсть дѣдни и прѣдѣдни

[1]) Заема се отъ *Срезневски*, Свѣдѣнія и замѣтки, стр. 24—28.

царства ми. Прилагааше и даваааше и царствоми єлїко по силѣ въ въсѣ врѣмена своа, нж тѣ въсѣ, ни въ чтоже въмѣнѣахаса царстоу ми, противѧ и како имааше желание и понечение и ревноваше зѣлѡ денъ и нощъ, промышлѣѧ како и коеѧ вещиѧ лї дѣломъ изъѡбрѣсти и подати томоу въсечестноѡмоу дѡмоу святаго и славнаго великѡмѧченїка и побѣдоносца Геѡргїа, достоанїє нѣкоє недвижимо и неотемлемо. И понеже обю убрѣтаашеса отнждъ въ дръжавѣ Гръчестѣ и на Стримѡнѣ село зѡвомѡє Хантакъ, и бѣше о семъ прѣдъвѣдомо царствоу ми, ꙗко искомо бысть мнѡгажди отъ мнѡгыхъ прѣжде сего врѣмене. Искахѧ бж таковое селѡ и царие бывшиї прѣжде насъ, и кралїе и подаваахѧ и много тысащѧ; и не сподобишѧ сѧ поїатє. Бѣше же Убѡ се, ꙗко мнитса съмотрение сватаго. Нинѣ оубѡ царство ми понеже прилежааше таковое селѡ къ достоанїоу того въсечестнаго дѡма сватаго и славнааго великѡмжченїка и побѣдоносца Георгїа, прѣложивъ на щедрѡты Божиѧ и прѣчистыѧ его матере и на ходатайство и помощь сватаго, ѥще же и на истиннаѧ и нелицемѣрнаѧ любовъ еже имѣше царство ми съ прѣвысокыимъ царемъ Гръцкыимъ, възлюбеныимъ братомъ и сватомъ царства ми киръ Андронїкомъ Палеологомъ, даже и до съмерти его, и по съмерти еговы пакы не измѣниса царства ми любовъ. Нж паче оусоугоуби тѧ и на сина егѡ прѣвисокаго царѣ Гръкомъ Калоїѡанна Палеолога, възлюбенаго анепсеа и свата царствами. Его же дѣлма, и дръзновениемъ посла къ немоу царствоми и проси емоу таково село, завомое Хантакъ, на имѧ сватаго и славнаго великѡмъченка и побѣдоносца Геѡргїа, еже и бысть абїе без въсѣкого прѣкословїа и прѣрѣкания паче же съ любовиж. И подаде такова селѡ зовомое Хантакъ въ воли царства ми, иже образомъ проси е царствоми не нждно нѣкако ни прикрывено, нж по любови. И ꙗко благочестивъ и прѣвысокъ царъ, вънатъ и подаде таковае селѡ съ въсѣмъ прилежаниемъ и правдами его, благоволенїемъ своимъ въ слоухъ и ꙗвленїа въсего царства его, и съ златопечатнымъ словѡмъ царства его, еже быти не отстжпимо и не отъемлемоѡтъ вьсечестнаго прѣбывания сватагѡ и славнаго велїкомжченика и побѣдоносца Геѡргїа, прошения ради и хотѣния царства ми. Ѥще же и о патьдесатихъ перпирѣхъ еже задѣвваахж стажанїомь того въсечестнаго прѣбывания и възимаахж ради житарьства и горнины и градозидания, и тыж повелѣ ѡсѣщиса и не взиматиса ни до едїнож чаты, донели же бждетъ и прѣбываетъ въсечестныи дѡмъ реченныи. И понеже

таковомоу и издавна желаемомоу и доброомоу прошенїоу сподобися приати царство ми, благоизволи и царство ми, издаватъ настоящее златопечатное слόкω царства ми, имже и заповелѣватъ царство ми имѣти и объдръжати ꙗвленнωмоу монастирю царства ми реченное селω Хангакъ, бес крамолы весма непотъкновенно и непоколѣблемо и неотемлемо, съ въсѣкымъ прилежанїемъ и прибыткомъ его. Ѥще же и незадѣватися стѫжаниωмъ того въсечестнаго манастирѣ за подаание реченныимъ пѧть досѧтимъ перпирѣмъ, ѫже даваахѫ житарства и горнины и градозиданиа, понеже отпроси и сихъ царство ми ѵпрѣвисокаго царѣ Гръческаго Калоїоанна Палеолога, возлюбенаго ἀнеψеа и свата царства ми. И тако иматъ быти непотъкновенно, крѣпостиѫ и силωѫ настоѧщаго златопечатнаго слὸка царствами. И да обладоуѫтъ и ωбдръжѫтъ прѣподобнии інωци, еже въ оградѣ святаго и славнаго великωмѫченика и побѣдоносца Геωргїа, надъ реченныимъ селωмъ бес крамолы весма непотъновено и незыблемо, съ въсѣмь прилежѣниемъ и прибыткомъ его. Обаче ни задѣвати кто стѧжанїωмъ того въсечестнаго монастирѣ за подаание пѧтьдесѧтимъ перпирѣмъ. Понеже, ꙗко выше ꙗвленно бысть, отпросихъ царство ми съ прочими прошении своими. И оувѧза, и оутвръди, и оукрѣпи благоволениемъ Бога Отца и Господа нашего Іисоуса Христа. и ходатайствомъ прѣчистыѫ Богородицѧ и помощиѫ святаго и славнаго великωмученїка и побѣдоносца Геωргїа. елїко по силѣ. Понеже да приобрѧщется и царство ми въ том святомъ мѣстѣ, ѥко же прочии православнии и благочестивии царие, дѣди и прѣдѣдї царства ми; того бо ради и бысть златепечатное слоьи царства ми и послано бысть месяца мартїа на въсѣко ѵтвръждение извѣстое в лѣто ꙅ. ω. н. індїктїωны десѧтыѫ, въ неже и наша благочестиваа и богопронареченнаа, назнамена дръжава.

† Иω(анъ) въ Христа Бога вѣренъ царь и самωдръжецъ вьсѣмъ блъгарωм Алеѯандръ †[2]).

Този хрисовулъ е писанъ на дълъгъ късъ пергаментъ съ хубаво широко уставно писмо, съ не по-малко хубавъ подписъ отъ едри букви, разположени връзано, съ съкращения подъ титлитѣ — когато въ самия хрисовулъ титлитѣ сѫ доста рѣдко. Тоя паметникъ е разглежданъ, прѣписванъ и отбѣлѣженъ въ броя на вече познатитѣ въ

[2]) Ние тукъ развързваме титлитѣ. Въ текста и по Срѣзневски подписътъ е такъвъ: † иω въ ха ба вѣренъ цръ и самодръжец вьсѣм блъгарω Алеѯандръ.

Русия отъ В. И. Григоровичъ[3]). Фотографическата снимка за издаване паметника на Срезневски билъ сжщо доставенъ отъ П. И. Севастьяновъ. Въ показалеца на паметницитѣ на Св. Гора Атонска отъ ар. Порфирия е отбѣлѣженъ подобенъ актъ за селото Хандакъ, подарено на Зографския мънастиръ, но писанъ по гръцки отъ сжщата 6850 год. Александръ бѣше български царь отъ 1331 год; Иоанъ (Палеологъ) е билъ византийски императоръ отъ 1341[4]).

---

[3]) Очеркъ пут. 71. 8.

[4]) *Срезневскій*, Свѣдѣнія и замѣтки. 28.

IV.

Орѣховскиятъ Хрисовулъ, даденъ отъ Иоанъ Александръ на мънастиря Св. Никола[1]).

Благочестивно что, и зѣло богооугодно, и всѣми похвално ѐже къ свѧтымъ и божественымъ цьрквамъ теплѫѧ любовъ ймати, израдно оукрасити, даромъ же и повелѣниемъ царскымъ. Тоже и въседръжителю Богу оугодно ѐсть всѣмъ благоприѧтно. Тѣмъ же и царство ми теплѫѧ люб . . . . ймѣѧ. къ симъ божественымъ црквамъ дръзновениемъ, оусердно израднѣи же, къ святомоу и тепломоу, помощникоу и пособителю царства ми святомоу и великославномꙋ чюдотворцу архиерархоу Христову Николѣ, еже вь всѣкыхъ бранехъ приключъшихсѧ царство ми неотстѫпно, теплѣ помагаѧщи царствоу ми. Тѣм же и царство ми, въспомѣнавше слово пророка Давида, еже рече: господи, възлюбихъ красотѫ домоу твоего: и мѣсто въселенiа славы твоеѧ, и иже рече: съ сими божествными църквами царие царствоуѧтъ и рогъ царскыи възвышаетсѧ и дръжава ихъ оутвръждаетсѧ, и силнiи правдѫ пишѫтъ. Ревноуѧ царство ми семоу словеси, и хотѧ сиѧ божествнѫѧ църкви оукрасити извѣстно ѩкоже естъ лѣпо. ѩкѡ же и сѫщии мимошедши царие, сѫщи съдръжителие скиптра Българскаго царства оукрасишѫ и записашѫ чьстнаа богоначрътана писмене, избранныя хрисовоулы, кои же принесошжсѧ къ царствꙋми, их' же ввѣдѣ и ꙋзрѣвши царство ми и поревноуя симъ и хотя приложити и покрасити чъ отъ достоинѫѧ благодарениемъ свръшити хотя ѩко же достоитъ, просвѣтити царство ми и направити, коеждо мѣсто, и кож' либо църковь, не тъкмо великыя еже сѫтъ святыѧ лавры. нѫ и малыѧ же въ нихъ же тъкмо нарицаетсѧ и прославѣѥатсѧ имя Iисуса Христа Бога нашего и православнаа вѣра христiанска. И того же ради, благоизволи царство ми даровати съм' благоѡбразныи въ сеи настоѧщий Хрiсѡвоулъ царства ми томꙋ монастырю царства ми святаго великославнаго чюдотворца, и архиера Николѫ, еже есть въ мѣстѣ нарицаемѣмъ Ѡрѣховъ[2]) за всѧ ѡбласть и одръжание того монастирѣ, и за всѧ мꙋ люди, и за всѧ мꙋ работникы. и за всѣ мꙋ ѕевгелiа и за люди Ѡ'рѣховѣнъ, еже сѫтъ въ Срѣдци и

---

[1]) Този хрисовулъ ние земаме отъ *Оресновскій*, Свѣдѣния замѣтки, LXXXI—X С. стр. 31—34.

селище Бѣлица, до межд҄ Костина брада, и селище Бововци, и селище Дръщрѣне, и конорьзъ, и сѣнокоси въ ракыти, и блатечницѫ съ всѣмъ бранищемъ, иде же аще сѫтъ или парици, и ѡтроци, или технитаре, или людие какови либо, или сѫтъ нивїа, или винограды, или сѣнокоси, или жрънки, или кипѹрие, или периволе или бран . . . или рыбнаа ловища или ѡрѣшие, или иныѧ какови либо сѫтъ стаси и прилежанїа то монастырь, съ всѣмъ да ѡбладѹетъ тои монастырь, свѧтаго архиереа и чюдотворца Николы. А азъ всѣхъ болѣрь и работникъ царства ми малыихъ же и великыхъ, посилаемыхъ по всѣ времена по всеи хорѣ въсприемати дани и сдръжати въсѣкыѧ работы царства ми, еже сѫтъ настоѧщии севасти хоры тоѧ: дѹки, катепаны, писци, десѧткаре всѣкии свиниі, ѡвчи, пчелныи, винаре же и повари аподохатаре крагоуѥаре и песьѥаци градаре, побирчие, изгончие ѡтъ сихъ въсѣхъ да не иматъ власти никто, испакостити, ни ноги поставити на силѫ всиѥ села. И люди и селища манастырѣ царства ми, и въсѧ мѹ правини, ни писати, ни дани взѧти, ни комадъ, ни митата, ни десѧтокъ никакъвъ, ни хлѣбъ, ни вино, ни мѧсо, ни зоби и курѧта, ни самѣхъ поемати на коѧ либо работѫ царства ми. Ни имъ конъ енгарепсати, ни воловы, ни ѡслѧте, ни подводѫ взяти, ни на ино что испакостити тѣмъ людемъ. Развѣ да имаѧтъ всѣкѫ власть съ всѣми своими правинами монастирѣ царства ни святаго Николы. и настоящи архимандритъ того монастырѣ святаго и по немъ хто настанетъ слѹжитель в томъ монастыри. вино градъ Драчовѣ и дрѹгиі виноградъ в' Скринѣ и др ги въ Дїачеи веси, и другыи в Житомитсѣ, егоже е далъ чрънотарецъ за пострїгъ и глобы либо какови сѧ ѹстраѧтъ в тѣхъ людехъ монастырскихъ, малы же и голѣмы или фѹнъ, или распѹстъ, или разбой. или конскы татъ или прочаѧ глобы да не метехсѧтъ зглобамы, севасти ни прахтори царства ми, развѣ архимандритъ да си взиматъ въ монастырй що ѐ правина. Такожде й поппове коимсѫ въ людехъ монастырскыхъ, да имъ не пакоститъ велика църква ни протопопа, ни ексарси, ни йни прочий . . . нѫ да їпрѣбываѧть свободно вси людие того манастирѣ царства ми да имаѧтъ . . ., куниж дондеже сълнце на земѧ сіаетъ. й дон-

[3]) За мѣстонахожденнето на това „мѣсто", наричано Орѣховъ, виж П. А. Сырку. въ Археологическія извѣстія о Болгаріи, въ Зап. импер. русскаго арх. общест. т. II. (нова серия, С. Петербургъ. 1887. на стр. 127—182). Това мѣсто ще е вѣроятно Горня Орѣховица (Търновски окрѫгъ) и сега не сѫществува, както, впрочемъ въ разни мѣста на Търновско сѫ се разрушили голѣмъ брой мънастири и церкви, отъ които сега се виждатъ само развалинитѣ.

деже е живот царство ми. Нж и по съмърти царства ми, хто бждеть наслѣдникъ царьству ми: йли отъ возлюбенныхъ дѣтей царьства ми, или отъ сѫродникъ царьства ми, или йнъ кого Богъ отберетъ и посадити на прѣстолѣ царьства ми, хто либо отъ православныхъ христїанъ, да не почитсѧ и пометнетъ, ни порушитъ сьї благоѡбразныи хрїсоволъ царства ми, нж паче да потвръждатъ й понавлѣтъ ıакоже ести лѣпо святымъ и православнымъ царемъ творити, ıако же и само царство ми не раздруши, ни пометнж, нж пач потврдъ и поими, и просвѣтитъ. Кто ли раздрушитъ и поперетъ, таковаго да искуситъ Господъ Богъ праведнымъ своимъ сѫдомъ и да наслѣдуетъ клатвѫ отъ Господа Бога и ѿтъ пречистыѧ ѐго матере, и отъ всѣхъ святихъ отъ вѣка господоу угодившимъ. На всѣкое убо извѣстое утвръждение и въ свобода чистѫ й въ ѡ дръжаниѐ вѣчное и неразрушимое дарова царьство ми съй хрїсовулъ царьства ми святаго и великославнаагo чюдотворца и архиѐрарха Христова Николы . . . еѧ му дръжавѫ и областьи за люди й за вѧ му правины. Писа и пописа царство ми царьскымъ ѡбычнымъ знамениемъ вьни . . . е благочъстиваа, й благовѣ . . . ѣнаѫ, назнаменаѫ дръжава царьства ми. В лѣтъ ѕ. ѿ. нѕ ек. тиѡна г мѣсеца декемврїа а. денъ: в сѫб.

Їѡанъ Алеѯандръ въ Христа бога благовѣрьнь царь и самодрьжъцъ вьсѣмъ блъгаромъ и гръкомъ.

† Царь повелѣ Добромиръ писа в Сергѣевици дек. а. ден. всѫб.

Този хрисовулъ е издаденъ доста точно отъ *Срезневски.* Той се пази въ Хилендарския мънастиръ, писанъ е на пергаментовъ стѣсненъ отдолу листъ и съ полууставенъ ръкописъ. Подписътъ на царя отдолу е съ едри букви, завързанъ и съ титли. О хрисовула отдолу е привързанъ златенъ печатъ съ изображение, отъ една страна лика на Спасителя, а отъ друга царя Александръ съ скиптъръ, а отъ странитѣ на това изображение е надписа їѡа алеѯандр. црь блъгаромъ.

Въ 1901 год. у насъ се появи едно литографическо издание на тоя паметникъ. То има значението да прѣдстави нагледно единъ български хрисовулъ въ приблизителната му външна форма и голѣмина. Той обаче не е найденъ въ Хилендарския мънастиръ отъ В. Кънчевъ, както се казва въ началото на литографическото издание. Напротивъ, той е единъ отъ най-рано познатитѣ писменни наши паметници. Още В. И. Григоровичъ въ 1848 г. бѣ намѣ-

рилъ, прѣгледалъ и прѣписалъ този старъ актъ [1]). Слѣдъ него печата го Срезневскій въ своитѣ „Свѣдѣнія и замѣтки“ [2]). Тодоръ Шишковъ въ своята „История на български народъ“ [3]) разправя, за единъ хрисовулъ на царь Александра, намѣренъ въ Хилендарския мънастиръ отъ Св. Дякона Евстатия и обнародванъ въ „Български книжици“ отъ 1862 г., априлъ 7-и. Иречекъ по погрѣшка нарича тоя документъ Зографски; той не е видѣлъ „Български книжици“, а се позовава само на Григоровича.

Той прѣдставя, както и повечето други хрисовули, голѣмъ юридически интересъ. Той е даденъ на Орѣховския мънастиръ, какъвто ще е билъ при с. Сергѣевецъ, единъ часъ далечъ отъ Търново Това се и потвърдява отъ самия актъ, въ който на края е писано; Царь повелѣ, Добромиръ писа, въ *Сергѣевици* (Сырку и Звънчаровъ) [4]). Това ще е вѣрното мѣстонаписване на хрисовула, защото както е у Срезневски в' „Орѣевици“ [5]) или пакъ у Шафарика 2 изд., „Сербеница“ [6]) — не ще е право [7]).

---

[1]) Очеркъ путешествія, I изд. Казанъ 1848. г. 39. 2. — Въ старото издание (Москва. 1877) сравни стр. 85. — Още отъ автора на „Очеркъ пут. по Европ. Турціи“ ние знаемъ, че орѣховскиятъ хрисовулъ е на пергаментъ, че той има позлатенъ печатъ съ образа на царь Іоана Александра и съ надписъ: Іо. Александръ царь блгаромъ. Григоровичъ намѣрилъ въ Св. Гора до сто хрисовула и „старался если не всѣ, то покрайней мѣрѣ примѣчательнѣйшіе имѣть въ рукахъ“. Отъ категорията на тѣзи и на първо мѣсто той посочва „хрисовулы болгарскіе“: — 1) тоя на Константина Тиха, даденъ на Вирпинския мънастиръ и 2) тоя на „Іоанъ Александръ въ Хрс. благов. царь Блъгаромъ“ монастырю св. Николая въ мѣстѣ нарицаемымъ Орѣховъ.

[2]) Свѣдѣнія и замѣтки № 4 стр. 31—34.

[3]) Вж. стр. 255.

[4]) Въ Грънчаровото издание ние имаме приблизителенъ снимъкъ, вѣренъ съ първообразния актъ. Хрисовулътъ е прѣснетъ съ златни букви на хубавъ литографически картонъ, дългъ 66 см., широкъ 40, и снимката изгледва доста изящна. Но, самъ-тамъ има малки погрѣшки.

[5]) Свѣдѣнія и замѣтки, с. 34.

[6]) Pamatky, Listiny p. 99.

[7]) Въ една рецензийка по този хрисовулъ въ „Училищ. Прѣгледъ“, 1902 кн. 2. стр. 158—159, се говори, че „споредъ нѣкои тоя мънастиръ трѣбва да е въ Орѣховско или нѣйдѣ при Горня Орѣховица, но въ текста се споменятъ така сжщо много мѣста, принадлежещи на мънастиря, които се намиратъ въ Софийско и Кюстендилско, та изглежда да е по-вѣроятно прѣдположението, какво мънастирьтъ се намиралъ нѣкждѣ въ тия послѣдни мѣстности (?)“. Споредъ нашето мнѣние въпросътъ за „Орѣховски мънастиръ“, на който е билъ даденъ разглежданиятъ хрисовулъ, е много важенъ и заслужва специална историко-географическа студия. То е прѣдметъ благодаренъ и достоенъ за вниманието на нашитѣ млади учени историко-филолози. Върху него се е спиралъ *П. А. Сырку* въ горѣцитиранитѣ негови „Археологически бѣлѣжки за България“ въ Записки Имп. Русск. Археол. Общ. III. II (нова сер.) стр. 127—132. Тамъ има доста обширно изслѣдование за Сергиевецъ, Сергевици отъ хрисовула на Ивана Алексадра.

V.

Зографски хрисовулъ даденъ отъ Иоанъ Калиманъ I на Зографски мънастиръ[1]).

† Благочестивій и христолюбивіи царь *Асень* самодрьжецъ *търновскы*, и всіей въселяней, Бльгаромь и грькомь, и *прѣко* Молдовлахіа и угрьской земли, и *Будимаа*, даже и до *Іїетіа*, и Богомъ даному царству власть имущаа въсіей въсѣлянняй. Не каменіа ны *бисера течянніа* много цѣнна, еже на царское височство *въшьдша* въшъадша оукрасовати, яко еже о божествѣнѣмъ благочестіи, и еже о божественныхъ и священныхъ храмѣхь и о благопребываныхъ монастырѣхъ; прилѣжаніе и попеченіе къ въставлѣнію ихъ, и непрестанному славословію въ сѣхъ цара Хріста Бога, отъ благочестивѣхъ и присноблаженныхъ царе и промишляемое, въ ныхъ же бо божество благоразумнѣ и *тъщнѣ* почитаетсе симъ и милостинѣ подаетсе благодатнымъ даяніемъ. Образомъ симъ прѣдлѣжя якоже отецъ царства моего пресноблажени царь Асѣнь и прѣжде сего царствовавшіихъ православныхъ царей, *пачя* въ сѣхь инѣхъ въ священныхъ и честныхъ попеченіе съ ставленію излиха *рѣвняя*, своихъ даровани богатнѣ божественымъ божіямь церквамъ, и благосостоянимь монастирѣмъ дарова и пачеислиха въ горѣ святѣй сущимь, въ ныхъ же *нѣсть* ино дѣйство, *ня* на Божіе славословіе излиха поученіе есть. Отъ ныхъ же есть единъ честныхь монастырь, въ име вѣликаго и славнаго мученика Георгіа почитаемый, въ нѣмже и Бльгарскимъ *езыкомь* православное божіе пѣніе поетсе. Простретже и къ сѣму свое благое дарованіе, блаженны отецъ царствами присноблаженны царь Асѣнь, помислихъ и азъ моему монастиру многаа мяста дати въ святѣй горѣ, *нь* убояхсе о *клетва* зано бѣше прѣжде заклято отъ съборь отъ освящены патріархы и благочестивіи цари, и отъ прѣдѣдаа нашего *Іоанна цара великь въ Бльгарѣхь*. Нь азь дамь многаа мяста на дворь моему монастиру, еже хощу Божіемь изволеніемь, и дадохь имъ прьво място нарицаеми привища

[1]) Този хрисовулъ ние заемаме отъ *В. Априлова*, Болгарскія грамоты, Одесса, 1845.

мятохъ и *село*, съ въсями лждми и съ въсями правинами, и користми села того, и съ поповѣ сущими еже есть въ сяло томъ, да о сяго прѣбитокъ въсякый въ монастирь приноситесь, и отъ езерярощо исходитъ и отъ *Хандакъ* водѣници и мармарь ловища, щи исходитъ въ се въ монастирь да се даватъ, и иже въ нямь постящимся инокомъ, насьставлѣніе и священноепитѣніе биваетъ, и помянь его и прочихъ приснобла-женныихъ царей съставляетсе благочестнѣ же *златя пячатя*. И дадохъ имь въ *Серь* градь метохь храмь святи Никола. близь *клирца* Калояна и близь клирца Маноила, и близь клирца Константина у Калоѧнова *чаршіа* 18 *дуганы* и *Колоѧнь* до настой, що приходить отъ дуганыйте да приноси у монастирь, и дадохь имь на Дунавь, *нагрьло* ловище, и дѣже се ловѣтъ *муруны*, и на *Никополи скіеле*, Яковова *махала*, и Өеодрова малахи, и Петрь *логофять* махала. И ту 15 дуганы дахъ имъ Петръ Логофятъ настоиникъ, що приходи отъ дуганы и отъ скіелѣ и отъ ловища да приносить умонастирь. *Повѣла* царскаа, *Златя пячатіе* и отъ ведь дадохь имь въ градь *Сардакіа*, сирячь глаголемы Софіа, и дахь имь митрополіа храмь Святаго великомученика Георгіа, и святаго Николае вше горе мядны пазярь, и ту дахь имь 20 дуганы махала *говежды пазарь*, кирь Влчо, кирь Стоіань сы да на-стоять що приходить отъ митрополіа и отъ дуганы, а оны що събѣрать, па да носать у монастырь. И село Челопячани дадохъ и ту метохь, и що приходить отъ село и отъ метохь се у монастырь да се *пратить*. И село Горниловень и ту дадохь имъ село и мѧтохь въ храмь святы Николае. И господинь Владиславь настойникь, що приходи отъ село и отъ метохъ, а онь въсе да прати у монастырь и отъ село Долниловянь, що приходить и въсе въ купѣ да пратять умонастирь. Повѣла царскаа даникто нѫ имать власть на сіа места, еже азь дадохь имь *злато пячатію* и дадохь имъ *Лихнидонь*, място глаголеми градь *Охридь*. И ту дадохъ имь власть да настоить архыепископь Макаріа и *клирикь* Маноиль, и клирикь Стамати що приходить отъ градь и езеро отъ ловища *Стругы* въсѧ да пратять у манастырь. Повѣла царскаа, *златя пячатя*, и дадохь имь въ *Солунь* градъ махала Клирокадука, и дуганы, 10. и Скарлетова махала и ту 10 дуганы, и кирь Константиннова махала и ту 10 дуганы, и ту мѧтохь храмь святы Георгиіа, и що приходить, отъ дуганы и отъ махали, въся да

пратить у монастирь кvрь Константинь. Повѣла царска, *златя пячатя*, и пакь дадохь имь място на ормиліа, и ту дадохь имъ мятохь съградити и село во едино и що приходить отъ мятохь и отъ село всcе да пратять умонастиръ, и ту храмь святы Николае. Іазъ благочестивіи царь Асѣнь самодрьжецъ въсамь бльгаромь и грькомь, и повѣляхь Божіею помощію, иже есть въ святѣъ горѣ *Аѳона* монастирь глаголми *Ізуграфъ*, храмь Святаго великомученика Хрістова Георгіа, да съградѣть *пиргосъ* и да наречетсе въ име моему сыну *Михаилу*, сыречь Михаиловъ пиргэсъ. Повѣла царскаа, *Златя пячятя.* Іазъ помислихь много място дати моему монастиру, нь убояхся отъ клетва зано бѣше прѣжде *уставѣно и запрятано*, отъ соборь отъ освященны патріархы, и отъ благочестивіи цари, нь дадохь имь надворь мѣсто елико Богъ изволи, и *поспѣхь* азъ оградить мѣсто *Іоанова селимова рѣка* на край море на *кладѣнецъ вула* святому Георгію, и отъ тува надъ ловіи филипо на врьх на *брьдо* крьсть три бялеги, вула святому Георгію, и *пиминова*, и *филипова*, и отъ тува горѣ на големи путь, и на восточна страна надъ путь горѣ камень и ту вула святому Георгію и Пимину, и отъ тува на путь *чрѣша* Моvсvова, та на Іоань камара, и отъ Іоань камара попуть, та на стари стьпль сырѣчъ пиргосъ, и назадъ мало *на стрьмно* място и ту вула оставиха, и отъ тува горѣ на врьхь брьдо, и отъ тува *доля* низбрьдо, гдѣ се дѣли брьдо и *тува* крьсть, и отъ здѣ низ *долчина* на *голяма* река, та на воденица Святому Георгію, и отъ тука та долѣ на море. *Повѣла* Царска, *Златя пячатя.* іазъ тако заповѣдаю іакожь и обрѣтохь и аще кто прѣступить заповѣдь сію или криво свѣдѣтельствовати *някто* отъ насилнихь мужъ да не получить милость господа Бога и спаса нашего Іисуеа Хріста въ день судны, клетву же да *наслѣдить* иже въ Никіей, 318 Святыхь Отець, и съ прѣдателѣмь съпричитаетсе Іудѣ, и благочестною изложи царствоми *чрьвенимже* писаніемъ и златоя сеа пячатия, въ *вѣри.*

Мѣсяца февруаріи 2 день индиктонъ. 1. въ лѣто 6700 (отъ Р. Х. 1192).

† Іоаннъ Калиманъ въ Хріста Бога вѣренъ, Царь и Самодрьжецъ вьсѣмъ Бльгаромъ і Грькомъ, Асѣнъ.

VI.

Витошкиятъ хрисовулъ, даденъ отъ Иоана Шишмана на мънастиря Св. Богородица (въ с. Драгалевци) *)

Благоизволи царьство ми дароувати благоѡбразны и въсенастоѧщии съи хрисовоуль . . . . царьства ми манастырю прѣчистои богоматери, иже есть въ Витоши, иже създа и сътвори и оукраси родитель царьства ми свѧтопочившии царь Іѡанъ Александръ. И такози царьство ми ѡсвобаждатъ тъи манастырь царьства ми съ въсѣмъ достоанием и прилежаниемъ того манастырѣ. Да несмѣетъ метехати надъ тѣмъ манастыремъ ни кефалие срѣдешъкое, надъ стасиѧ манастыръцкѫ и надъ люди, село новачаны (?), иже сѧ находѧтъ въ градѣ царьства ми Софи. Надъ тѣми люди да неметехатъ ни кефалие срѣдешъкое, то ни моу прахторе, ни кастрофилаци, ни моу десѧтници, ни примикюре же, ни алагаторе, потомъ ни перъпираке царьства ми, ни житаре, ни винаре, ни десѧткаре пчелни и свини и ѡвчи; то ни аподхаторе, ни комиси, ни страторе, ни срдаре, ни вараре, ни подвода, ни падалище, ни крагоуаре, ни песиꙗци, ни сѣнаре. ни фоунъ, ни глобы, то ни да иматъ ѡбласти свѧтаа софиꙗ надъ люди Прѣчистѫ Богоматере, ни гадалства, ни распоуста; то ни единыѧ ѡбласти да несмѣѧтъ забавити тѣмъ людемъ прѣчистѫ Богоматере витошъскѫ, тъкмо въси да ѡтгоними бываѧтъ ꙗвлениемъ сего хрисовоула царьства ми. Тъкмо единъ егуменъ прѣчистѫ Благоматере Романъ, а инъ никто да ся несмѣетъ покоусити, то ни забавити тѣмъ людемъ ни до единого власа. Ктоли сѧ иметъ покоусити ли забавити, ако и ѡ единомъ власѣ, да е проклѧтъ отъ ѡтца и Сына и Свѧтаго Доуха и ѡтъ прѣчистѧ Богоматере и ѡтъ ві҃ апостолъ и ѡтъ тиі҃. (?) свѧтыхъ богоносныхъ ѡтъцъ никеискихъ, и сь Иоудѫ и Ариѫ части да зиматъ, и да е ѡтлѫченъ тѣла и кръви Господа Бога Спаса нашего И(соу)са Христа и съ рекшими: кръвъ его на насъ и на чѧдѣхъ нашихъ въ вѣкы. Аминъ.

Іѡанъ Шишманъ въ Христа Бога благовѣрныи царь и самодръжецъ всѣмъ блъгаромъ и гръкѡмъ.

---

*) Изъ Шафариковитѣ Памятки, 2 изд. 108—109 стр. Намѣрва се въ Зографския мънастирь.

VII.

Рилскиятъ хрисовулъ, даденъ отъ Иоана Шишманъ (1378 г. 21 септемврий).

Благочъстивно что и ѕѣлѡ прїетно и похвално въсѣмъ христолюбивыимъ царемь еже любити и желанїе тепло имѣти къ святыимъ и божественыимь цръквамь, въ нихже ѡбразъ Бога и человѣка и святыихъ его написаетсе. Оукрашаетъ бо сѧ царь дїадимоѫ и каменїемь и бисрѡмь многоцѣнныимъ, нѫ и еже къ богу благочъстїемъ и вѣроѫ и къ святыимь его цръквамь чъстїѫ. Тѣмже и царьство ми помазанїемь отъ Бога и ангеловомъ прѣданїемь благочъстивна хрїстїаньства, стола святопочившїихь цареи и любовь теплѫ къ Богу и чъсть къ святыимь его цръквамь, и божественномоу ѡбразоу его и къ вьсѣмь святыимъ его. Нѫ и паче ради обновленїа и помѣна, и задушїа святопочившїихъ цареи прьвопрѣстолныихь стола блъгарскаго. Того ради, и царьство ми, ономоу законоу и прѣданїоу навыкь, и благоизволи царьство ми даровати благоѡбразное и въсенастоѫщее сїе златопечатлѣнное слѡво царьства ми монастирю царьства ми, святомоу отцоу Іѡану Рыльскомоу, иже есть въ мѣстѣ рекомѣмъ Рыла, за въсе еговѫ села и за въсе его метохїе и за въсе его стаси и правины, рекше новаа и ветхаа.

Се же сѫтъ села святаго отца Іѡана Рылскаго: Селища, Варвара, Чрътовъ домь Крьчино, Блъгарино, Бѫдино, Дриска и Гаганъ, еже есть дѣль Ѡрлица, метохь монастирскыи, до Броуждима та на ѡбрьшъ Броуждима и на ѡбрьшъ Лохотици, и низ Лохотицѫ въ Рилѫ, и прѣзъ Рилѫ, въздѣль на Марешицѫ, та на Боудоурицѫ. та на Каменица, и низ Каменицѫ въ Рылѫ и въз Рылѫ оу Броуждимъ. Къ семоу же еще и отъ десныe страны Царева вира сѫщаа, на Богородичинѫ цръкѡвь, та на святаго Прокопїа на каменоу, и низ Рылѫ, до Варварѫ, та на святаго Илїѫ, та на Габровець и по оубрѣжїи на святаго Геѡргїа и на святаго Архангела. та на Дрискѫ и до града пакы выше царева вира, нивїа и лозїа монастирьскаа сѫтъ. Нѫ и Ломнїца къ семоу, съ Кроушевицомь же и Армѣницомъ, ѩже сѫтъ выше села Пъстры въз Рылѫ нивїе сѫще и то монастирьско въсе есть. Та же Село Бъзово, село Дебрь, Абланово, Пъстра, Село Гнидобрадско и разлошкы Попове, Село Лѣшко, Село Селище,

село Дрѣновъ доль и градище Церово, село Долѣне, село Градечница, съ людми по именю: попъ Тоудоръ съ дѣтми моу, и съ родомъ моу, и Петръ Ѳеωдосовъ съ братїами си, и въсѧ правины мѣста того. И планина срѣднѣа, отъ где Рыла истичетъ, на Зланоу, та на Лѣпшоръ тако и съ рѣкомъ Iлииномъ, до где се съ Рыломъ състаетъ и ωтъ Лѣпшора, на Комаревскыи врьхъ та на Каменъ врьхъ, та на Царевъ врьхъ, та на Шипоченъ, на метохъ манастирски, и ω деснѫѧ странѫ, града Стоба въ Рылѫ. и низ Рылѫ въ Строумѫ, и въз Строумѫ, до Германщицѫ. и въз Германщицѫ, до Бльгарина. и въз Блъгарина, та на Песїи прѣскокъ и на Агоупови клѣти. и на Шаакъ, и на рыбное езеро, и на Прѣкокоувицѫ, та на ωбршь Рылоу пакы. и надъ тѣмъ въсѣмъ да иматъ власть неωтъемнѫѧ тои поустыни житель Iωаннъ Рылскыи, ꙗвленїем такаваго златопечатлѣннаго слова царьства ми. И еще же къ симъ. и где же се находѧтъ селища, или сѣнокоси, или жрънкы, или мѣста жрънчана, или ловища, или виногради, или нивы, или стаси какови либω, иже сѫтъ тѣхъ селищь, и тѣхъ людїи, идеже се находятъ под ωбластїю того монастирѣ царьства ми. Надъ въсѣмъ тем да имать власть неωтемнѫѧ тои монастирь царьства ми свѧтыи Iωаннъ, и пращаетъ и освобождаетъ царьство ми люди въсе и села въсѣ, того монастирѣ царьства ми чистїимъ и свѣтлыимъ прощенїемъ; да имъ не смѣѧтъ забавлети иже сѫтъ севасти, и прахторе, и примикюри, и алагатори, ни сѫдїе, потωм на перпираке, ни житаре, ни винаре, ни десѧткаре пчелнїи, и свинїи и ωвчїи, ни аподохатори, ни си, ни стратори, ни сѣнаре, ни митаты, ни крагоуарѧ же, ни песьаци, ни градаре, ни варничие и побирчие и находници, ни инь никто ωт въсѣхъ болѣрь и работникь царьства ми, великыхь и малыхъ. иже сѫтъ на въсѣ врѣмена посилаеми о всѣчьскых данехъ и работахъ царьства ми. Никто ωтъ таковыхь да не смѣетъ забавити тѣмь людемъ свѧтаго ωтца ни на нивїе ихь, иже имятъ на поли и иже въ горахь, ни человѣка его поети на работѫ, ни работникы ихь, ни имъ зевгаре енгарепсати, то ни конѣ, ни скотинѫ. Такожде и еще къ симъ, никто ωтъ таковых да не смѣетъ насилїωмъ вълѣсти въ села, и въ люди того монастырѣ царьства ми свѧтаго ωтца насилїωмъ хлѣба вьзяти, ни коурета оубити, ни ногоѧ бъхма стати на дворѣ ихь, нѫ въси да ωттоними бываѫтъ и да ωтстоять далече ꙗвленїемь сего златопечатлѣннаго слова царьства ми. Такожде и градь Стωбь никакоже да не имать ωбласти надъ человѣкомъ монастирьскыимъ, ни

надъ стасїѧ ихъ ни до единого власа. И еще къ симь, аще кто начьнетъ отъ людеи монастирьскыихъ ходити с коупїѧ з добиткомъ своимъ по въсеи дрьжавѣ и ѡбласти царьства моего, да коуповаѫтъ и да продаваѫтъ свободно и ничимь забавлѣеми ꙗвлѣнїемъ таковаго златопечатлѣннаго слова царьства ми, а да имъ се не възимать коумеркъ, ни дїавато, то ни ино нищо, И еще же къ симь, аще каковаа рикось дѣетсѧ въ области монастирьскои, тои монастирь царьствами свѧтыи ѡтець, въсе съ исправленїемъ да възимаетъ, а инь никто ѡтъ таковыихъ да не имать ѡбласти. И еже тварико възѧт и тако да пребывает тои монастирь царьства ми Свѧтыи Іѡаннъ поустынныи житель съ вьсѣмъ своимь достоанїемь, елико выше рѣхѡм свободно и ничимь забавлѣеми, дондеже слънце на земѧ сїаетъ, и до живота царьства ми. Понеже царьство ми, видѣвь сиковѫѧ оустроенѫѧ красотѫ и свободѫ чистѫ томоу монастирю царьства ми и въсего емоу достоанїоу ѡт прѣдѣдовъ и дѣдовь и родителеи царьства ми, свѧтопочившаго Царѣ Асѣнѣ и Калимана Царѣ, отвсѣхь цареи бльгарьскыихъ прѣдѣдовь и дѣдовь и родителеи царьства ми. И сиковѫѧ свободѫ видѣвь царьство ми и вѫдахь томоу монастирю царьства ми благоѡбразное и въсенастоѧщее сїе златопечатлѣнное слово, ꙗкоже прїидоша людїе монастырѣ того въ земѧ царьства ми, въ Срѣдець, да имь не иматъ никто посилити ни о единѡмъ власѣ; тькмо да сѫ свободни по оризмоу царьства ми, за въсѧ емоу правины. и за въсѣко его достоанїе, рекше новаа и ветхаа, съ въсѣмь своимь достоанїемь, да прѣбываеть свободно и ничим забавлѣемь. Ѡбаче же и по съмрьти царьства ми кого изволить Господь Богь царь вѣчныи и посадити на прѣстолѣ моемъ или прѣвъзмоаленыи сынь царьства ми или от братеи и сърodникь царьства ми, то да не пооучитсѧ оуѧти чьто или пороушити и попрати сиково дарованїе царьства ми, нѫ паче да понавлѣеть и потвърждаеть и придаваеть, ꙗко же есть лѣпо православныимь царемь творити. Ктоли сѧ покоуситъ ѡтъ такавыихъ, и пороушить и пометнетъ сїе златопечатлѣнное славо царьства ми и оуиметъ что отъ зде въ писаныихъ и начьнетъ забавлѣти людемь того поустынного ѡтца Іоанна Рылскаго, то таковаго да искоуситъ Господь Богь праведнымъ своимь сѫдомь. И причѧстїе да иматъ съ Іюдоѧ прѣдателемь господнимь; и проказѫ Гїезїевѫ да наслѣдуеть; и съпостата да иматъ свѧтаго ѡтца зде и въ бѫдѫщемъ вѣцѣ. Аминь. Того бѡ ради даровасѧ томоу

монастирю царьства благоѡбразное и въсенастоящее сіе златопечатлѣнное слѡво царьства ми на въсѣкое оутврьжденіе извѣсто, и свободѫ чистѫ. Писа и подписа царьство ми ѡбыччныимь царьскыимь знаменіемь. въ лѣто ҂ѕѡпз. Ендікта ҃к мѣсѧца сеп(темврія) ҃ка день.

† Іѡанъ Шишманъ въ Христа Бога благовѣрныи царь и самодрьж(ь)ц(ь) въсѣмъ блъгаромь и грькомъ.

Тоя хрисовулъ е едничкия запазенъ до сега въ България. Всички други хрисовули, които приведохме по-горѣ, сѫ извънъ прѣдѣлитѣ на отечеството ни. Рилскиятъ хрисовулъ се намѣрва въ Рилския монастирь, въ библиотеката му, окаченъ на зида, въ рамка и подъ стъкло. „Хрисовулътъ е писанъ на хубавъ, дългъ *пергаментовъ листъ*, който и до сега още изглежда бѣлъ и свѣжъ, що показва, че хрисовулътъ дълго врѣме ще да е билъ нѣйдѣ на сухо мѣсто скритъ, та не пострадалъ твърдѣ нито пергаментътъ, нито писмото“ [1]).

Рилскиятъ хрисовулъ на Иоанъ Шишмана е издаванъ до сега нѣколко пѫти. Той се е появилъ: 1) у Априлова, Болг. грамоты, Одесса, 1845, стр. 82—87; 2) у І. Шафарика, въ Pamatky dreuniho pisemnistvi juhoslavanuv. 2 изд. 1873 год. стр. 105—108; 3) у И. Срезневскій, „Свѣдѣнія и замѣтки“ (стр. 35—89) и 4) у Неофита Архимандритъ Хилендарски въ книгата: „Служба и житіе прѣподобнаго и богоноснаго Іоана Рылскаго чудотворца. Белградъ, 1856“. Като още едно издание на сѫщия хрисовулъ можемъ да поменемъ това на Стефана Верковичъ въ *Гласник Друштва Српске словесности* св. VII (стр. 184—188), за което въ Pamatky (2 издание) се казва: „ale bez setreni zvlastinosti bulharského nareci a bes diplomaticke vernosti“.

Най-послѣ, професоръ Милетичъ неотдавна издаде сѫщия хрисовулъ въ „Библиотека“ на Черковния Вѣстникъ (г. II. 116—123).

---

[1]) Библиотека, II. 4—6 стр. 117 — Сравни Болгарскія грамоты (стр. 102) Априловъ пише: „Подлинная грамота писана на пергаментѣ“. Една невѣрна справка ме бѣше введа въ заблуждение и въ моята бѣлѣжка за „три новоиздадени старо-български хрисовули“ азъ пропуснахъ да се каже, че тоя хрисовулъ е писанъ на бѣла книга. Вж сПС, LXIII. Тази погрѣшка обаче е поправена веднага въ слѣдната книжка на сПС.

ПРИБАВКА.

Законъ за сѫдение людитѣ.

Прѣводъ отъ кратката редакция на ЗСЛ.*)

1. Прѣди всѣко право трѣбва да се говори за Божието право.

За това и свети Константинъ, като написа първия законъ, прѣдаде го, казвайки така: всѣко село, въ което се вършатъ езически служби (трѣби), или клетви, да се отдаде на божия храмъ (черквата) съ всичкия си имотъ. Които господари има въ това село и вършатъ (*подобни*) служби и клетви, да се продадатъ съ всичкия си имотъ, а цѣната имъ да се даде на сиромаситѣ.

2. Въ всѣка разпря, обвинение и набѣжданье князьтъ и сѫдията трѣбва да не сѫдятъ (слушатъ) безъ доста свидѣтели, но да казватъ на сваденитѣ, обвинителитѣ и на набѣждачитѣ: „ако не прѣдставите свидѣтели, както повелява Божиятъ законъ, чакайте да получите сѫщото наказание, което за противния си искате (казвате)". Така повелява Божиятъ законъ, и който не го пази, да бѫде проклетъ.

7-а. За свидѣтелитѣ.

Прѣди всичко въ всѣка разпря князьтъ и сѫдията сѫ длъжни съ всѣкакво внимание и търпѣние да правятъ издирвание и да не сѫдятъ безъ свидѣтели, но да изискватъ свидѣтели прави, които се боятъ отъ Бога, познати (нарочити), нѣмащи никаква вражда, нито лукавство, нито умраза, нито тѫжба, нито разпря съ тогова, за когото показватъ; но (*да се ржководятъ*) отъ Божия страхъ и отъ правдата му.

А броятъ на свидѣтелитѣ да е единайсетъ, и най-много до тоя брой. — А въ малкитѣ прѣпирни отъ 7 до 3, и най-малко до тоя брой.

Сѫдията има власть да прѣдупрѣдява свидѣтелитѣ, когато ще показватъ за нѣкого, и да имъ напомня, че ако нѣкога се намѣри да сѫ лъгали, (*тѣмъ прѣдстои*), или клетва, или продажба, или сѫщото наказание.

---

*) По списъка на Рум. музей № 230.

Не трѣбва да се приематъ за свидѣтели ни въ една разпря тия, които бѫдатъ нѣкога уловени въ лѫжа и сѫ прѣстѫпили Божия законъ, или имащитѣ скотски животъ, или ако сѫ невѣщи въ разправата, изключаватъ се.

3. За плячката.

Когато нѣкой излазя на бой съ неприятели, трѣба да се пази отъ всички дяволски (лукави) думи и дѣла, да има мисъльта си у Бога, да прави молитви и да се съвѣтва за боя; защото помощь се дава отъ Бога на съвѣтливитѣ сърдца, защото не е побѣдата на боя въ прѣмногото сила, но въ крѣпость отъ Бога, който дава побѣдата.

Шестата часть се дължи да вземе князътъ, а всичко друго останало да взематъ всички людие. Малъкъ, голѣмъ да дѣлятъ по равно. А на жупанитѣ стига княжева часть, а другата придобивка е дѣлъ на людиетѣ.

Ако ли се намѣрятъ нѣкои, които да се осмѣлятъ, били кметове или прости людие, ди извършатъ подвизи и юнашства, то който князъ или воевода въ това врѣме се случи тамъ, да му се даде отъ рѣчения княжевъ дѣлъ, каквото е добро, и да се подѣли на части: за намѣрилитѣ се на бой да се даде часть, и за оставалитѣ на стана (лагера)—да се даде. Защото така е казано, писано и прѣдадено отъ пророка Давида.

4. Който си има жена и сблуди съ робиня, като се хване безчинницата, князътъ на тая земя трѣбва да я изгони извънъ земята и да я продаде въ друга земя, а цѣната ѝ да се раздаде на сиромаси.

Сѫщо блудникътъ трѣбва по Божия законъ да се отстранява отъ божиитѣ раби и до 7 години (*да се подложи*) на постъ: извънъ божия храмъ да стои двѣ години въ врѣме на литургията; двѣ години да влазя въ черква само до светото евангелие, а другото врѣме да стои вънъ; други двѣ години да слуша литургията (*само*) до „Вѣрую во единаго Бога"; а въ 7-та година да стои на цѣлата (*литургия*), но да не взима (*т. е. да не яде блажно*); а като се сключи 7-та година, да яде всичко. Дълженъ е 7. год. само хлѣбъ да яде и (*да пие*) вода.

5. Който (*нежененъ*), блудствува съ чужда робиня, да плати 30 стълези (*жълтици*) на господаря на робинята, а самъ той да се подложи на пость 6 години, както казахме, и да не се продава. Ако е сиромахъ, противъ волята му имота му да се даде на господаря на рабинята, а самъ да се прѣдаде на речения пость.

6. Който чернецъ (калугеръ) блудствува, споредъ свѣтския (людския) законъ, да му се отрѣже носа, а споредъ църковния — да му се наложи 15 години постъ.

7. Който се ожени за своята кума, по свѣтския законъ — и на двамата да се отрѣжатъ носоветѣ и да се разлѫчатъ, а,

по църковния, да се разлжчатъ и да се подложатъ на 15 год. пость. А редътъ на поста е такъвъ: 5 (год.) да стои вънъ, да плаче и да слуша литургията; 4 да стои въ черкова до Свято Евангелие, три до Вѣрую во единаго Бога и три до края, и все да е на хлѣбъ и вода. Така като се свърши срока, въ 16. година, всичко да яде.

Сжщото наказание да получи който възприеме дъщеря си отъ светото кръщение; сжщо и тоя, който се намѣри (*че блудствува*) съ мжжетница.

8. Кога нѣкой посегне на дѣвица още дѣвствена, противъ волята на родителитѣ ѝ, послѣ като се помирятъ, ако той пожелае да я вземе, и родителитѣ ѝ се съгласятъ, да стане свадба. Ако ли той изведнъжъ земе да не рачи, тогава ако той е богатъ, трѣбва да даде на дѣвицата за срамъ (оскърбение) литра злато, сирѣчь 72 стълези; ако подобни нѣма, да даде половината отъ имота си; ако ли е сиромахъ, да го бие сждията на страната и да го изгони отъ своята область. Да се подложи и на пость 7 години, както писахме.

9. Който посегне на дѣвица още дѣвствена въ пусто мѣсто и насилствено, дѣто нѣма кой да ѝ помогне, да се продаде, а имотътъ му да се даде на дѣвицата.

10. Който посегне на дѣвствуваща още (негодена) прѣди 20-та ѝ година, то да се продаде всичкия му имотъ и да се даде на дѣвицата; сжщо и ако нѣкой стори подобното и на годената. А, по черковния законъ, всички се подлагатъ на постъ 7 години, както казахме по-прѣди за случая съ мжжетница.

11. Който посегне на сгодена дѣвица, и съ нейна воля да е извършилъ това, да му се отрѣже носътъ.

12. Които извършатъ бракъ при кръвосмѣсителство, да се разлжчатъ.

13. Който има двѣ жени, да напусне по-сетнѣшната съ дѣцата ѝ, и да се бие. А пость 7 години.

14. Който запали чужда гора и сѣче дърва отъ нея, виновенъ е за двойно обезщетение.

15. Който поради нѣкоя вражда, или за разграбянье на имотъ, запали кжщи, ако е въ градъ, да го изгорятъ на огънь, ако е въ паланка или въ село, — съ мечъ да се посѣче, а по църковния законъ да се подложи на пость 12 години, защото е злодѣецъ.

Ако ли нѣкой, като иска да запали стъбла или трънье на нивата си, наклажда огънь, а огъньтъ като прѣмине, изгори чужда нива или чуждо лозе, трѣбва да се сжди и издири. Ако е станало по невѣдѣние или малолѣтство, то който е наклалъ огъня, трѣба да обезщети изгорѣлия; или ако въ вѣтровитъ день накладе (нѣкой) огънь и не го пази, като си казва, че огъньтъ не ще прѣмине другадѣ, или като се лѣни

или че не можелъ; ако ли пъкъ запазва всичко, а веднага буря връхлѣти и отъ това огъньтъ прѣмине надалечъ, такъвъ не се сѫди.

Ако отъ облакъ се подпали кѫщата на нѣкого и изгори нѣщо отъ тоя домъ и отъ тамъ огъньтъ прѣмине та изгори домоветѣ и на другитѣ околни съсѣди, тоя (нѣкой) да не се осѫжда, защото пожарьтъ е станалъ неожидано.

16. Никой не бива насилствено *(да изкарва)* изъ черква тогова, който е въ нея прибѣгналъ. Но прибѣгналиятъ открива работата на попа и вината, извършена отъ него, когото попътъ приема като бѣглецъ додѣ се издири по закона и се изпита неговото обвинение.

Ако ли нѣкой се опита да изкара изъ черква насилствено побѣгналия, който и да бѫде, да получи 140 рани. И тогазъ както трѣба да се издири обвинението на избѣгналия.

17. Който има вещь (дѣло) съ нѣкого и безъ да обажда на господаритѣ, самъ се разправя, и било съ власть или на сила извърши надлежното, ако наистина е ималъ право — да изгуби своята вещь и да я повърне.

Ако ли вземе чуждо нѣщо, управительтъ на тая земя да го бие, защото нѣма право (власть) да става на себе си управникъ. И слѣдъ това, нѣщото да се върне на тогози, отъ когото е отнето.

18. Родители и дѣца, ако показватъ противъ себе си, да не имъ се дава вѣра; нито господарка (кога показва) противъ господаря; но робъ или свободенъ може да бѫде свидѣтель.

19. Ако нѣкой купи плѣнникъ отъ чужденци съ всичкия му снарядъ, а тоя има да плати за себе си цѣната, дадена за него, да си иде свободенъ.

Ако нѣма откупъ, да остане като робъ, додѣто се отработи. Ако се договори за цѣна наречена плата (мъзда), тя да бѫде на годината три стълези (жълтици), и прѣдъ свидѣтели. Така като се свърши, (робътъ) да се отпусне свободенъ.

20. Свидѣтели по слухъ да не свѣдочатъ, като показватъ, че слушахме отъ еди-кого си длъжника или друго нѣщо, което свидѣтелствуватъ по слухъ, дори и жупани ако сѫ свидѣтелствуващитѣ.

21. Който отъ войницитѣ се хване, че е отхвърлилъ нашата християнска вѣра, като се върне въ своята земя и градъ, да се прѣдаде на черковата.

22. Ако нѣкой наеме конь до извѣстно мѣсто и послѣ се случи (коньтъ) или да се поврѣди, или да умре, наелиятъ е длъженъ да обезщети господаря на коня.

23. Ако нѣкой затвори чуждъ добитъкъ и го умори отъ гладъ, или инакъ го умъртви, осѫжда се да плати двойно обезщетение.

24. Който открадне на война, ако (*краденото*) е оржжие — да се бие, ако е конь — да се продаде.

25. Господарьтъ на крадещи робъ, ако иска да държи такъвъ робъ, плаща щетата зарадъ него; ако не ще да държи такъвъ робъ, да го даде въ робство на окрадения (томува отъ когото е крадено).

26. Който откарва чуждо стадо, първи пжть да се бие, втори — да се изгони отъ земята, трети — да се продаде, но откакъ върне всичко, що е откаралъ (загонилъ).

27. Който съблича (*обира*) мрътвитѣ въ гробъ, да се продаде.

28. Който влѣзе въ олтарь денѣ или нощѣ и вземе нѣкои отъ светитѣ сждове, или одежди, или каква да е вещь, да се продаде. Ако вземе нѣщо извънъ олтаря на черквата да се бие и остриже и да се развежда низъ земята, като нечестивъ.

29. Който открадне свободенъ човѣкъ и го продаде, или пороби, да се обърне на робъ, както е поробилъ свободния, и въ сжщото робство да се постави.

30. Който присвои чужди робъ, скрие го и не го пуща на явъ, виновенъ е прѣдъ господаря да му настани други такъвъ робъ, или да му даде цѣната.

31-а. За съпрузитѣ.

Отъ Бога е направено, животътъ на съпрузитѣ, да бжде неразлжченъ. Прѣмждростьта на Спаса нашъ Бога Господа ни учи, че откакъ отъ нищо сътвори битието на човѣка, (*Богъ*) не взе отъ земята пръсть да създаде жената, а можеше, но взе отъ мжжа ребро и я създаде за да се уподобжтъ въ прѣмждростьта и, като една плъть въ двѣ лица, той узакони и неразлжчната имъ връзка. А жената, като опита горчивия плодъ (вкусъ), даде и на мжжа си сжщия тоя горчивъ плодъ, поради дяволската лъсть. Тѣ дружно нарушиха божията заповѣдь и за грѣха смърть имъ даде, съпружеството безъ да разтъргне.

Това като бѣ ясно, пакъ се утвърдява и отъ Евангелиста. Во врѣме, когато фарисеитѣ попитаха Христа Бога нашего, трѣба ли за всѣки грѣхъ да се разпуща нѣкой съ жена си, Исусъ отговори: „което Богъ съедини, човѣкъ да не разлжча, освѣнъ поради любодѣяние“. Ние, слѣдвайки това, като вѣрни (присни) ученици Христу Богу, за друго не смѣемъ да узаконяваме.

Но защото злото (дяволътъ) докарва ненависть, обвинения между съпрузи или плътски и други пороци; за това въ броя на причинитѣ, посочени отъ закона за разлжчванье на съпрузитѣ, сж: разлжчва се мжжъ отъ жена си за такъвъ грѣхъ, ако се узнае, че тя е вършила нѣкоя проказа (лепра) за живота му или други пакости, а мжжътъ като узнае, тя не му се изповѣда и ако той падне въ неджга на проказата.

Сжщо се разлжчва жена отъ мжжа си, ако пъкъ той й върши нѣкоя проказа или друго, а той като пострада, не й обади и падне въ прокаженъ неджгъ, или ако се случи нѣщо, та прѣдварително да падне въ шуга (краста).

Всичко това трѣбва сждията да изпита съ свидѣтели, както писахме. Навсждѣ все така се повелява и всички човѣшки безчинници ще се осждятъ на Великия сждъ Божи.

За това не трѣбва да се смущава никой, а всички въ всички дни по Божия законъ да се наставятъ, като уповаватъ на Христа Бога въ вселенския сждъ да чуятъ блажени Господа: „елате благословени раби вѣрни, добрѣ васъ ще ви наредя, влѣзте въ радостьта на Господа Бога вашего, като се веселите съ ангелитѣ во вѣки вѣковъ. Аминь“.

Забѣлѣжена погрѣшка: на стр. 89, редъ 21 печатано: нужани, четете: *нужами.*

